

Bespiegelingen voorgesteld in dichtmaatige brieven

Christina Leonora de Neufville

bron

Christina Leonora de Neufville, *Bespiegelingen voorgesteld in dichtmaatige brieven*. Pieter Meijer, Amsterdam 1762 (2de druk)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/neuf001besp02_01/colofon.php

Let op: werken die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn.

Voorbericht.

Wanneer men aanmerkt dat vele doorluchtige Schryvers der voorgaande, en inzonderheid dezer Eeuwe, zich gelukkiglyk hebben bevytigt, om hunne Nakomelingen in allerlei Wetenschappen te onderwyzen; dan bespeurt men, dat men bezwaarlyk iets nieuws, of iets dat zy niet alreede gezegd hebben, zou kunnen voortbrengen: echter blyft ons nog overig, de schrandere Gedachten onzer loffelyke Voorgangeren, met sterker Nadruk, en bevalliger Zwier, voor te stellen. De Heer DE VOLTAIRE, die deswege de verwonderende hoogächting zyner opmerkende Lezeren tot zich trekt, is door de Fraaiheid zyner Redeneringen, en de Kracht zyner welgeschikte Woorden, niet min behaagelyk, dan door zyne levendige Verbeeldingen. Hierdoor aangespoord, heb ik de vertaling Zyner Eds. Brieven over- de Gelyke Geluksbedeeling, de Vryheid van den Menschelyken Wil, en de Afgunst, ondernomen; en ten dien tyde nog geen oogmerk hebbende om eenige Brieven van myne vindinge op die van Zyne Ed. te laten volgen, zo nam ik de vryheid om 'er eenige gedachten by te voegen, die lichtelyk, in de lezing tegen het Fransch, kunnen ontdekt worden. Alleen in den Brief over de Vryheid van den Wil, heb ik den Schryver overäl, daar Zyne Ed. van die stoffe spreekt, zo naauwkeurig als my mogelyk was, gevolgd. Indien Zyne Ed. met dien Brief de Werking der Goddelyke Voorzienigheid, tegen hen die ons gelyk stellen aan blokken of uurwerken, (die geene beweging altoos hebben, dan die hen word medegedeeld,) verdedigt, dan ben ik geheel van Zyne Eds. gevoelen: maar indien Zyne Ed. zich mogt verbeelden ons te overreden, dat onze Geest zo verre meester is over onze daden, dat wy alle goede

Werken uit onze eigene Kracht kunnen verrichten; dan dunkt my, dat Zyne Ed. in dit stuk mistast. Doch dewyl ik slechts de Vertaalster van deze zyne Brieven ben, zo vermeet ik my niet Zyne Eds. gevoelens breedvoerig tegen te spreken*. Men zou, met grooter recht, my kunnen berispen, dat ik myne Herssenvruchten op die van zo doorluchtig' een' Poëet durf laten volgen. Doch alzo drie Brieven te weinig papiers besloegen; en alle myne Lezers niet terstond zullen begrypen, dat een Foliant wel kort, en een Duodecimo langwylig kan zyn; zo heb ik liever te wagen, dat myne Bespiegelingen by de verhevener Denkbeelden van den Heere DE VOLTAIRE geen proef zullen houden; dan dat men myne Navolginge Zyner Eds. doorwrochter Beschouwingen, indien ik dezelve afzonderlyk uitgaf, om derzelve korthed min lezenswaardig mogt keuren.

MDCCXLI.

* Deze tweede Druk, door eenige aanmerkingen vermeerderende, heb ik my echter verplicht gevonden Zyn Ed. hier en daar tegen te spreken: opdat een onnaauwkeurige Lezer niet zoude wanen dat ik myzelve tegensprak.

Bericht voor den tegenwoordigen druk.

De voorraad myner gedrukte Bespiegelingen ten einde zynde, bevorder ik dezelve andermaal ter Drukpersse; met eenige verschikkingen en veranderingen. Voorts hebbe ik by de voorigen noch ééne Bespiegeling over de onstofflykheid en dierhalven ook de onstervelykheid der Ziele gevoegd. Omdat ik dezen niet alleen de grondzuilen achte van onzen tydelyken, maar ook van onzen eeuwigen welstand.

Wanneer de Ziel stofflyk is, dan sterft zy te gelyk met haar ligchaam: en voor den geenen die dit gevoelen omhelzen, kunnen geen misdaden te groot zyn: want de eerbied voor God, het welzyn des Naasten en der Samenleving, de vreeze voor een rampzalige eeuwigheid, en de geesselroeden van het geweten, verstrekken den Denkeren dat de Ziel stofflyk is tot geene banden, om hen in hunne onzinnige ontwerpen te binden en van het kwaad te wederhouden: wat de ligchaamskwalen, vruchten van een buitensporige levenswyze, de

billyke veröntwaardiging *der* menschen, *die op de wanbedryven volgt, en de waereldlyke gerichtstraffen belangen, dezen denkt ieder Boosdoener, door zyn schrandtheid, te zullen ontgaan; en daarom zullen ook dezen een' mensch, die denkt dat zyn ziel en ligchaam te gelyk sterven, niet van euvelheden afkerig maken. De veele onheilen dierhalven, die door den waan dat de Ziel stoflyk is, ontstaan kunnen, zo voor de samenleving in het algemeen, waarvan de welvaart en zekerheid zo noodzaaklyk gehandhaafd moeten worden; als voor ieder mensch in het byzonder, welke zyn hoopen en wenschen in den omtrek van een zeventig jaren levens bepalende, zyn eeuwig welzyn verwaarloost; deze veele onheilen hebben my bewoogen om eenige myner gedachten, aangaande de onstoflykheid, en gevolglyk de onstervelykheid der Ziel, op het papier te stellen. Verlangende dat ieder die lust heeft het Menschdom met zyn' arbeid te dienen, geleerder aanmerkingen, doorwrochter redeneeringen, en krachtiger betoogingen over deze stoffe aan de waereld mededeel: opdat de volkomen zekerheid van de onstoflykheid en onstervelykheid der Ziel in het volle daglicht gesteld, en de menschen aangespoord worden, niet alleen om elkanderen*

VII

alle tydelyke welvaart, veiligheid en vergenoeging toe te brengen, maar ook opdat ieder, voor zichzelf, naar de middelen uitzie, die tot een eeuwige gelukzaligheid geleiden.

Gy zyt te verlicht, Lezer, om niet te begrypen waaröm deze hooge waarheden niet uit de heilige Schriften bewezen worden. Want wie weet niet dat zy, die de onstofflykheid en onstervelykheid der Ziel loogchenen, ook zekerlyk het Goddelyk gezag der Heilige Bladeren niet zullen erkennen: waaröm dan ook de bewyzen, die men uit dezelve trekt, dezen ongelukkigen Denkeren, of niet voldoen zullen, of met dezelve zouden doen spotten. Hieröm hebbe ik my bediend van proeven uit de Wysbegeerte en Ervarenis genomen; en die getracht te betogen door waarheden en grondregels, die geen mensch, een weinig ervaren, in twyffel trekt. Indien deze bewyzen u niet voldoende mogten voorkomen, duld ze echter, ter gunste van het heilzaam oogmerk, om de Stofstellersen van de onstofflykheid en onstervelykheid hunner Ziel, en dus tot de deugdsbetrachting te overreden: een oogmerk dat ik, met deze Bespiegelingen in het licht te brengen, voorhebbe.

MDCCLXI.

Bespiegeling over de gelyke geluksbedeeling in ieder levensstand.***Gevolgd naar het Fransch van den Heere de Voltaire.******Eerste brief.***

Hermodus, gy, die Versailles nimmer zaagt,
Die, nieuweling ten hove, u in 't gewoel behaagt,
Onkundig van den weg waar langs gy hebt te streven;
Gy wilt dat myn bericht u leer' gelukkig leven:

Gy zoekt het veiligst lot, een ampt, een bezigheid,
Die, heilzaam voor 't gemeen, uw zinlykheden vleit.
Dies moet gy kiezen, schoon in deze keur verlegen,
Den dienst van Kerk of Staat, de pleitbank of den degen;
Uw smaak moet vonnissen. Doch 't is noch rang, noch goed,
Maar 't is uw hart⁽¹⁾, dat u gelukkig maken moet;
't Verschil is in den mensch, niet in de levensstanden:
Daar Wysheid voordeel doet, zal Dwaasheid deerlyk stranden.
De voorspoed is de reê waarheen ge uw steven wend:
De klippen, winden, zyn uw jonkheid onbekend.
De Hemel schenkt ons, om die haven in te varen,
Een lichte Hulk, die zich moet spoeden door de baren.
't Gevaar en 't voordeel staan gelyk: het baat u niet,
Als gy den wuften wind, de zee verbolgen ziet,

(1) Zie Aanmerking 3 van dezen, en 28 van den vierden Brief.

Dat de achtersteven pronk' met goud en heldennamen,
 Uw wimpels en uw zeil de pracht van 't Hof beschamen:
 Neen; 't scheepje eens visschers, en het koninklyke schip
 Schokt de opgeruide storm te bersten op één klip.
 Denkt ge, omdat Probus, korts ten doel der onweêrvlagen,
 Gelukkig havent, dat zyn kiel is opgeslagen
 Van vaster stoffe? ô Neen! 't is zyne ervarenheid⁽²⁾,
 Die, onder 's Hemels hulp, hem op de reê geleid.
 'Wat is (voegt gy my toe,) uw rechtzaak onrechtvaardig!
 'Acht gy den rang van Vrouw en Dienstmaagd even waardig?
 'Is 't geengewenschter staat voor een' gewyd' Persoon,
 'Dat hy 't geschoren hoofd met eenen hoed bekroon'
 'Van rood of groen fluweel*, dan, aan zyn' Biegtvaêrs voeten,
 'Door kinderlyke tucht zyn dwalingen te boeten?

(2) *Zie de laatste Aanmerking van dezen Brief.*

* *De roode hoed is der Kardinalen, en de groene der Patriarchen en der Aartsbisschoppen hoofdsieraad.*

'Is Felix niet meer heils op 't hooge school bereid,
 'Dan een' die op 't kantoor in 't stof begraven leit?
 Neen; leer Gods goedheid uit uw dwaling wyzer schiften:
 Natuur houd beter maat in haar verdeelde giften.
 Hoe ongevallig ware ons levenslot bestierd,
 Als aan den hoogen rang 't geluk geketend wierd!
 Dus ware één Stervling, op den Duitschen troon verheven[†],
 Alleen gelukkiger dan 't Keurgetal van Zeven[§];

† De Roomsche Keizer.

§ De zeven Keurvorsten zyn onderscheiden in Geestelyken en in Waereldlyken. Onder de eersten behooren Mentz, Keulen en Trier, die, in het benoemen van eenen Keizer, alleen eene verkiezende stem hebben: doch de Waereldlyken, namelyk Saxen, de Paltz, Beijeren en Brandenburg, kunnen ook tot de Keizerlyke waardigheid worden verkoren. De Heer de Voltaire schynt hier zich aan de Oudheid te houden: want men weet, dat 'er heden Negen Keurvorsten worden geteld; zynde, by de Zeven, noch gevoegd Bohemen en Bronswyk-Luneburg. Het Koninkryk Bohemen wierd, in den jare 1060, tot een Keurvorstendom verheven; en Keizer Otho nam deszelfs Koning, in den jare 1208, in 't getal der Keurvorsten van het Keizerryk aan; welke aanneming sedert, door de Goudene Bulle van Keizer Karel den IV, wierd bekrachtigd. Het Huis van Bronswyk-Luneburg wierd tot den Keurvorstenstand verheven door Keizer Leopold, in den jare 1692.

Nooit Dienaar stout genoeg-dat hy zyns harten vreugd
 Zou vergelyken by zyns Meesters zielsgeneugt'.
 Waartoe Gods heilig recht zo onbeschaamd te hoonen?
 Zyn gunst is onbepaald voor hen die de aard' bewonen;
 Elk is gelukkig, of kan 't wezen⁽³⁾. Twyfel niet
 Of de Armoê heeft haar vreugd, de Rykdom zyn verdriet.
 In 't onderscheiden lot, dat dikwyls kan verkeeren,
 Schept God Gelukkigen, schoon all' geene Opperheeren:

(3) *Zie Aanmerking 2 van den zesden Brief.*

Wy bevinden ons naar het ligchaam in zekere geplaastheid der waereld; en door de voorwerpen die ons in dezelve gestaadig omringen, verkrygen wy onze kennis; op deze is ons verstand en oordeel gegrond, welken onzen wil, en vervolgens onze vernuftige daden bepaalen. Nu maken onze daden, en die van onze medemenschen, daar wy betrekking toe hebben, benevens de ligchaamskwalen, ons tydelyk geluk en ongeluk uit. Maar wie plaatst zichzelf in deze waereld, om kennis en vernuft voor de ziel, gezondheid en voorspoed voor het ligchaam, en goedaardige wyze menschen rondöm zich te verkrygen? Nademaal ons dan deze schikking mist, zo begryp ik niet, hoe elk gelukkig is, of zulks naar eigen willekeur kan wezen.

De Kerk, 't Gerechtshof, of wat tytel u voldoe,
Streelt wel uw staatzucht, maar brengt u geen voordeel toe.
Word Prospers heil geroemd? 't Is om onwraakbre reden;
't Is om zyn' schat niet, maar om zyn weldadigheden.
Wy waren van één' rang, eer Nyd, Geweld, Bedrog,
Eer Hoogmoed in ons hart zich plaatste; en wy zyn 't noch:
Ons zyn, wat onderscheid ge in 't menschedom op wilt sporen,
Gelyke rechten tot het waar geluk beschoren.
Zie, zie dien Veldslaaf, voor geen zon of sneeuw beschut,
Zyn jeugd opösseren aan 't algemeene nut,

Dien stroom veréenen in 't verleiden van deze adren,
 Dees rotzen klieven, hier den ryken oogst vergadren.
 't Is zulk een Veldling niet als Fontenelle ons zingt,
 Gekroond met rozen; die zyn schoone Astrea dringt
 En teêr om weêrmin vleit, door geestige gesprekken;
 Gereed op de eiken schors hun beider naam te trekken:
 Neen, neen; 't is Melis, wiens gespierde en grove hand
 Den ploeg bestuurt; wiens vlyt bevrucht het dorre zand.
 Zyne Echtgenoote, in 't veld Aurore voorgekomen,
 Ziet gy den Schutter*, noch het Hondgestarnte† schroomen:

* *De Starren, in den Schutter, hebben ten tyde van Hipparchus, die voor ruim 20 eeuwen leefde, in 't einde van Slagtmaand op den middag, in 't Zuiden gestaan; doch staan 'er thans in 't einde van Wintermaand: 't welk omtrent één hemelteeken of 30 graden verschilt. Men rekent de beweging der vaste starren op één graad in de 70 jaren. Doch hoe men 't neme, hier word 'er de Winter door beteekend.*

† *Het Hondgestarnte is een Zuidelyk hemelteeken, dat by ons, in July 31 dagen, in gezelschap der Zonne opgaat; deze tyd is hy ons bekend onder den naam van Hondsdagen.*

Zy paart met haar' Gemaal een stem, die, valsch geleid,
Wel zuivere ooren kwetst, maar juicht van vrolykheid.
Den zoeten slaap, de vreugd, de wakkerheid, den vrede,
Deelt God hen, als de vrucht dier werkzame armoê, mede.
Verdoofd van ooren, door 't gewoel van hof en stad,
Wier moeiljelyk vermaak die Landknaap niet bevat,
Staat hy verwonderd van des Stedelings verblindung,
(Wiens vrindschap, niet gebouwd op trouw en ondervinding,
Zich laf vergaapt aan haar' gedrochtelyken schyn;)
Dat laster, veinzery, en nyd, de kankers zyn
Der samenleving; dat dees dwaze stervelingen
In Mammons slaverny naar Midas gunsten dingen,
Hy gruwt 'er van, en haakt naar akkers en gezin;
Die zalige akkers, daar de kuissche huwlyksmin

Hem weder roept; daar nog de eenvoudigheid de zielen,
 Naar 't Goddelyk bevel, doet voor de altaren knielen.
 Hier heerscht de ware Liefde, een vuur, in de eeuwigheid
 Ontstoken door Gods gunst, en door 't Heeläl verspreid:
 Zy houd Natuur (als dees, van 't oogmerk gantsch onwetend,
 In 't blinde vormt*,) aan Gods almogendheid geketend;
 Ze ontbind dat vormsel†, door een nieuwe vlam§, wiens gloed
 Het schynverlies van 't eerstgeschapene vergoed;

* De Natuur vormt in 't blinde, voor zo verre zy onkundig is van de haar ingedrukte wetten: zo is de Aarde onkundig van hare jarelyksche en dagelyksche beweging.

† De ontbinding geschied door de dood aan eenig Dier.

§ Door een nieuwe vlam, die het voortbrengen van nieuwe Dieren bevordert. Dus ook vergoed die nieuwe vlam het schynverlies van 't eerstgeschapene, by voorbeeld, wanneer een onzer Huisdieren sterft, uit welks ligchaam, na verloop van eenige dagen, duizend Wormen te voorschyn komen. Zou men dan zulks niet met recht een schynverlies mogen noemen? daar, voor één Beest, ontelbare anderen geboren worden. 't Is waar, by vergelyking houden wy de Dieren, die wy tot ons vermaak aankweken, voor beter schepselen dan de Wormen: maar deze kleinere Beestjes verdienen echter hooglyk onze verwondering; en zyn misschien voor de nauwkeurigste opmerking ruim zo konstig en schoon geschapen als eenige der grootste Gewrochten van den Schepper.

Zy vult de zee, de lucht, onze aarde, met bewoners.
Gy, van haar heilzaam vuur eenvoudige vertooners,
Voor wie alleen haar gunst het waar geluk bewaart!
Getuigt de zuiverheid van uw Bezielsters aart.
Nooit zal zy door geleende aanloksels ons belagen:
Zy duld versiersels, maar kan zonder die behagen.
Al 't schynschoon beuzelwerk, dat ge, als iets grootsch, waardeert;
Uw prachtig Niet, door geen rechtzinnig hart begeerd;
Uw weidsche zwier, uw drift naar 't glansryk aardsch vermogen,
ô Sterveling! is niet aantreklyk in hare oogen.
 Beschouw hoe de Adelaar, gedragen op den wind,
Verheugd, klapwiekend, volgt, haar die hy teder mint;
Hoor in de galmen, die het ruime woud vervullen,
Der Wolven vreugdgetier, der Leeuwen vrolyk brullen.

Zie 't bloedloos Diertje, door Natuur zo vaak herschept,
 Hoe 't, huplend van vermaak, zyn nieuwe vlerkjes rept.
 Wie van die schepsels, door Gods milde hand verzadigd,
 Bekreunt zich andren, met meer voordeels begenadigd?
 En u, ô Sterveling! strekt u tot ergernis
 Dat uw Meêstervling, meer dan gy, gelukkig is?
 ‘Maar dees Behoeftige, met vleeschloos vel omtogen,
 ‘Dit smeekend Voorwerp aan het algemeen meêdoogen
 ‘Om brood en dekzel, houd gy dat van 't lot bemind?
 Maar... heeft een Ryke, een Vorst, altoos 't Geluk te vrind?
 Wat is dan Thamas*, door zyn' Slaaf onttroond, gezegend!
 Gekroonden Stuart† op 't schavot al heils bejegend!
 Wat avrechts oordeel! Gods aanbidlyk raadsbesluit
 Deelt, elk ten nutt', den ramp ten toets der deugden uit.

* *Koning van Persië, door Chouly Chan onttroond, en omgebragt.*

† *Karel de I, Koning van Grootbritanje, tegen alle Goddelyke en menschelyke wetten, door zyne eigene Onderdanen, op Cromwels last, veroordeeld en onthalsd.*

Concini[§] had zyn schuld nooit door zyn bloed bezegeld,
Had hy voorzichtiger zyn' trotsen aart geregeld:
Nooit waar' de Dichter M. door 't hongerszwaard geslacht,
Had hy niet roekeloos zyn goedren doorgebracht:
Zie hoe de ramspoed ons de dwalingen doet boeten!

In alle staten zal u vreugde en smart ontmoeten:
Het Hof heeft moeilykheên; de Tempel heeft zyn' twist;
De krygers staan ten doel voor woede en oorlogslist;
Hermotimus! men vind den ramspoed allerwegen,
Maar tevens overâl den Goddelyken zegen.
Geen hooge of lage staat, geen ouderdom, geen jeugd,
Geleid het menschdom tot de wezendlyke vreugd.

§ Concini, *Marquis d'Angré, een Italiaan, en Gunsteling van Maria de Medicis, door Du Vitri, op het bevel van haren Zoon Lodewyk den XIII, doorschoten.*

‘Maar (vraagt ge,) waar is dan dat wezen op te sporen?
 ‘Dat vluchtend heil, misschien uit uw vernuft geboren?
 ‘Waar vind ik dat geluk 't geen mooglyk niemand zag?
 Waar? in u- zelven; in uw hart; in uw gedrag.
 ô Stervling! 't zy uw staat gelaakt werde, of geprezen,
 Word wys⁽⁴⁾; dat 's u genoeg; gy zult gelukkig wezen.

MDCCXXXIX. en MDCCLX.

- (4) *Wysheid is onze inzichten zodanig te schikken, dat het eene inzicht geduurig een middel tot het andere inzicht word, ter bereiking van ons voornaamste oogmerk. Die de middelen tot zyn voornaamste inzicht ontdekken kan, word wys genaamd. Ook behoort tot de wysheid het verkiezen van den kortsten weg; dierhalven het vermyden van omwegen. De Dwaasheid staat hier tegen over, als die haare inzichten zodanig schikt, dat het eene inzicht strydig is met het andere; ook middelen verkiest die haar, in haar voornaamste oogmerk, hinderlyk zyn.*

***Bespiegeling over de vryheid van den wil.
Gevolgd naar het Fransch van den Heere de Voltaire.
Tweede brief.***

Indien, in 't kort bestek van dit snelvlietend leven,
Het waar geluk alleen den Wyzen is gegeven,
Hoe deel ik in dat heil? Staat die verheven prys
Aan onze keur? Of is 't een hemelsch gunstbewys,

Als Aadlyk bloed, Vernuft, en Schoonheid, onafhanklyk
Van 't menschelyk beleid? Beheerscht myn onverganklyk,
Myn denkend Deel zichzelf? Of dwingt eene andre magt
Myn Ziel, myn Ligchaam, door eene onweêrstaanbrekracht?
Is 't geen 'er in my werkt, my 't vry gebied doet minnen,
Myn Wil⁽¹⁾, de Koning of de Slaaf in 't hof der Zinnen?

Ik hield, benepen door die twyfeling, 't gezicht
Uit de aardsche schemering naar 't hemelhof gericht,
Als één der Geesten, door het heilig Opperwezen
Uit niets gevormd, om Hem te kennen, Hem te vreezen,
Die in Hem ademen, die blaken tot zyn' dienst;
Ten hemel afdaalde, en my naakte op 't onvoorzienst',
In snelte 't Licht gelyk*, dat, uit de zon geschoten,
In 't eigen oogenblik op de aarde word genoten:

(1) Wil, is de neiging des gemoeds tot een zaak, wegens het goede, dat wy 'er omtrent meenen
waar te neemen.

* *Men wil dat het Licht in ééne Seconde 264516 Mylen zoude afleggen.*

Hy had zich met een stoffe omkleed, als één van hen,
 Ons afgeschilderd door de Goddelyke pen,
 Gelyk in 's aardryks jeugd, tot staving der Verbonden,
 In menschelyken schyn den Vadren wierd gezonden;
 Een zuiver ligchaam, zo als 't onze in de eeuwigheid
 Vernieuwd zal worden door de hoogste Majesteit;
 Of zulk een Wezen als in Newtons* wyze trekken,
 In Galileüs†, niet bezwaarlyk is te ontdekken.

Hoor (zegt hy, tot myn' troost, met Goddelyk gezag,)
 't Geen gy moogt weten, 't gene ik openbaren mag.
 Uw leerzame inborst, steeds ter onderzoeking vaardig,
 Is myne ontferming, is myne onderrichting waardig.

De Mensch is vry⁽²⁾ op aarde, als ik in 't hemelsch Ryk.
 Die vryheid is 't, waaruit Gods gunst u krachtig blyk'!

* Twee beroemde Filosofen, welke veele nieuwe en verwonderlyke ontdekkingen hebben aan de hand gegeven.

† Twee beroemde Filosofen, welke veele nieuwe en verwonderlyke ontdekkingen hebben aan de hand gegeven.

(2) Vryheid is, *het vermogen van de ziel, om, door eigen willekeur, van vele evenmogelyke dingen, dat gene te verkiesen, het welke haar het beste behaagt. Wy zyn zekerlyk vry: want hadden wy de keure niet vry, dan waren wy onāanspraaklyk voor de Goddelyke en Menschelyke Vierschaar. Wy hebben de vryheid van uit twee, of meer, dingen dat gene te verkiesen, het welk ons het beste dunkt. Maar deze dingen hangen van onzen wil niet af dus, of zodanig te zyn. Is een van beiden, of van allen goed, wy moeten het goede verkiesen: zyn zy beiden, of allen, kwaad, men kieze van twee of meer kwaden het beste. Dus legt de grond van den wil in het vernuft. Is het vernuft wydtūitgestrekt, dan kan men wyslyk, is het eng, dan zal men dwaaslyk verkiesen. Zie Aanmerking 25 van den vierden Brief.*

De minste Geest is met dat edel recht bevoordeeld.
De Ziel, die vatbaar is, die wil, die werkt, die oordeelt,
Is vry in 't kiezen: dit 's Van Hem, die eeuwig leeft,
Eene eigenschap die Hy zyn waardste kindren geeft.
Wy, naar zyn Beeld gevormd, zyn tot zyn kroost verkoren:
Hy wil; Hy spreekt; terstond word dit heeläl geboren.
Gy, Vorst door 't denken! wilt ge? uw hemelsch yvervuur,
Uw vindingryk vernuft verwint, beheerscht Natuur:

Uit haar gewrochten weet gy 't nutst voor u te kiezen:
 De zee en wind doet gy hun razerny verliezen.
 Ach! zou dat Schepsel, daar Gods majesteit in speelt,
 Niet van die milde hand met vryheid zyn bedeeld?
 Door onnaspeurbre kracht beheerscht, geperst, bewogen,
 Waar' deugd, noch ondeugd, min, noch haat, in uw vermogen:
 Die vuurge wenschen, die zo na aan 't harte gaan,
 Uw eigen wezen zelf, ging u in 't minst niet aan;
 Gy, 't magtloos Werktuig van een' straffen Waerelddwinger!
 Onzalig Kunststuk, steeds genoodzaakt door Gods vinger!
 Kleen denkend Stofje, zo verächtlyk in zyn oog!
 Stelde uw betrouwen op een' God die u bedroog!
 Hoe! zoud gy Slaaf zyn? Gy, door zulk een' wys' Regeerder
 Geschapen, naar zyn Beeld, op dat zyn lof vermeerder!
 Neen, neen; 'twoord Godsdienst, dat den geest zo dierbaar is,
 Waar' slechts een ydle klank, had geen beteekenis;

Gerechtigheid waar' dus by God, noch mensch te vinden;
 Men zag geen' Cato zich aan de eedle deugd verbinden;
 Geen Catilina ware een Pest voor 't Roomsche Ryk;
 Hun deugd, hunne ondeugd, stond in waarde elkaër gelyk;
 Het Noodlot sleepte ons weg tot gruwelyke tochten;
 Dees Waereldbajert ware een poel van Vloekgedrochten!
 De onnutte Gierigaart, de woeste Moordenaar,
 De Eedbreker, Roover, ja de stoutste Lasteraar,
 Die snoodste Zielenbeul zal zich onschuldig roemen,
 En van zyn gruwlen God de dwingende oorzaak noemen.
 'Die, (zal hy lastren:) die, niet ik, brak ooit myn woord;
 'Hy is 't die rooft en brand, Hy die zyn kindren moord.
 Ik yze! maakt gy God tot oorzaak uwer schulden?
 Kunt Ge, ô Rechtvaardige! zo snood een lastring dulden?
 Wat zoud gy zeggen, gy, die zulke gruwlen leert*!
 Zo gy den Duivel voor uw' Schepper had geëerd?

* *De Lezer gelieve aan te merken, dat de hiersprekende Engel deze onbetamelyke God opgedichte gruwelen der menschen, niet stilligerwys; maar als gevolgen, of voorwaardelyk, voordraagt: zynde hier de voorwaarden, wanneer wy door onnaspeurbre kracht beheerscht, geperst en bewogen wierden; magtelooze werktuigen waren, door een' straffen waerelddwinger voortgebracht; en steeds genoodzaakt zynde door Gods vinger; in 't geheel met geen vryheid bedeed waren, om goed of kwaad te kunnen verkiezen: dan, nadien deze voorwaarden verdichte stellingen zyn, strydig met de eigenschappen van de ziel, de Goddelyke en menschelyke wetten; ja met onzer aller ervarenis, (zie Aanm: 1 en 2 van dezen brief,) zo vervallen dierbalven alle de door den Engel opgenoemde gevolgen, of den Allerhoogsten onbetamelyke opgedichte gruwelen der menschen.*

'kBevond me, op dit verdoog, als één' door wyn bevangen,
Die siddrende opvliegt; dien de slaap nog aan blyft hangen;
Die, door een' sterken dag verlicht, zyne oogen sluit,
Opdat hy d'indruk van 't bewegend voorwerp* stuit'.

Geheiligde! (dus durfde ik bevend' my verklaren:)
Verleedig u my meer geheimen te openbaren.

* *Wanneer wy ons gezicht naar de Zon wenden, zullen hare stralen het Vocht onzer oogen zodanig aan 't bewegen brengen, dat het in tranen zal afvloeijen.*

Wat dryft den Sterveling tot zo vele euveldaên?
 Wat baat een wysheid, die geen hartstocht kan weêrstaan?
 Is 't mooglyk dat de Mensch zyn eeuwig Licht, zyn Reden,
 Misbruikt tot eigen schaê? dat hy, door zich bestreden,
 Het kwade omhelst, daar hy het goede alleen bemint?
 Dat deze Waereldvorst, zo magtig van bewint,
 Voor de ondeugd zwicht? ja, van zyn voordeel niet onwetend',
 Nochtans door Slaven, door zyn Driften, word geketend?
 De troostende Engel vaagt van myn bedwelmd gezicht
 De schaduwen, door dit vernederend bericht:
 De Vryheid, stelt gy, word uw' geest somtyds benomen.
 Is God u die verpligt? begeert gy die volkomen?
 Alöm? ten allen stond'? Gy deelt in 't needrig lot
 Eens Stervlings, en gy hebt de wenschen van een' God!
 U, Stip van dit heeläl! voegt u dus uit te spatten,
 Om 't Onäfmeetbare, als uw deel, uw erf, te omvatten?

Neen, neen, 't is alles zwak, veränderlyk, bepaald,
 Waaröp uw oordeel roemt, waarmede uw ligchaam praalt.
 Daar gy Natuur ziet voor Gods wyze wetten bukken,
 Wilt gy daar 't Menschdom dien gewyden band ontrukken?

Maar zeg my, als uw hart naar eenig voorwerp streeft,
 Zich slaauw verweerende, aan zyn drift zich overgeeft,
 Zyn Vryheid dus verliest..? Maar zo gy in 't verkiezen
 Geheel geen Vryheid had, hoe kòst gy die verliezen?

Wanneer een heete koorts u al te magtig schynt,
 En 't felgeschokt gebouw uws ligchaams ondermynt,
 Schoon ze u de ontbinding van uw stof en geest doe vrezen,
 Zult ge om dat toeval nooit gezond van ligchaam wezen?
 Men ziet u uit den dood herkomen, in een' staat
 Die u een blyder vrucht van 't welzyn smaken laat.
 Dat nooit uw klagt' die gave uit uw geheugen wissche!
 Der zielen Vryheid is haar goê gesteltenisse:

Men mist haar dikwyls, als de geest, verrukt, ontroerd,
 Door hoogmoed, afkeer, liefde, of gramschapword vervoerd;
 Zyn driften viert; het brein van 't redenspad doet dwalen;
 'k Noemde in één' oogenblik u duizend boezemkwalen.
 Opdat ge u daar voor hoed, of uw genezing vind,
 Neem dit leeswaardig Boek; beraad u met dien Vrind...
 Een' Vrind! Ach! toon my dien; myn vrindschapskeure is vaardig.
 Daar is Eusebius, uw hartsvertrouwen waardig;
 Dees Zielenherder staat, met hemelärtseny,
 Zyn dierbre kudde, op 't spoor zyns Heilands, rustig by.
 Wat stervling is 'er, die, in 't midden van gevaren,
 Ter uitkomste immer zorg of middelen zal sparen?
 Die Vryheidsvyand, die steeds anders doet dan zegt;
 Die 't blinde Noodlot stelt, doch 't eeuwig wederlegt,
 Beschouw' zyn' yver, in elks hulp en raad te zoeken!
 Hoor dien Noodlottigen zyn' Tegenstrever vloeken.

Hoe driftig stuijt hy op, ter wraak van zyn geschil!
 Hoe woedend straft hy 't Kroost dat hy vorbetren wil!
 Het is dan vry? ô Ja! wie ziet niet, in dat wreken,
 Den Noodlotdryver zelf zich de eerste tegenspreken?
 Hy, zelf Verloochenaar van 't geen hy vuurig dryft,
 Toont zyne onwetendheid in 't geen hy zegt en schryft;
 Erkent de Vryheid, die zyn huichlary besnoeide;
 Denkt, werkt, gelyk een Vryë, en spreekt als een Geboeide.

Wyd, nu ge uw Vryheid kent, geen noodlotdwang gevoelt,
 Gods Liefde dit geschenk, waarmeê ze uw heil bedoelt:
 Sta nooit uw Reden toe, in Gods geheime choren
 't Onpeilbaar Raadsbesluit spitsvondig naar te spooren:
 Gesterkt in uw geloove, eenvoudig van gemoed,
 Smeek dat hem God vergeev' wie Hem, wie u misdoet:
 Vlie d'outertwist; bemin de Waarheid, als uw Moeder.
 Wie dwaalt is Mensch, als gy, Gods Schepsel en uw Broeder,

Beklaag hem; haat hem niet; zyt wys, maar waan het nooit.
Gelukkig, als gy 't heil van anderen voltooit!

Myn Onderwyzer zweeg, terwyl ik, door de klaarheid
Der wyze stemme, ontving een' straal der zuivre Waarheid.
Myn blakende yver zocht te weten, uit Gods Tolk,
Geheimen, slechts betrouwd aan 't geestlyk Hemelvolk;
Wat de Uitgebreidheid⁽³⁾ is; het Ydel^{*}; zyn Beperking⁽⁴⁾;
De Ziel⁽⁵⁾; de Stof⁽⁶⁾; de Tyd⁽⁷⁾; de Goddelyke werking⁽⁸⁾;

- (3) *Of de ruimte; deze is een order der dingen die te gelyk zyn.*
- * *De Heer de Voltaire verstaat door het Ydel: of, ledige ruimtens, die zich, tusschen de stoffen, en in de ligchamen bevinden zouden, of, een ydele ruimte, welke het gantsch Heeläl zoude omringen; en waar noch stoffe, noch iets van het geschapene zoude te vinden zyn. Doch,*
- (4) *indien de stof beperkt word door het ydel, dan moet het ydel de stof wederstaan; en dat wel zodanig, dat de stoffe niet in des ydels palen inbreekt: dewyl nu alle werking en wederwerking aan elkander gelyk zyn, zo is hier dan de werking van het ydel gelyk aan de werking van de gantsche Natuur: maar dit is onmogelyk, want het ydel kan niet werken: dewyl dan het ydel de stof niet beperken kan, noch door dezelve beperkt worden; zo is 'er dan ook geen ydele ruimte, of vacuum; of liever, daar is geen ruimte of daar zyn ligchamen, waar de ruimte toebehoort.*
- (5) *Professor Wolf bepaalt het wezen van de Ziel te zyn, een kracht om zich de waereld, naar de geplaatstheid van haar ligchaam in dezelve, voor te stellen. Want deze kracht bevat den grond van alles wat zich veränderlyks in de ziel vertoont. Dewyl nu dat gene waarïn de grond van all' het overige, dat tot eenig ding behoort, te vinden is, het wezen genaamd word; voldoet, myns bedunkens, deze bepaling der ziel volkomen aan derzelve wezen. Wordende door deze bepaling ook klaar voorgesteld de mogelykheid van ontelbare millioenen van verscheidene zielen: als zynde 'er zo vele zielen mogelyk, als 'er verscheidene mogelyke ligchaams standen of geplaatstheden in de waereld geweest zyn, zyn, en zyn zullen.*
- (6) *(Zie aanm. 18. van den 7den Brief.)*
- (7) *Tyd is een order der dingen die elkander volgen. De tyd word ons door de ruimte bekend. Zo vraagt men, als een ligchaam, om de spatie van A. tot B. door te lopen (zynde deze spatie 12 duimen of een Rhyndlandsche voet;) één minuut van doen heeft, hoe veel minuten dit ligchaam zal nodig hebben om van A. tot C. (zynde 42 duimen,) te komen? Antw. Drie minuten en een halve.*
- $$A \xrightarrow[1 \text{ minuut.}]{12 \text{ duim.}} B \xrightarrow[34 \text{ minuten.}]{42 \text{ duimen.}} C.$$
- (8) *Geschied of onmiddelyk, of door middelen. Onmiddelyk is een wonderwerk: door middelen is wanneer eenig wonderwerk, vooräfgegaan zynde, het zelve tot een middel word het welk andere middelen voortbrengt, ter bereiking van Gods oogmerk.*

Geleerde Vragen, waard aan 't snedig onderzoek
Van wyzen 's Gravesande en schrandren Musschenbroek;

Ons vruchtloos opgelost door dien vermaarden Dryver⁽⁹⁾,
 Dat niets onledig is, weêrlegd door laater Schryver⁽¹⁰⁾.
 Maar de Engel was reeds, verre uit myn verrukt gezicht,
 Gesnel naar 't zalig hof daar de eeuwge Waarheid licht:
 God zond hem niet om my geheimen meê te deelen,
 Met wier bevatting, ons te hoog, we ons ydel streelen.
 Neen! als myn' vuurgen wensch 't geheim is uitgelegd
 Hoe ik gelukkig worde, is my genoeg gezegd.

MDCCXXXIX. en MDCCLX.

- (9) *Renatus Descartes.*
- (10) *De Ridder Isaac Newton; welke heeft trachten te bewyzen, dat 'er een ydele ruimte zyn moest, ter beweging van de stof. Maar wanneer men een ydel wilde stellen in al de rondöm ons zynde dingen, dan is de zwaarigheid, dat dit ydel de gantsche werkende natuur zoude moeten wederstaan: de Lezer word gewezen naar de werkingen van de Luchtpomp, daar de luchtledige glazen, (aan de buitenlucht geen' wederstand kunnende bieden,) in stukken springen. Maar schoon deze glazen luchtledig zyn, zyn dezelve daarom ledig van de stoffe des lichts, der warmte, enz.? Het komt my het gelooflykste voor, dat all' de stof elkander raakt, ten minsten in eenige punten.*

***Bespiegeling over de afgunst,
Gevolgd naar het Fransch van den Heere de Voltaire.
Derde brief.***

Dat zich de Stervling, als hy vry is, wys regeer!
Zyn zielstyrannen uit den hoogen zetel weer!
't Zyn de euveldaên, waardoor het menschdom word gekluisterd.
Het snoodst beginsel, dat den eedlen geest ontluistert,
Wanneer zyn doodlyk gif in 't achtloos harte glyd,
Dat haatlyk Monster is de afschuwelyke Nyd.

De Hoogmoed, die zich waant in top van eer gerezen,
 Gehuwd aan Dwaasheid, schonk dat Vloekgedrocht het wezen:
 De onzaalge, die zich zelf door eigenwapens schend,
 Vreest, schoon des Hoogmoeds kroost; vreest dat hy werd' bekend.
 Heldin Verdienste boeit dien Zielbeul, houd hem onder,
 Gelyk een' Typhon*, ons gemaald in 't Fabelwonder,
 Dien Godenvyand, die, door berg op berg bekneld,
 't Onbluschbaar bliksemvuur, waardoor hy wierd geveld,
 Nog uitwerpt, aarde en zee doet van zyn worstling beven,
 Den Siciljaan verplet, of onder de asch doet sneven:
 't Gevaarte siddert, dat hem tot zyn straf bezwaart;
 Hy schokt den Etna, die hem dieper ploft in de aard'.
 Hoor de Afgunst, door de tong eens Rechters, 't vonnis geven,
 Dat Aristides† dwong in ballingschap te leven:

* *Een Fabelreus, die, den hemel bestormende, door Jupiter met den berg Etna werd overstelpt.*

† *Een Atheensch Filosoof.*

'k Word ongeduldig, dat men steeds myn oor vermoeit
 'Met de eer eens Vyands, die van ieders lippen vloeit.
 'k Heb de edelmoedigheid, den roem, het dapper stryden,
 Door Hovelingen zien in held Villars* benyden:
 Men dorst dien Veldheer, die hun rechten gelden deed,
 Boosaardig lasteren, terwyl hy voor hen streed.
 De Held had reden, dat hy Lodewyk† verklaarde,
 Dat hem Versailjes meer dan Karels heir bezwaarde§.
 'k Vlieg (sprak hy,) onvertsagd tot uw gerechte wraak.
 'Maar duld niet, dat, wanneer ik, yvrend' voor uw zaak,
 'U van uw haters, 't Ryk van overlast bevryde,
 'By u een Schynvriend myne onkreukbre trouw bestryde!

* *De Maarschalk de Villars.*

† *Lodewyk de XIV. Koning van Frankryk.*

§ *Toen de gemelde Villars Vorst Karel, (Broeder van Keizer Josefus,) welke naderhand zelf Keizer wierd, onder den naam van Karel de Zesde, in het oorlogsveld den Spaanschen troon betwistte; en daarop den thans heerschenden Philippus den Vyfden, Zoonszoon van Lodewyk den XIV. plaatste.*

‘Een Overwinnaar, door zyn' Prins begunstigd, is,
 ‘(Gy weet het, waarde Vorst!) het Hof tot ergernis.

Benyders! hoe doorknaagt uw kwelling u 't gebeente,
 Om de eere en overvloed, 't vernoegen der Gemeente!
 De beste stof tot vreugd, al wat de deugd verblyd,
 Herschept uw' onwil, tot uw straffe, in Akonyt*.
 Ach! kunt gy 't gruwzaam loon der Afgunst niet beseffen,
 't Venyn dier pylen die hunn' eigen Schutter treffen?
 Gods wysheid hechte aan 't kwaad de welverdiende straf.
 Dat uw gezocht verdriet u des 't bewys verschaff!
 Gy, die op 't eerspoor streeft! tred gy het pad bezyden?
 Kunt gy geen' Reisgenoot, geen' die u voorsnelt, lyden?

* Akonyt, of Wolfswortel, is eene venynige Plant.

Voegt u alleen dat recht? word gy, met vreugd, gelyk
 Aan de Overheerders[†] van het Aziaansche Ryk,
 Die d'Ottomanschen troon[§] nooit vergenoegd bekleeden,
 't En zy ze 'er op, door bloed en broedrenlyken, treden?

Wanneer op 't Schouwtooneel, die glibbrige eertrap,
 Een Treurspel word bejuicht met vrolyk handgeklap,
 Corneille Helden vormt, wier rampen uit onze oogen
 De tranen, 't edel kroost van vreugd en mededoogen,
 Bevallig lokken; schreit, al gluurende aan een zy',
 De norsse Gothus ook, maar 't is van razerny.

† *De Turken hebben het Oostersch Keizerryk overheerd in den jare 1453, nadat zy daarvan reeds verscheidene stukken hadden afgescheurd.*

§ *Dus genaamd naar Ottoman, van wien de Turksche Keizers afstammen. Deze Prinssen volgen veelyds by hunne komste tot den troon, de rampzalige staatles op, van geen' hunner Broederen in het leven te laten; opdat niemand derzelve hen den Ryksstoel zou kunnen betwisten.*

Uws Mededichters roem doet u van spyt verteeren,
 Verdwaasde! poog op hem door kunst te triomferen.
 Men pryst Sesostris* ..Ach! dit 's noch een doodlyk punt.
 'k Beken het: maar hou moed; doe beter, zo gy kunt;
 Schryf; wroet; wisch uit; doch hoon geen' braven Mededinger;
 Men acht hem niet te min; u wyst men met den vinger.
 Streef, zo zyn glorie steeds uw' zwakken geest misdoet
 Zyn' roem voorby: dus is 't dat gy u wreken moet.
 Nochtans bedrieg u niet: hy moet geen' Orfeus wyken,
 Die Vondel in gezang en maatklank zal gelyken.
 Hoe heftiger Jurieu op Bayle in woede brand[†],
 Hoe meer men 't werk verbreid van dat geleerd Verstand:

* *Een Treurspel, uit het Fransch van den Heere la Grange, kunstig vertaald door den Heere Mr. J.J. Mauricius.*

† *Aantekening van den Heer de Voltaire 'Jurieu was een Protestansch Predikant, die zich tegen Bayle en de Gezonde Reden aankantte: hy schreef als een Uitzinnige, en gaf zich uit voor een' Profeet: hy voorzeide, dat Vrankryk opschuddingen zou gevoelen; die echter nooit gebeurd zyn. Wat Bayle belangt, men weet, dat hy een van de grootste mannen is, die Vrankryk ooit heeft voortgebracht. Het Parlement van Thoulouze heeft hem eene byzondere eere aangedaan, door dezen vernuftigen Schryvers uitersten Wil, (welke, nadien hy om den Godsdienst was gevluht, volgens de rykswetten, van geener waarde was te houden,) te bekrachtigen als het Testament van een' man die al de waereld heeft verlicht, en die de glorie was van zyn Vaderland.' Maar, wat ook de Heer De Voltaire zeggen moge, deze Bayle is voor een' Pyrrhoniaan bekend; hebbende hy de Manicheensche gevoelens weder levendig, en op het allergevaarlykst waereldkundig gemaakt.*

De onstuimige Jurieu, fier op zyn Profeetsyën,
Is naauwlyks meer bekend dan door zyn dweeperyën.
Wat speelt de Lasteraar, wiens hart, van afgunst vol,
Zyn gif op Schryvers werpt, een hatelyke rol!
By schoonheid, voorspoed, deugd en wysheid, vind hy voedsel
Tot kwelling van zich zelv': 't kwaadsprekende Gebroedsel

Maalt alles gruwlyk af, als waar' 't Godslastering:
 Dat onze Waereld, in 't bewandlen van haar' kring,
 Zich wentelt om haar' as, en opbult* daar de landen
 Omtrent den Evenaar door gloënde stralen branden,
 Is snoode kettery; Malbranche is Spinosist;
 In Lockes schriften vind ge een' waar' Epikurist:
 Wat Monsterdier is Pope†, omdat zyn vrye veder
 God afschetst als alom genadig, gunstig, teder!
 Wat snooder Christen, die 't bewys zich onderwind
 Dat alles goed is, God zyn schepsels eindloos mint!

* *Men heeft opgemerkt, dat zich de Aarde, in het dagelyks draaijen op haren as, heeft uitgezet: dus zou zy ten Oosten en ten Westen van eene ronder gedaante zyn, dan ten Zuiden en ten Noorden.*

† *'t Geen 'er in de Stellingen van Mr. Pope, als gevarelyk, is aan te merken, vind men verstandig wederlegd door den Professor J.P. de Crousaz, in deszelfs Examen over des gemelden Engelschen Dichters Essai sur l'Homme, volgens de Fransche Vertaling.*

Maar nooit wierd booser wolf dan Bavius gevonden,
 Die elk verslind, doch zelf door goudzucht word verslonden;
 Die zyn boosäardige inkt aan Mammons slaven wyd.
 Verfoeilyk Yveraar, die Letterhelden byt,
 In wier Genootschapsrol* ge uw' Naam nooit in zaagt lassen!
 Die Schrandren lagchen met uw onvermogen bassen.
 Hermotimus! laat ons zo snood eene Ondeugd vliên;
 Grootmoediger beziel, op eedler voorbeeld zien.
 Hoor hoe een groote Geest de waarheid vry dorst uiten,
 Toen Richelieu den roem zocht van den Cid† te stuiten.
 Terwyl een Chapelain§, tot Rechter aangesteld,
 Van 't kunstig Treurtafreet, ô schande! 't oordeel velt,

* *De Heer De Voltaire heeft hier de Fransche Akademie der Wetenschappen op het oog.*

† *Een beroemd Treurspel van den grooten Corneille, het welk, ter voldoeninge des Kardinaals de Richelieu, door de Fransche Akademie breedvoerig wierd berispt, onder den Tytel van Sentimens de l'Academie Française sur le Cid.*

§ *Deze Chapelain was een Fransch Dichter, die, wegens zyne wrange Vaerzen, door den Heere Despréaux geestig gehekeld, zedert in eene algemeene verachting geraakte: doch nadien hem de voorgemelde Kardinaal krachtig begunstigde, en, als één der voornaamste Leden der Fransche Akademie, tot de berisping van den Cid had aangespoord, nam hy dat hatelyk Rechterämpt onvoorzichtiglyk op zich.*

Corneille vonnist; doet een eël Verstand zich hooren,*
'Ach! waar' dat deftig Stuk uit myn vernuft geboren!
Dus houd de ware Deugd, in spyt der Vleijery,
Het schrander Oordeel en de Waarheid op haar zy'.

Op 't aanzoek van Colbert[†], verlaat Bernini[‡] Romen.
Hy, in de Louvre, ter beschouwinge aangekomen
Der Bouwkunst van Perrault, roept: 'Daar uw Moederstad
'Zo groot een' Kunstenaar in haren kreits omvat,

* *Men wil, dat de Prins van Condé iets diergelyks zoude hebben gezegd.*

† *Een der Eerste Staatsdienaren van Koning Lodewyk den XIV.*

‡ *De Ridder Bernini was een beroemd Italiaansch Bouwmeester, en kunstig Beeldhouwer.*

‘Ontbied men my! Waarom? ik zie Parys, in 't eeren,

‘In 't koestren van de Kunst, op Rome triomferen.

Dus eert de Deugd Verdienste, en 't hart behoud zyn rust.

Wat blydschap, als de geest het vuur van afgunst bluscht!

Met waarheid zeggen kan van schrandre Heldenzingers:

‘Ik heb geen Vyanden; 'k heb waarde Mededingers;

‘k Deel in hun glorie, in hun welvaart, in hun pyn;

‘De Kunst heeft ons veréënd; hun lauwerloof is 't myn'.

Dus ziet men vrolyk de Aarde, in haren schoot, vergadren

Den Eik, den Ceder, die zy, door haar welige adren

Bevochtigt, voortstuwt, tot hun kruin de wolken raakt:

Een zelfde voedend sap, dat hunnen groei volmaakt,

Veréénigt hen: zy, die door storm noch onweêr beven,

Verduuren de eeuwigheid, en doen elkander leven;

Terwyl het aan hunn' voet van giftige adders krielt,
Die, onderling in twist, door haat en woede ontzield,
Den vruchtbren grond met hun onzuiver bloed besproeijen,
Welks gisting 't lomrig Bosch te weliger doet groeijen.

MDCCXL.

Bespiegeling over de drift en dwaling.
Vierde brief.

Dat de eedle Mensch niet voor 't gevele der zinnen zwichte;
Maar zich naar reeglen van de Deugd en Wysheid richte!
De Zinnen, Koningen van 't redenloos Gediert',
Zyn uwe Slaven, dien ge, ô schande! als Vorsten viert.
Dees hulde aan Dienaars, dien gy aan hunn' pligt gewende,
Zo gy hunn' nutten dienst voor 't heil der ziele erkende,
Zult ge u beklagen, als een avrechts lot u drukt
En uit de dooling van de zinvermaken rukt,

Want deze Ontrouwen, verr' van u hun hulp te bieden,
Zyn de eersten die de komst der Kwellingen ontvlieden.
Doch zekerder vaarwel is u door hen bereid,
By uw bestemd vertrek naar de aklige eeuwigheid,
Daar gy, hun snikken en omhelzingen ontogen,
Met hen, uw bezigheid en blydschap ziet vervlogen.
Nu treed de Wroeging toe, en wreekt, door wee en ach,
Elende en wanhoop, haar verächtloosd zielsgezag;
Haar vruchtloze inspraak, dat u 't zinlyk was gegeven
Om, tot Gods eere, in wyze erkentenis te leven.

De sporelooze Drift, de Dwaling, die haar voed,
Is oorzaak dat de Mensch dees dwaze hulde doet:
Die booze Zusters, thans zo sterk vermenigvuldigd,
Zyn aan de schennis van Gods wet haar magt verschuldigd.
De aanlokkelyke Drift, die vleijende overwint;
Die 't Oordeel in zyn keur en overweging blindt,

Wierd, door de tooverkracht van haar geveinsde zeden,
 Welhaast van 't Menschdom, als zyn Godheid, aanbeden;
 De suffe Dwaling, die veelyds zichzelf bestryd,
 Aan deze Nieuwvergoode als Priesteres gewyd.

De zuivre Deugd⁽¹⁾, die uit de Wysheid is geboren,
 Vermag alleen zo snood een' tempeldienst te stooren:
 Ze ontrukkt het masker aan de valsche aantreklykheid,
 Waarmeê de strafbre Drift des stervlings harte vleit,
 Terwyl zy 't Oordeel, 't geen door Dwaling was verduisterd,
 't Geen in het slaafsch gareel der Zinnen zuchtte, ontkluistert.
 Dus doet de Dagtoorts, door haar levenwekkend vuur
 Als zy den Ram⁽²⁾ genaakt, de kwynende Natuur,

(1) *(Zie de bepaling der Deugd, Aanm. 19 van dezen, en die der Wysheid, Aanm. 4 van den
 eersten brief.)*

(2) *Het Hemelteeken, 't gene, wanneer 'er de Zon intreed, by ons het begin der Lente aanwyst.*

Daar 't Beergestarnte⁽³⁾ gloeit, in nieuw gewaad verschynen,
 En voor haar zuivrend licht de nevelen verdwynen.
 Het schrander schepsel, door de Godheid Mensch genoemd,
 Dat hoog de Majesteit van zynen Maker roemt
 Door wondren, tot wier nutte opmerking onze levens
 De tyd ontbreekt, bestaat uit geest en ligchaam tevens.
 De welgestelde Geest, die nimmer krankheên ducht
 Als hy de Driften en de Dwalingen ontvlucht,
 Moet van zyn ligchaam, dat de felste en naaste kwalen
 Ontwykt, doch koestert, eens 't Verderf zien zegepralen.
 't Is waar, ô Kunst! welëer op gissingen gebouwd,
 Aan wier misvattingen ons leven wierd betrouwd,
 Uw Esculaapen is het thans gelukt te ontdekken
 Grondregelen die u tot kundigheên verstrekken

(3) *Het Beergestarnte is aan het Noorder Aspunt gelegen, en verlicht de Noorder Landen.*

Voor kwaal en artzeny; waardoor u word vergund
 Dat gy nu 't ligchaam van veel krankheên redden kunt.
 Maar elk Geneesheer, daar hy de evenredigheden
 Der vaste deelen tot de vloeibre zoekt te ontleden,
 Vind in hun werking, waardoor 't ligchaam blyft bestaan,
 't Verval ook tevens waardoor 't eenmaal moet vergaan.
 Dus word ons schoon gestel, ontsloopt tot assche en wormen,⁽⁴⁾
 Geschikt om van deze Aarde een ander deel te vormen.⁽⁵⁾

- (4) *Behalven de ontsloping der menschelyke ligchamen, tot ligchamen van dieren, (wormen) kunnen de ontsloopte deeltjes, ook eens deelen van andere menschen, en van onbezielde schepselen uitmaken. Zo verstrekken, na eenen Veldslag, de ontbonden deelen der begraven verslagenen, het groeiend gras tot voedzel, en dit gras de weidende Beesten; welke dieren, door de Menschen genuttigd wordende, by ben, in bloed en sappen veranderen; maar deze bloed- en sapdeeltjes verliezen de menschen, door de Sanctoriaansche doorwaasseming; wordende dezelve, wanneer zy in de lucht opgeheven worden, ten prooi der winden, en dus naar anderen gewesten vervoerd; daar zy vervolgens, onder dauw en regen vermengd, nedervallen, om weder tot uitzetting te dienen van de zich aldaar bevindende groeibare ligchamen. Derhalven dienen dan deze ontsloopte deeltjes der menschelyke ligchamen steeds in de order der dingen, die na elkanderen volgen, nu tot een bezielde, en dan tot een onbezielde ligchaam. (Zie Aanm. 5 van den 5den brief.)*
- (5) *(Zie de vorige Aanm.) Ter bevordering van de ontsloping der ligchamen, om weder andere deelen van onzen aardkloot uit te maken, moet men aanmerken; dat ieder bezielde, of onbezielde ligchaam, behalven zyne eigene stoffe, ook zyne veranderlyke en vreemde stoffe heeft. Welke beide laatsten, naar de gesteldheid der innerlyke deelen van de ligchamen, of langzaam, of geheel vry, door de ligchamen henen bewegen. Kunnende deze veranderlyke en vreemde stoffen tot oorzaken zyn, dat het geheele ligchaam of ophoud te zyn, of tot een geheel ander samenstel overgaat. De eigene stoffe is die waar uit de eigene deelen bestaan van het wezen eens dings: en de veranderlyke en vreemde stoffen zyn die genen welke door de tussenuitruimten der lighamen of vry henen bewegen, of dezelve eenigen tyd blyven vervullen. B.V. Hout: al wat hout is, is de eigene stoffe van het wezen des houts: maar legt een stuk houts in het water, dan zal 'er de veranderlyke stoffe indringen; droogt dit stuk houts weder by het vuur, dan zal 'er het water uitwaassamen, en wyken voor de warmte, of vuurdeelen die 'er het water uitstoten; wanneer men dit stuk houts van het vuur verwydert, dan zullen de vuurdeelen ook het stuk houts verlaten, en plaats maken voor de luchtdeelen, en zo vervolgens. Denkelyk is het dan dat alle deze veranderlyke stoffen, door het Hout benen gaande; eenige van de deelen, waardoor het aan elkander hangt, zullen los maken, en mede voeren; ook het zelve naar zyn innerlyke gestalte veranderen; door oplossing, weking, droging, en ontbinding van sommige zyner deelen; en het zelve dus bereiden om tot iets anders over te gaan. Welke ontbindinge van alle de deelen, of geheelen overgang tot iets anders, (gelyk van hout tot assche) geschieden zoude, wanneer dit stuk houts door de vlammen gevat, en verteerd wierd. Een voorbeeld van de vreemde stoffe hebben wy in den Magneet: waar van de vreemde stoffe de eene pool ingaande, en de andere weder uitgaande, door hare beweging, het yzer naar de Noordpool dryft, en van de Zuidpool afstoot.*

Dit kunstig ligchaam, met zyn' schrandren geest bedeed,
Die, van zichzelf' bewust, 't geschaapne zich verbeeld,⁽⁶⁾

(6) *Van het Geschapene vallen alleen de stoffelyke en niet de enkelvoudige dingen onder onze zinnen, en dus onder onze verbeelding. Aan het ongeschapene Wezen, of den onëindigen God, kunnen wy alleen denken. Zie Aanmerking 12 van den zesden Brief.*

Van 't ongeschaapne denkt, is dat gelukkig Wezen
Waarvan de Godheid wil gediend zyn en geprezen.
Ja, heilryk Wezen! tot zo blyde een' staat verhoogd,
Bevlytig u, opdat ge u-zelven kennen moogt.

Doorgrond Gods einden, zyn bevelen, uwe pligten,⁽⁷⁾
 Dan zult ge, op de Aard' vernoegd, uw' gang ten Hemel richten.
 Uw wonderschone geest, tot heerlykheid bereid,
 Heeft reeds al d'omtrek van der Englen majesteit,
 Als die elk tydstip van 't voorledene, op 't begeren
 Des hoogen wils, voor uw geheugen weêr doet keeren;
 Die 't voorgevallen' schetst, als of't noch eens geschied;
 Het tegenwoordige⁽⁸⁾ beschouwt, bestiert, geniet,

- (7) *Dit doen wy, wanneer wy een goed gebruik van het Geschapene maken. B.V. Wanneer God het oog vormde, was zyn einde om de rondom ons zynde dingen voor ons zichtbaar te maken, Hem daar door te leeren kennen en te verherelyken in zyne zichtbare Schepselen; gelyk ook tevens om ons voor veele gevaren te behoeden: nu voldoen wy aan dat einde van God, wanneer wy Hem verherelyken in de voorwerpen der Schepping, en ons niet dwaas in gevaren storten. Zo ook wanneer God de maag plaatste onder de deelen van ons ligchaam, was zyn einde, dat zy de spyze bereiden zoude, ter afscheidinge van de voedzame deelen, tot onderhoud van ons ligchaam nodig; en geenszins tot brassery, enz.*
- (8) *Dit Tegenwoordige moet men hier niet in den engsten zin opvatten; dewyl wy erkennen, dat men, op 't scherpste genomen, bykans alles, onder 't Voorleden, of onder het toekomende kan rekenen: ja, onder 't spreken van een woord, smelt het reeds in 't Voorleden. Het Heden is slechts een Schakel, die de ketens van 't Voorleden en van het Toekomende samenvoegt.*

En, door de wakkerheid van uw bespiegelingen,
Weet door de nevels van 't toekomend' heen te dringen.
Ja, in één oogenblik, uw zwevend denkbeeld vest
In 't hart der Aarde, en in 't onmeetlyk Luchtgewest.
Zou die doorluchte Geest tot 's Scheppers lof niet blaken,
En zich, voor 't heil der deugd en wysheid⁽⁹⁾, vatbaar maken?
Op de Aard' geplaatst, beschouw wat gy van 't Menschdom ziet
Verrichten, doch mislei u door 't waarschylyk niet:
De List weet staatzucht, nyd, bedrog, onmenschlykheden,
Met roem voor 't Vaderland, en heil van 't volk te omkleden.

(9) *Zie de bepaling der Deugd Aanm. 19. van dezen, en die der Wysheid. Aanm. 4. van den eersten Brief.*

De Macedoner⁽¹⁰⁾, die Darius heir besprong;
 En, als een bliksem, door drie waerelddeelen drong;
 Die Overwinnaar, die, vernoegd met te overheeren,
 Verwonnen koningen bevestigde in 't regeren;
 En menigwerf, in zyn' zeeghaften oorlogstogt,
 Meer door zagtmoedigheid dan door het zwaard vermogt;
 Die dappre Koning is zyn' roem, zo menigvuldig
 Alöm verbreid, aan woede, aan staat-en moordzucht schuldig.
 Dat u geen Naam bedrieg'! Schynheilige Achtbaarheid
 Verschilt onëindig veel van heilzaam Staatsbeleid:
 In Rykshervormers vind gy veelyds Rustverstoorders,
 Ontmenschte Cromwels⁽¹¹⁾, looze en wreede Vadermoorders.
 Alöm vind gy de Drift, die de Ondeugd deugdszaam noemt,
 Vrymoedig kwaad leert, zo 't slechts kunstig word verbloemd.

(10) Alexander de Grootte.

(11) *Men zie, wegens Cromwel, onze vorige Aanteekening by †, op Bl. 11. en 12.*

Beklaaglyk is 't wanneer men Vorsten dus leert denken,
Omdat hun dwalingen geheele Volken krenken.

Zie d'indruk dezer Drift in 't stikziend bygeloof
Van Vrankryks Heerscher⁽¹²⁾, die, de Dwaling zelf ten roof,
Gewaande Dwalenden by duizenden, deed sneven.

Gy, Koningen, die speelt met uwer Volken leven!
Vergeet ge, dat, als God u tot den troon verhoogt,
Hy niet uw grootheid, maar der Menschen heil beöogt?
Doch wy, zo dikwils door de Dwaling zelf verwonnen,
Zyn wy verwonderd dat ook andren dwalen kunnen?
Zichzelve' en anderen misleiden? Zoek veelëer
Naar d'oorsprong van dit kwaad, opdat gy 't van u weer'.
Zoek in uw Driften, in uw Lusten, uw Belangen,
De onzichtbre keten, die uw Reden houd gevangen;

(12) Karel de Negende, *onder wiens regeering, en op wiens bevel, de Paryssche moord is uitgevoerd, in den jare 1572.*

En, zonder 't voorbeeld steeds van andren gaê te slaan,
 Leer, leer zelf denken; leer uw Driften wederstaan.
 Uw Deugd ontboeij', herstelle en eerbiede uwe Reden⁽¹³⁾.
 Ga 's Hemels weg, al zoud gy dien alléén betreden.
 Uw Deugd beschouwe en leer' van d'achtbren hemelstoet
 Der schone Starren, dien ons oog des nachts ontmoet,
 Dat zy haar' wandel ook, gelyk den gang dier lichten⁽¹⁴⁾,
 Moet tegenstrydig aan den loop der waereld richten*.
*Maar, zegt gy, wat is Deugd⁽¹⁵⁾? Elk lucht- en landstreek roemt
 Haar zeden, die, hoe vreemd, hoe woest, zy deugden noemt.*

(13) *(Zie Aanm. 4. van den 7den Brief.)*

(14) *De Dwaalstarren beweegen zich schynbaarlyk van het Oosten naar het Westen: en onze Waereld draait zich, in een etmaal, eenmaal om, op haar' as, van het Westen, door het Zuiden, naar het Oosten.*

* *Men verstaa hier door het woord Waereld onze Aarde.*

(15) *(Zie Aanm. 19 van dezen Brief.)*

*Deez' willekeurgen naam schenkt ieder aan zyn wenschen:
 Het staatsbelang bepaalt en vormt de Deugd der menschen.
 Gevaarlyk Raadsman! neen; een willekeurige zin
 Bepaalt de Deugd niet, en de staatkunde al zo min.
 't Gezond verstand zal nooit zo boos een' staatsvorm lyden,
 Wier woeste wetten met de ware vroomheid stryden;
 Ook niet uw wulpsche deugd, die roekloos is en snood,
 Omdat haar oogmerk zich vernietigt in den dood⁽¹⁷⁾;*

- (17) *De gewoontens en belangen, die in den dood eindigen stryden met, of ten minsten zy bevorderen niet, onze eeuwige belangen. In de volgende Aanmerking word gezegd, dat men zich ook volkomen moet maken naar het ligchaam: vermits het ligchaam nu sterft, zo zoude het schynen als of 'er een goed belang ware dat met den dood eindigde, tegen het terstond gezegde: maar dit is slechts een schynstrydigheid; want zullen wy eens straffe wegdragen, naar het gene in het ligchaam geschied is? dan is het ook zeker dat wy in het ligchaam onze onsterffelyke belangen hebben: en dat, wanneer wy de volkomenheid des ligchaams, tot groter volkomenheid onzer ziele, bevorderen, wy ook te gelyk onze onstervelyke belangen bevorderen.*

Daar 't eind' der ware deugd den stervling wil volmaken,
 In 't doodsüur troosten, en doen eeuwig blyde ontwaken.
 Zy is een vaardigheid der ziele, een yvervuur
 Ter nauwe opvolging van de wetten der natuur;
 Die wetten, die uw' dienst, uw hart voor God begeeren;
 Die u de naastenliefde en zelfverbeetring leeren⁽¹⁸⁾
 Van ziel en ligchaam, u, tot waar geluk en vreugd
 Op 't duurst bevelen; dit, ô Dwaalgeest! dit is deugd⁽¹⁹⁾.

- (18) *Het is zeker dat alle onze handelingen, hoedanig die mogen zyn, onzen innerlyken zielstaat, of onzen uiterlyken ligchaams-staat volkomener of onvolkomener moeten maken. Wordende onze staat volkomener, wanneer alle onze inzichten (naar welke zich onze handelingen richten,) zodanig geschikt zyn, dat zy ons voornaamste inzicht niet bestryden, maar bevorderen. Onvolkomener word onze staat, wanneer onze inzichten zodanig met elkander of met ons voornaamste inzicht stryden, dat wy dat kwalyk, of in het geheel niet bereiken, kunnen. Welk voornaamste inzicht zyn moet, om tot Gods eere te leeven, naar ziel en ligchaam, welke hem beide toebehoren.*
- (19) *Deugd is, een vaardigheid der ziele om onze handelingen overéénkomstig met de wet der Natuure te verrichten. De naturelyke wet bevat onze pligten tot God, ons zelve, en onze Evennaasten.*

De onstervelyke Geest, die op de vlugge vlerken
 Van zyn gedachten zweeft, moet onöphoudlyk werken:
 Hy denkt; hy wenscht; hy wil⁽²⁰⁾; en 't is door deze kracht
 Dat hy zyn waar geluk verroekloost, of betracht.
 Ons, Stedehouders van d'Almogenden geboren⁽²¹⁾,
 Doch van dien rang ontzet, blyft nog zyn gunst beschoren:
 De welige Aarde geeft ons schatting, alsof zy
 Ons nog erkende aan 't hoofd dier waereldheerschappy.
 Thans heerschen we in onszelv'; een Ryk, aan welks regering
 Gehecht is alle heil, of alle heilsöntbering:

- (20) *Het oordeel bepaalt onzen wil, door het goede dat wy in een zaak bemerken te begeeren: maar ons oordeel is op onze kennis gegrond, en daarom is het van de uiterste aangelegenheid voor ons dat wy onze kennis vermeederen*
- (21) *De eerste Mensch verbeeldde God op de Aarde, voor zo veel zyne heerschappy betrof.*

Naar mate dat de Vorst van 't zielsgebied den pligt
 Der onderdanen naar Gods wyze wetten richt,
 Naar mate zal die Vorst de milde vruchten smaken
 Van 's Hemels goedheid, of zichzelf' rampzalig maken.
 Een blyde zielsgestalte⁽²²⁾, eene onverstoorbre vreugd
 Verzelt dien Koning in het oefenen der deugd;
 Terwyl hem, wil hy naar de ontrouwe Driften hooren,
 Het snoodst gezelschap⁽²³⁾ aan zichzelfen blyft beschoren.
 Gy, Onvoorzichtigen! die Helgedrochten voed
 In uwen boezem, en dus op uzelfen woed;

- (22) *Wanneer wy goede daden deugdzaam verrichten; (dat is wanneer wy alle onze handelingen tot Gods eere schikken,) dan bevinden wy een' trap van vergenoegen en blydschap in den geest, die een zeer aangename zielsgestalte uitmaakt.*
- (23) *De beschouwing der onvolkomenheid geeft onlust; indien wy nu zo veel onvolkomenheden in onszelfen gewaar worden, dat wy voor de nodige zelf kennis schrikken; is dat geen snood en droevig gezelschap aan zichzelfen hebben?*

Wier vrekheid u belet uw Medewaereldlingen
In hun behoeftegeên gediensig by te springen;
Wier laffe ondankbaarheid genoten dienst vergeet,
En met den Godsdienstrok uw gruwelen bekleed!
Gy, die uw vreugd, uw heil bestaan doet in het schaadlyk
Volbrengen uwer drift; wier wenschen onverzaadlyk
De Staatzucht zyn gewyd! die onvermoeilyk zwoegt,
Opdat uw Hoovaardy, uw praalzucht werd' vernoegd!
Zegt, op 't verschynen van uw' grooten Lotbeslechter,
Wat heil verwacht gy van een' streng' alwetend' Rechter?
Gy, die een deel zyt van 't Heeläl, 't welk door Gods magt
In al 't verscheidne is tot eenstemmigheid gebragt,
Wilt gy, door uwe drift in lichte vlam te ontsteken,
Daarvan de wondere orde en overéénkomst breken?
Wilt ge op uw heusch gelaat, door spyt, door toorn ontsierd,
De woestheid schildren van al 't Afrikaansch gediert'?

Staa, Tyger! denk dat een begonnen wraakvernoeging
Klimt tot berouw, en zich volënd in schrik en wroeging.

Doorluchtig Werkstuk⁽²⁴⁾ van een' wyz' almogend' God!
Beantwoord gy zo dwaas zyn gunst, uw treflyk lot?

Is u 't Vernuft⁽²⁵⁾, is u de Onsterflykheid gegeven,
Opdat gy sporeloos zoud naar uw Driften leven?

'k *Leef driftloos*, zegt gy... Gy! die, lustloos, nog verdooft
De kleine kennis van uw onnadenkend hoofd?

Welks geesten⁽²⁶⁾, half gekookt, door vadzigheid bedorven,
Gelyk hun meester, zyn voor alle deugd gestorven.

(24) *Met recht word de Mensch dus genaamd. Men zie deswege B. Nieuwentyds
Waereldbeschouwing.*

(25) *Het vernuft is een inzicht in den samenhang der dingen.*

(26) *Versta de dierlyke of zenuwgeesten. Nadien onze vrye daden door onzen Wil, de Wil door
ons Oordeel bepaald word, en het oordeel op onze kennis gegrond is; zo zyn dan de luije,
vadzige menschen, die men nooit overreden kan om hunne kennis te vermeerderen, ook voor
alle deugd gestorven. Want zo het al gebeurt dat zy door gesteltenis nog eenig goed doen,
het is slechts by geluk, en louter onwetende.*

*Maar, vraagt een Lastraar, als de drift tot kwaad verrukt,
Waarom heeft God haar dan zo diep in 't hart gedrukt?
Schenkt Hy ons Raadslên die wy niet involgen mogen?*

ô Neen; uw driften zyn niet haatlyk in zyne oogen,
Als gy den wierook van uw hart haar slechts ontzeid:
U voegt de heerschappy; haar voegt de dienstbaarheid:
Het zyn gebreidelde, doch vyandyke dieren,
Die niet misdoen, dan als gy hen den toom zult vieren.

Keert, Onbedachten! In één oogenblik misschien
Zult gy de afgryslykheid van uwe dwaling zien.
Hebt medelyden met een' Stervling, die, gewillig,
Zyn Beulen aanbid; zich vol drifts, doch onverschillig
Omtrent het waar geluk, in eeuwig onheil stort;
Die door onächtzaamheid altoos elendig word!

Kan die Rampzalige u tot deernis niet verbinden?
 Keert in uzelv'; leert daar dien Afgedwaalden vinden.
 't Weêrvare u niet gelyk een' Godheidloochenaar⁽²⁷⁾,
 Die, onverhoeds verrast door 't aaklig doodsgevaar,
 Met woeker aan de vrees, zyn gruwelleer moest boeten,
 En bevende uitborst: 'Ach! wat staat myn' geest te ontmoeten,
 'Indien ik dwaalde!...' ô Dood! ô yslyk oogenblik!
 Hervormt uw hart; doet nut, Verblinden! met zyn' schrik.
 Betrouwt geen uitstel, welks bedrieglyke afgrondsvonden
 Ontelbren achteloos doen smooren in hun zonden.
 Als 't boetüur, daar zich vaak de laauwe geest meê vleit,
 Ons word onttogen door de onmeetlyke eeuwigheid,

(27) *Hoe gerust Spinoza (gelyk eenigen voorwenden,) gestorven zy; men betuigt echter, dat hy, op zyn doodbedde, zuchtende, deze twyfelmoedige uitdrukking zoude hebben gebruikt: 'Ach! als ik nu eens gedwaald hadde!*

Dan ziet de Ziel, niet meer belemmerd van haar' kluister,
De zuivre Waarheid, doch te spade, in vollen luister:
Zich zelv' ter straf, ten beul, wanhopig in haar lot,
Verzinkt ze in 't duister, en onttrekt zich schuw aan God:
Terwyl 't genadeloon der wyze deugdsbetrachting
Onëindig overtreft der Vromen heilverwachting.

Verheven Schepsel, van uw' Schepper ryk begaafd!
Kan 't zyn dat ge aan de Drift en Dwaling u verslaaft?
Hebt gy de hoogheid, daar ge uzelv' hebt uitgesmeten,
Die gy herkrygen kunt in eedler trap, vergeten?
In vergelyking van het geen gy worden kunt,
Zyt gy gebreklyk; is uw kennis als één punt
By 't uitgestrekt Heeläl. Verbeeld u in te dringen
In all' de wondren die u van naby omringen;
Dat deze wondren u geleiden tot een' trap
Van uitgebreider licht, van hoger wetenschap;

Dan zult ge, in 't goede en kwade⁽²⁸⁾, ontdekken, dat uw Maker
 Alöm het best bedoelt; dat nooit een Godverzaker,
 Uit zuivre reden, maar uit booze onkundigheid⁽²⁹⁾,
 Iets wreeds, iets strydigs schetste in 't Goddelyk beleid:

- (28) *Alle dingen, beschouwd zynde betreklyk tot den Maker en Bestierder van al het geschapene, zyn goed; want in alle dingen bespiegelen wy de hoge wysheid, goedheid en Almagt van den Schepper: terwyl sommige dingen kwaad kunnen zyn, met betrekking tot een redelyk schepsel; zo laat, of maakt een verzuimde pligt opzigtelyk tot God, den naasten, of zichzelf, den mensch onvolkomener: zo doet een bedreeven misdaad den mensch vervallen in de kwellingen van het geweten; welk geweten zyn verschillende trappen van ongenoegen heeft, naar mate dat zyne foltering en verzeeld gaan van schaamte, onrust, berouw, vreze, schrik, vertwyfeling, enz. Wat het goede en kwade belangt, dat wy geluk en ongeluk noemen, dat is altyd geen wezendlyk goed en kwaad; want het gene kwaad voor den eenen mensch is, is somtyds goed voor den anderen mensch; dit getuigen de tegenstrydige gebeden die het Menschdom naar den Hemel zend; ook is het gene wy voor ons kwaad geloven, zulks niet altyd: want wie ziet niet dagelyks dat ziekte en ongeluk menigen ziel behouden.*
- (29) *Zo zoekt een booze onkundige, om niet onverstandig te schynen, alles te verwarren, en schynstrydigheid aan te wryven. En om eenigzins de straf te verzachten, die hy wel ziet te verdienen, zo verleid hy anderen tot het zelfde kwaad; zich, in hunne elenden den troost belovende van niet alleen ongelukkig te zullen zyn.*

Dan zult ge ontmoeten dat uw Schepper, in 't volmaken
 Van 't schoon Heeläl, voor veel opzichtigkhêen moest waken;
 Voor veel betrekkingen, gevolgen, naauw gepaard:
 Dat God een eind⁽³⁰⁾ zich vormde aan zyne goedheid waard:

- (30) *God werkt niet zonder einde, of oogmerk; en omdat te bereiken kent, en wil, Hy de beste middelen: schoon ons gering inzicht in den samenhang der dingen ons die beste middelen niet altyd als zodanige doet aanzien, maar dezelve somtyds voor onvolmaaktheden doet houden. Dus zoude men kunnen denken dat God, ons oog scheppende, deszelfs samenstelling op eene wyze hadde kunnen vormen, dat wy 'er zo naauwkeurig mede hadden kunnen zien, als wy thans door de vergrootglazen doen. Maar Gods einde was (in het oog te vormen) dat wy verre van ons af, en veel velds te gelyk zouden zien: het welk oneindig veel nutter voor ons is, dan het vergrotend en scherp zien voor ons zyn zoude, vermits dat gepaard moest gaan met zeer naby de voorwerpen te komen, en geheel weinig velds te gelyk te zien: welke ongelegenheid tot het zien der ons omringende schadelyke, en onschadelyke dingen, de menschelyke samenleving of onmogelyk maken, of ten minste zeer belemmeren zoude; want indien men de voorwerpen niet duidelyk zien konde, dan op zes lynen afstands (zo als wy thans door de vergrootglazen van een halven duims brandpunt de onderwerpen zien;) dan zouden wy immers genoegzaam, ziende, blind zyn; en dierhalven verstoken om ons voor vele gevaren te kunnen behoeden en van de meeste dingen, zo niet van allen, kennisse te verkrygen: gevaarverhoeding en kennisse die wy nu, door Gods wyze schikking in de samenstelling van het oog om de voorwerpen verre van ons af, en veelen te gelyk te zien; verkrygen kunnen. Dusdanig is het ook met andere schynönvolmaaktheden gesteld. Want B. V. wat al ongevalen treffen den mensch niet! om dat hy niet alles hooren, zien en zich overal laten vinden kan, alles weten enz. Maar wanneer wy Gods einde in het scheppen van de menschen in het oog houden, dan zien wy dat het verstoken zyn van deze hooge vermogens voor ons niet alleen geen onvolmaaktheid, maar dat het een groote volmaaktheid is, in de overéénstemmende order der schepping: volgens welke wy, met deze hooge trappen van vermogens begaafd, geen zins hadden kunnen geschikt zyn geweest tot dat einde waar toe wy nu geschikt zyn.*

En wys besloot om in dees waereld zekre elenden⁽³¹⁾,
Noodzaaklyk tot dat eind', niet van uw hoofd te wenden.

- (31) *Zodanig eene is de pyn of een scheidinge van het geduurige in ons ligchaam. Deze kan waarlyk een groote trap van elende voor den Lyder zyn, maar zy is nog grooter trap van noodzakelykheid voor de behoudnisse van het Menschdom in het algemeen. Want hoe veele schepselen zouden niet ophouden te leven indien de pyn hen niet waarschouwde, en drong, om voor dit, of dat ten ondergang hellende lid, of deel van hun ligchaam zorge te dragen; welks ondiens, of verlies, den geheelen ondergang des ligchaams na zich slepen zoude.*

Dan zal uw schrandre geest, verlicht, verrukt, vernoegd,
 Van God gevoelende 't geen aan de Godheid voegt,
 Hem zuivere offers biên voor 't onwaardeerlyk voordeel,
 Dat Hy met reden u versierde; kennis, oordeel
 Van al 't geschaapne schonk⁽³²⁾. ô Mensch! wat heilryk lot!
 Eerbiedig rustende in den wil van uwen God!

- (32) *Dit is by vergrooting gesproken: want al het geschapene te kennen zal geen schepsel ten deel vallen: schoon ik denke dat onze zielen hier namaals eeuwig in kennis zullen toeneemen. Ik weet wel dat men hier tegen inbrengt dat, wanneer 'er altoos iets (versta kennis of nieuwe bevattingen,) tot ons zoude moeten toekomen, dat dan onze staat niet bevestigd, of gelyk men ook zegt, ons geluk, hier namaals, niet volmaakt zoude zyn. Maar ik vrage of deze bevestigde staat van niet voortgaande kennis ons meer gelukzaligheid zoude aanbrenge, dan dat onze, door God vergenoegd gemaakte geest, (zich bezig houdende in de beschouwing der heerlyke werken van God,) daarin gestadig nieuwe schoonheden ontdekte, die hem in verwondering deden wegzinken over de wysheid en goedheid van den Schepper, wiens verheerlyking de bezigheid der gelukzaligen zyn zal? Ieder heeft hier zyn oordeel vry: voor my ik geloove dat het overéénkomstig is met de majesteit van God, en de gelukzaligheid van eenen geest, te denken, dat wy altoos op zullen klimmen in de kennis van Gods volmaaktheden. Ook denk ik dat deze aanwas in kennis Gelukkigen en Ongelukkigen gemeen zullen hebben, met dit onderscheid echter, dat de Gelukzaligen vreugde en vergenoeging smaken zullen in de toeneeming van hunne kennis; terwyl de Rampzaligen (met de tegenwoordigheid van hunne wanhoop beladen,) schrikken zullen voor de gewaarwordingen van Gods volmaaktheden. Moetende hen alle toeneeming in kennis onverdragelyk vallen: omdat zy te gevoeliger voor hun leed zullen zyn, naar mate dat het begrip hunner verloorene gelukzaligheid by hen toeneemt.*

Gezaligd!... Maar, 'k bezwyk in uw geluk te ontleden.
Myn teedre pen is voor geene eeuwigheid gesneden.
Wat heeft de Stervling, niet bewust van eedler hoop,
Dan die de Wellust geeft, een' naaren levensloop!

Beschouw hem, afgemat, gepynigd door veel woelens,
Ontbloot van Gods genade en eedle hartsgevoelens,
Door waereldsche eer verblind, geblaakt door fellen spyt,
Geknaagd door boosheid, en gemarteld door den nyd,
Onzeker, geemelyk, veranderlyk, onwillig,
Belangloos voor al 't goede, als waar 't hem onverschillig!..

Verdwaasden, die in 't aardsche uw hoogst genoegen schept,
De onttoomde Driften tot uw' valschen hofstoet hebt!
Die Monsters zullen, durft ge in uwen loop volherden,
Uw strafste Rechters, uw verwoedste Beulen werden.

Gelyk een laag gemoed elk vreest, benyd, mistrouwt,
Dewyl het elk zo snood gelyk zichzelven houd,
Zo vind een deugzaam mensch, elks toevlucht, elks behoeder,
In ieder Medemensch een' Vrind, een' waarden Broeder.
Hem, wiens bedaarden geest men steeds rechtvaardig ziet,
Verheft de voorspoed nooit, verplet de rampspoed niet;

Geen schyngeluk, geen hoop, geen vrees kan hem verblinden,
Omdat hy 't waar geluk in God, in zich, kan vinden.

ô Wyze Sterveling! wiens welgesteld gemoed,
Ten Tempel strekt voor all' der Deugden blyden stoet,
Gy, die, omdat voor u geen waarheên zich verbergden,
Oprecht en vroom zoud zyn, schoon 't u geen wetten vergden;
Ja, die, schoon van alöm een waereld druischt en woelt,
En vleit, en dreigt, u in een kalmte en rust gevoelt,
Gelyk een Reiziger, die, d'Atlas opgeklimmen,
(Waar hem de zuiverheid der lucht als doet verstommen;)
In lager dampgewest een bui ziet, die, geperst
Door stroomen luchts, ontvlamt, en over 't aardryk berst;
Doch op den bergtop nooit zyn kalmte en ruste ontheiligt.
Gy zult, voor 't woên der Drift en Dwalingen beveiligd,
Door Hen, terwyl ze in u de Deugd en Wysheid vliên,
Uw trotse Haters, 't rot der Dwazen, foltren zien.

MDCCXL. en MDCCLX.

Bespiegeling over de samenleving.**Vyfde brief.**

Niets kan zo veel op de aarde eene eedle ziel behagen,
 Als 't zoet genoeg van elks achting weg te dragen.

Doorluchte Menschenliefde! u, wie is aanbetrouwd
 Der menschen welzyn, troost, vernoeging, heil, behoud,
 Sta toe, dat we, om uw spoor eerbiedig in te treden,
 Ons 't voorbeeld schilderen van uw volmaakte zeden!

Eene edele eigenschap der hoogste Majesteit,
 Tot harer schepslen heil, is Goedertierenheid⁽¹⁾:

- (1) *De goedertierenheid van God blinkt in het byzonder uit in het samenstel van onze lichamen en in al het gene dat ons omringt; (zie aanmerk. 72. van den 7den brief.) dat getuigen de benaauwtheden en smerten, die wy lyden, wanneer eenig hoofd- of lichaams - ingewand van zyn welgeschapen vorm afwykt: en zynen dienst kwalyk, of niet meer, waarneemt. Zo kan ons een overfelle koude, of een uitneemende hitte, dodelyk zyn. Het is dan zeker dat in ieder onzer lichaamsdeelen, zo wel als in alle de elementen en stoffen, die ons omringen, Gods goedertierenheid, in hen te scheppen zodanig als zy zyn, voor ons, alöm doorstraalt.*

God drukte in ons zyn Beeld; en wy gelyken 't nader,
 Hoe wy meer nuts doen aan het Kroost van onzen Vader:
 Elks liefde en achting zyn daarvan het vruchtgenot:
 Der menschen zeden zyn de Rechters van hun lot⁽²⁾.

- (2) *Onze eerste gedachte in de eeuwigheid zal gegrond zyn in de laatste gedachte, die wy op deze waereld gehad hebben. Want om dat de ziel een eenvoudig ding is, (zie aanm. 41. van den 7den brief.) zyn alle hare veranderingen in elkander gegrond, en aanéénverknocht: hierdoor zullen wy ons, hier namaals, kunnen voorstellen het geen wy, op de Aarde zynde, gedacht en gedaan hebben: en dit geheugen, verzeld van het oordeel over onze zedelyke daden, (of het geweten ons beschuldigende of ontschuldigende;) zal, (als Goddelyke Rechter in ons,) ons tot een gelukkige of rampzalige eeuwigheid verwijzen. Hoe gelukkig, Lezer! is dan het lot van een' gelovig' Christen, gerekend by dat van den allerkundigsten Wysgeer! want, terwyl aan den Wysgeer geen middel bewust is, dat hem van de kwellingen zyns gewetens ontslaan kan; durft een gelovige Christen, schoon bet oordeel over zyne daden hem natuurlyk tot een rampzalige eeuwigheid verwyst, nochtans vrymoedig staröogen op de kwyttschelding zyner overtredingen.*

Wy zien, door de Aantrekkraft⁽³⁾, door vrindelyke boeijen,
Een' eedlen starrenrei rondöm de dagtoorts vloeijen;

- (3) *De aantrekkraft of zwaartekracht, 't geen het zelfde is, alleen met dit onderscheid, dat, van het ligchaam; 't welk het middelpunt der zwaarte in zich heeft, en waar naar toe de andere lichamen zich bewegen, gezegd word, de aantrekkraft in zich te besluiten: terwyl men de beweging der lichamen om dat middelpunt zwaartekracht noemt: zo trekt de Zon de Aarde aan; en zo weegt de Aarde op de Zon; en dat wel in evenredigheid van de hoeveelheid harer stoffe.*

Langs dezen weg heeft de Heer Newton het algemeen middelpunt der zwaarte van de Zon, met alle de om haar lopende Planeeten, gevonden; vindende hun algemeen middelpunt der zwaarte zeer naby de zon te zyn. Men moet de beweging der stof van de stof zelf wel onderscheiden, om dat de beweging niet in het wezen van de stof gegrond is, maar dat zy 'er aan medegedeeld word. Want indien de beweging in het wezen der stof gegrond ware, dan zouden alle stoffen zwaar zyn, dat met de ondervinding strydig is: 't is waar de lichamen, op onze Aarde, hebben wel bun richting naar deszelfs middelpunt, en wegen daar op, naar mate dat zy veel eigene stoffe hebben; (zie aanmerk. 5. van den 4den Brief;) maar de zwaarte vermeerderd in de lichamen als zy vallen, en dit strekt ten bewyze dat 'er een zwaarmakende stoffe is, die zelf niet zwaar is, schoon zy de lichamen naar de Aarde stuwt of doet bewegen. Deze moet een vloeistof zyn, bestaande in zeer fyne deelen: om dat zy de kleinste deelen van de lichamen aanraakt: want de proeven doen blyken dat de zwaarmakende stof, naar de dichtheid der lichamen, en niet naar hunne oppervlakten, werkt. De Heer Christiaan Huygens heeft ons, door schoone proeven, aangetoond, dat zich deze zwaarmakende stoffe in cirkelronden rondöm de Aarde beweegt; met eene verhaazende snelheyd. Kunnende men uitrekenen uit den versnellenden loodrechten val der lichamen op de Aarde, (waarvan Desäguliers de Proeve tot eene hoogte van 272 voeten genomen heeft;) dat deze zwaarmakende stoffe zich omtrent zeventienmaal rasser beweegt dan eenig punt van de Aarde onder den Evenaar, in haar daaglyksche omwenteling op haar as.

Terwyl dat heilryk Licht, als waar' 't uit dankbaarheid
Voor deze hulde, alom den zegenvloed verspreit.
Door d'eigen indruk zien wy kleine en mindre deelen,
In duizend vormen, door elkander henen spelen.

Dit teder Drupje⁽⁴⁾, eertyds een deel van d'Ocean,
 Den dampkring omgevoerd, rivieren doorgegaan,
 Dat ik u gistren zag op rozeblaên vergadren,
 Vloeit thans, bevallig Bytje! in uwe onzichtbare adren.
 Geen Stofje, of 't doet zyn' dienst⁽⁵⁾: de alwyze Zegenaar
 Schiep all' zyn Schepselen betreklyk op elkaêr⁽⁶⁾.

- (4) *Zie aanm. 4. van den 4den Brief.*
- (5) *Want het behoort tot het Heelâl, of niet: behoort het 'er toe, dan dient dit stofje geduurig in de order der dingen, die elkander volgen, nu tot dit, dan tot dat ligchaam; behoort het 'er niet toe, dan is het geschapen of ongeschapen: zo het laatste, dan zoude dit stofje God zyn, en zo het eerste, dan heeft God stof geschapen, die niet tot de stof behoort, maar dit is beiden tegenzeggelyk; dies is 'er geen zo klein een stofje, of het doet steeds zyn' dienst; en is niet te vergeefs geschapen.*
- (6) *De Waereld is een order van veranderlyke dingen, welke nevens elkanderen zyn, of na elkander volgen; doch welke alle te samen met elkanderen verknocht zyn. Zynde de dingen met elkander verknocht, wanneer ieder onder dezelve den grond in zich heeft waarom het andere met hem te gelyk is; of na het zelve volgt. Zo zyn de Zon en de Aarde met elkander verknocht, wordende de Aarde door de Zon in haar' veranderlyken staat onderhouden. Zo zyn de regen en de groeiing der planten met elkanderen verknocht, gevende de eerste de laatsten, ten grootsten deele hun voedzel, behorende dus onder de medeöorzaken van der planten wasdom. (Zie meer van de verknochtheid der dingen 4. aanm. van den 4den brief.)*

God, zich altoos gelyk, doet de eigene orde merken,
't Zy Hy natuurlyk, 't zy Hy zedelyk moog' werken.
Gelyk Hy de aantrekkraft ten wet gaf aan Natuur⁽⁷⁾,
Bezielt ons Zynentwege een heilig liefdevuur:
Dat liefdevuur, een bron van werkzaam mededoogen,
Perst ons de tranen voor Rampzaligen uit de oogen;
Ontvonkte voormaals hen, die voor hun Vaderland
Zich willig schonken, tot een heilryke offerhand':
Dat liefdevuur, voor ons zo noodig, zo beminlyk,
Is, zelfs in 't snoodst gemoed, voor 't menschdom onverwinlyk;

(7) *Zie de 3de aanm. van dezenbrief.*

Dat leert ons, hoe bedeed in 't onderscheiden lot,
 Dat we allen Broeders zyn, en Kroost van ééne God*.
 Door Vrindschap, Achtung, door Namaagschap, door Betamen,
 Bind zich de nutte band der Maatschappij te samen:
 Als zich die neigingen ontsteken aan de Deugd,
 Dan bloeit onze ommegang in waar geluk en vreugd.
 Gy, Menschenliefde! die, op Godsvruchts vaste gronden,
 In lief en leed u aan de Vrindschap houdt verbonden!
 Gy acht, hoe vreemd haar heil aan de Eigenliefde schyn',
 Uzelf gelukkig, als gy andren zo doet zyn.
 Ja, als hen ramspoed treft, en uwer Vrinden oogen
 Een oogenblik de glans der blydschap word onttoogen,

* *Indien wy dit over het Gantsche Menschdom uitstreken, dan zyn wy zulks, in aanmerking der scheppinge, en der gunsten, waarin wy allen deelen: als het Leven, Gods Voorzorg, de Inädeming, enz. Doch zo wy het Gedeeltelyk beschouwen, dan zyn wy door Broederschap zo veel nauwer verknocht, als wy Christenen zyn.*

Dan voelt uw hart, dat diep in hun vermoegen deelt,
De kwellingen die ge op hun aanzicht ziet verbeeld.
Dus doet Gods gunst, voorziende in 't naar gebrek van Vrinden,
In 't Bloedverwantschap ons een zeeke toevlucht vinden,
Verwantschap, meenigmaal gevaar en dood getroost,
Tot lyfsbehoudenis van Oudren en van Kroost.
Wie zal des Gunstelings, des Staatsmans val beklagen,
Zyn schaamte, zyn gebrek meê torschen, dan zyn Magen?
Onze ongeveinsde zorg, door geen belang verkracht,
Daalt niet uit zelfnut op 't onkenbaar Nageslacht;
Neen, 't hart, door invloed van Natuur, in liefde ontsteeken,
Is blind voor gaven, sluit onze oogen voor gebreken;
Die invloed drukt in ons die teedre deerenis,
Die voor 't onnoozel Kroost zo ondersteunende is!
Die... Maar waartoe ons dus in eedle drift ontstoken
Voor 't heilig Bloedverbond, alöm te vaak verbroken!

't Beschaafd Europe zelf ontbreekt dat voorbeeld niet
 In Karel⁽⁸⁾, dien ge, op last zyns Vaders, sneuvlen ziet.
 Beklaaglyk voorbeeld! ja, de heiligste Verbonden
 Zyn t'allen tyde door den waereldling geschonden:
 Maar zulk een gruwel is hen allen niet gemeen;
 Natuur brengt Monsters voort; Philippus was 'er één.
 Natuur! hoe gunstig mengt gy 't Noodige, en 't Vermaaklyk,
 In eenen ommegang, ons t'eenemaal noodzaaklyk!
 Dus zet uw doelwit van beschaafde Maatschappy
 Het hart verhevenheid, den geest verlichting by.
 't Voegt Edelmoedigen, door ware deugdbetrachting,
 Te staan naar 't voorrecht van der Vroomen zuivere achting;
 Die zuivere achting, zo gelyk aan onzen wensch;
 Die ons verrukt, op 't zien van een' doorluchtig Mensch,

(8) *Prins Karel van Oostenryk, Zoon van den Spaanschen Koning, Philippus den II.*

Wiens Godsvrucht, wiens vernuft, wiens raad en voorbeeld tevens,
Ons 't heil verzekert van de zoetigheid des levens!
Doch waan niet van deze Eeuw, zo vruchtbaar in vernuft,
Dat ze in het oordeel van der menschen gaven suft:
Zy weet der Veinzery haar schoone mom te onttrekken,
In haar het snood Bedrog of de Eigenbaat te ontdekken.
Daarom, hoe schrander ze ook haar waereldrol verbeeld',
Men kent die Looze, als zy voor gulle Oprechtheid speelt:
Dies, om de ontdekking van uwe inborst niet te vreezen,
Is 't uw belang, ô Mensch! in waarheid vroom te wezen.
Verächt de Vroomheid niet, omdat haar prys niet legt
In 't geene een Hater of een laffe Vleijer zegt;
Zy houd haar waarde of zy geveleid word of verächt is:
De lof der Menigte, als een schat die in elks magt is,
En veelyds de offerhand' die zy der Dwaasheid doet,
Is geen gevolg der deugd; is geen begeerlyk goed:

Maar een lofwaardigheid, die door de Deugd geschraagd word,
 Aan 't goud gelyk dat by verdachten niet gewaagd word,
 Is aller pooging waard; zo deze u heuchlyk schyn',
 Acht dan u-zelv', en rust in achting waard te zyn.
 Dat in zich te achten hier geen Spotter zich vergisse:
 Ik doel op eerbied voor 't ontzachlyk zelfgewisse⁽⁹⁾;
 Dat strekt den Goeden, schoon de Laster gier', ten heul;
 Den Kwaden, schoon de Lof hen liefkooz', tot een' beul.
 Daar u 't betamelyk' verbind, ô Waereldborgers!
 Zyt daar ook onderling elkanders nutbezorgers,

- (9) Ware achting *of* lof *is*, wanneer wy geprezen worden over deugden, die wy bezitten. Valsche achting *is*, als men ons looft over deugden, die wy niet aan ons hebben. *Dewyl nu het gewisse, of het oordeel over onze daden, en gevoelens, alleen de rechtvaardige Rechter over onze deugden en ondeugden, zyn kan, zo behoren wy hier omtrent minder anderen, dan onszelven te geloven: en dus geenszins onze verdienste by een anders inbeelding af te meten.*

Dewyl gy zekerlyk uw eigen heil vergroot,
Als gy 't geluk bewerkt van uwen Tydgenoot.
*Maar zal dan, vraagt ge, als 't zwaarste, in deze liefdeschalen,
Voor myn byzonder heil, steeds 't algemeene dalen?*
Neen; daar gelyk gevaar uw zielen weêrzyds dreigt,
Ziet gy dat de Evenaar ten uwen voordeel' neigt;
Maar daar gy zielsgevaar kunt by uw' Naasten gissen,
En zyn behoud u slechts gemak of vreugd doet missen,
Daar word het overwigt der liefdekeur beseft,
Zo zwaar als 't eeuwig' dit vergangklyke overtreft.
In aardsch bezit vorm' steeds uw' liefde een gunstig oordeel,
En offer' klein belang voor 's Naasten hoogste voordeel;
Want de aardsche schat verdwynt, terwyl een goede daad
Een ware zielvreugd, lang na 't weldoen, ovrig laat.
Onze onderscheiden aart, waarin de drift zich mengelt,
Word, door het goede of 't kwade, afschuwlyk, of verëngeld.

Caligula⁽¹⁰⁾ wenschte aan al 't Menschdom slechts één hoofd
Opdat hy 't met één slag van 't leven zag' beroofd!
Had hem Natuur een lot, zyn neiging waard, beschoren,
Die Menschenvyand zoude een Tyger zyn geboren.
Zo strekke u Timon, die steeds ieder stelt op prys,
Dan gaven hekelt, dan vernuft, dan levenswyz';
Dat zedig aanzicht, dat zo vroom zyn naasten lastert,
Ten menschenhater, van de liefde en deugd verbasterd.
Gy, dappre Julius⁽¹¹⁾! verstond u op de kunst
Van vriendlyk kluistren, door weldadigheid en gunst;
Uw minzame inborst, uw gemoed, tot weldoen vaardig,
Maakte u het Roomsche Ryk, en aller achting waardig.

- (10) Cajus Caligula, vierde Roomsche Keizer, was een Monster, zo wreed, dat hy deswege van Nero niet werd overtroffen.
- (11) Julius Cesar, eerste Roomsche Keizer, befaamd door zyne wrakeloosheid, maakte, door die deugd, zyne vyanden zich tot vrinden.

Maar gy, wiens byzyn slechts in oor en oog bestaat,
Belagend Zwyster! gy verwekt door uw gelaat
De wantrouwspreuk: dat elk zich voor eens Grammen woede
Een oogenblik, maar voor den Zwyster eeuwig hoede!
Spreek, opdat ik u kenne, en naar verdienste u acht!
Als vriend of vyand van het menschelyk geslacht.
Zwyg, daar het spreken schaad; zwyg, daar geheimen leggen;
Niet daar ten nutte en beste iets heuchlyks valt te zeggen.
Waar 't Menschdom sprakeloos gevormd, nooit waar de trap
Gevonden, die nu heerscht in de achtbre Wetenschap:
Doch 't zwygen, loutre schade in eenen Wyzen te achten,
Is 't grootste voordeel dat gy van den Dwaas kunt wachten.

De gulle minzaamheid vind Vrienden, overal
Waar Twistzucht Vyanden of maakt, of maken zal.
Tyrannen onzer vreugd, die woest, ontwaard van vrede,
't Verdervend lemmer rukt, al woedende, uit de scheede!

En gy, Zielbeulen, die, door lastrend onbescheid,
 De liefste vruchten aan de samenkomste ontzeid!
 Te recht mogt Bekker⁽¹²⁾, door zyn geestig wangevoelen,
 Met zyn' gevleeschden stoet van Monsters, u bedoelen!
 't Welmeenend Menschdom, van uw helsche woelzucht schuw,
 Uw Vrind (zo ge ooit een' Vrind* ontmoette,) beeft voor u.
 Bekorelyke Jeugd, door 's Hemels gunst gezegend,
 Om Schoonheid, Rykdom, Rang, op 't minnelykst bejegend!
 Zorg dat ge in tyds 't geweld der woeste Driften fnuikt:
 Beef voor Gods gaven, zo gy die niet wel gebruikt.
 't Strekt alles u ten goede, als uw bedaarde zinnen
 Uw smarten, dwalingen, en rampen overwinnen,
 Terwyl ge in andren die verbetert, of verdraagt;
 Waarïn u zelfs Gods wet, Gods voorbeeld onderschraagt,

(12) *In zyn Werk De Betoonverde Waereld.*

* *Men vind wel overäl Vrinden; maar ik beöoge hier Oprechte.*

Door uwe schikkingen, uw verre winstgezichten,
Tot nuttige einden, u te wonderbaar, te richten.
Gy mort, ô Baatzucht! maar sta eer versted, met my,
Dat de Almagt uw vergif herschept in artseny.
Zo voere uw gretig Kroost, dat wy met zeepaleizen,
Het woedend nat ten trots, naar de avondkust zien reizen,
Den blyden zegen mede! omdat hun eerste togt
Het grootste Waerelddeel aan onze kennis brogt.
Daardoor zien we in onze Eeuw de alömverstrooide scharen
Uit twee paar deelen van dit rond byéén vergaëren,
Om, hoe verschillig wy ook hunnen aart vermoên,
Op 't eigen outer hulde aan éenen God te doen.
Dees heilryke uitkomst, van een handvol goude te erlangen,
Toont hoe Gods wil het doel der menschen houd gevangen.
Gelyk de blinde Stof, door de Almagt voortgebragt,
Elkaêr ten nutte werkt* door ingeschapen' kracht,

* Zie de 6de aanmerk. van dezen Brief.

Zo voegt het aan den Mensch, onëindig meer verheven,
Zichzelf niet, maar voor 't heil van anderen, te leven.
Zo leeft de Wysgeer, die, in kundige eenzaamheid
De nutte gronden tot de Wetenschappen leid,
Die hy ten voordeel' van de Maatschappy doet strekken.
Mogt gy dien Kloosterling uit zyne dwaling trekken,
Die door geleden hoon, minyver, gramschap, nyd,
Mislukt fortuin, of wraak zich in een' kerker smyt!
Wanhoopend Mensch! zyn dit uwe eenzame oogenblikken
Tot's Naasten stichting, nut, en dienst der Godheid schikken?

Wanneer liefalligheid in d'omgang word verbeeld
Door citherklank, die ons met zoete toonen streelt,
Dan schynt me een Woestäart, die Gezel noch Vriend wil sparen,
Een krytend valsch geluid op welgestelde snaren;
Want daar het nut gesprek der samenleving rust
Op onderwys, vermaak, verbetering, of lust

Tot dienstbewys: daar volgt, dat 's Boozen valsche treken,
Geweld en wrevel, 't heil van 't nut gesprek verbreken.
Doch schoon ge alöm den smet dier schandlyke euvels ziet,
ô Lid van 't Menschdom! haat uw medeleden niet.
Breng hen, door 't voorbeeld van oprechte vriendlykheden,
Verschoning van hun doen, geduld en trouw, tot reden:
Want de allerbooste Mensch mist zyn verdervend wit
Daar hy een' stervling vind wiens geest zichzelve bezit
En 't Medemenschdom mint. Het zyn gelukkige ooren
Die, willens half gestopt, niets dan het goede hooren;
Een wyze tong is 't die den Twist geen spraak wil biên;
't Zyn vriendlyke oogen die niet alles willen zien;
't Verstand is wel geplaatst wil 't steeds den scepter voeren,
En zich, op ieders drift, niet ligtelyk beroeren;
De wil is heilig die niet laf het kwaad gedooft,
En, in zyn pogingen, steeds 't goede en 't best beoogt;

Laat, om dit goede en 't best van 't mindre te onderscheiden,
 U de edle Kennis naar het choor der Wysheid leiden:
 't Is door haar' invloed, als het oordeel niet verdwaalt
 Wanneer 't den vryen wil ter keuz' van 't best bepaalt.
 Laat u 't bevordren van elks welzyn niet verdrieten:
 Toont ieder vrindschap, en gy zult die weêr genieten:
 Zo deed ge, ô Titus⁽¹³⁾! die den dag niet dacht besteed,
 Waaröp uw groote ziel geen gunst of weldaad deed!
 Mogt ieder 't eigen nut uit zyn gezicht verliezen,
 Om 't algemeen belang, als gy, tot wit te kiezen!
 Deze Aarde, thans een poel van jammren, van verdriet,
 Week dan in zaligheid der Englen woonplaats niet.
 't Behaagt me, ô Menschenliefde! als ik u duizend pligten,
 Door Schrandren slechts beschouwd, aan 't menschdom zie verrichten;

(13) Titus Vespasianus, *elfde Roomsche Keizer*, *gebynaamd* de Wellust des Menschelyken Geslachts.

Als uw zagtmoedige aart, uw wyze minzaamheid,
 Waar ge ook verschynt, den vrede en gulle vreugd verspreit.
 Ik word verrukt, als uw meêdoogend hart verdedigt
 Hem die u onbedacht, die dwalende u beledigt;
 Als ik u gunst zie doen; schoon ook de ervarenis
 U smartlyk overtuig' dat niemand dankbaar is.
 De aanbiddelyke Deugd, gereed tot elks verschoning,
 Begeert geen' dank, verstrekt zich-zelve tot beloning:
 Alöm ten nut te zyn door zuivre broedermin,
 't Vermaak van wél te doen, sluit hemelblydschap in.
 Door onwil, driften, tong en zelfbelang te boeijen,
 Zal all' wat u omringt van zegen overvloeijen;
 En gy, als 't middelpunt van dien vernoegden kring,
 Ontfang den wederstroom van ieders zegening.
 Uw byzyn, als de zon, in weldaên onwaardeerlyk,
 Zy elk ten wensch, ten schat, ten wellust, onöntbeerlyk,

Ja, 't strekke een' eernaam, door oprechte deugd verdiend,
 Durft iemand zich van u beroemen: *Dit 's myn Vriend.*
 Herdenk, ô Mensch! de hulp van 't Menschdom in uw kindschap;
 Uw ouderdom verhope een' steun in de eigen vrindschap;
 Dus in uw jeugd en sterkte is, deernis, bystand, vlyt,
 En trouw een schatting, die ge ook 't Menschdom schuldig zyt.
 Gy moet, daar gy Gods orde in dit heeläl kunt merken,
 Zyn oogmerk volgen⁽¹⁴⁾, en ook de orde alöm bewerken*,
 Dan eer ik, daar ge uw liefde aan wyze Godsvrucht paart,
 In u 't weldadig Beeld uws Scheppers op deze aard'.

(14) *Wy volgen Gods oogmerk, als wy aan de pligten en het einde voldoen, waartoe wy geschapen zyn. (Zie aanmerk. 7. van den 4den Brief.)*

* *Dit zy met eerbiedigheid gezegd! en alleen in zo verre te verstaan, als wy, in Gods magtige hand, verstandige en gehoorzame werktuigen zyn, om liefde en weldadigheid aan zyne Schepselen te bewyzen.*

Mogt nog de Staatkunde, om het Bygeloof te paaijen,
Aan zelfgevormde Goôn het wierookoffèr zwaaijen,
U, Heilbeschikster! nooit het koestrend weldoen moê,
Doorluchte Menschenliefde! u bragt zy 't reukwerk toe.

MDCCXL en MDCCLX.

Bespiegeling over de ydelheid der waereld.
Zesde brief.

Hoe vrindelyk Natuur op 's levens treurtooneel
Ons hart, onze oogen, met haar blyde gaven streef';
Schoon Voorspoed, t'onzer gunst, zyn minnelyke stonden
Houde aan de keten der Volstandigheid gebonden;
't Vernuft, de Rykdom, ons op 't glorispoor geleid',
All' wat ons op deze aarde ontmoet, is Ydelheid.

Gelyk ons eng begrip, hoe sterk we 'er naar verlangen,
 Geenszins 't bepalend Hoe⁽¹⁾ van alles kan omvangen,
 Zo ook de Tyd, dien ons het vluchtig Leven bied,
 Begrypt de duurzaamheid van 't waar Genoegen niet⁽²⁾.
 Het waar Geluk, alleen van de Eeuwigheid afhanklyk,
 Kan zich niet binden aan het Ydele, aan 't Verganklyk';

- (1) *In de Wetenschappen, edele voortbrengzelen van des menschen geest, die de eigenschappen, en overéénkomsten ten onderwerp hebben; als de Redeneerkunde, de Bovennatuurkunde, de Mathesis, de Zedekunde en de Rechten, is geen onderscheid in de bepalingen van de namen der zaken en de zaken zelve; geheel anders is het met de naturelyke Schepzelen gelegen, daarvan kunnen wy wel bepalen welk Schepzel dat wy meenen, maar niet ligtelyk bepalen, wat het Schepzel zelve, of de wyze zyner samenstelling is.*
- (2) *Onderworpen aan al de ongevallen daar de menschelyke natuur voor bloot staat, als pynen, kranktens, ongelukken, armoede, kwellingen, beledigingen, haat, nyd, en wat dies meer is; is het onmogelyk dat de waereld voor ons het waare genoegen bevatten zoude kunnen: want, schoon ons alle deze rampen heden niet treffen, wy zyn geen oogenblik verzekerd dat zy ons niet treffen zullen.*

Die Hemelling, nadat de Misdaad ons bedroog,
 Vloog, met de Onnoozelheid en Wysheid, uit ons oog.
 Wy, Afgevallenen, uit Edens hof gedreven,
 Zyn de Onbestendigheit ten wisselprooij' gegeven.
 't Inschynönzeker Lot, in 't welk ons brein verdwaalt*,
 Doch door welks uitkomst Gods beleid en wysheid straalt⁽³⁾,

* A priori, of, van voren aangemerkt.

- (3) *De wil van God aangaande de bestaanlykheit dezer waereld word een Raadsbesluit genaamd; doordien nu alles in de waereld, van het grootste af tot het kleinste toe, zo wel naar de ruimte als naar den tyd met elkanderen verknocht is; zo is de waereld slechts als één éénig ding aan te merken; waarin niets voor kan vallen, als dat in hare samenstelling, volgens het Raadsbesluit van God, gegrond is: nu, om dat ons vernuft te gering is om den geheelen samenhang der dingen te kunnen inzien, zo verwarren wy ons, en verdwalen in de ontknopingen der geschiedenissen dezer waereld; alle hare oorzaken niet aan elkander kunnende schakelen. Maar of wy het bemerken of niet, de weldadigheid en wysheid van God straalt in ieder uitkomst der gebeurtenissen dezer waereld (overéénkomstig met haren geheelen samenhang,) heerlyk dóór.*

Doet duizendwerf ons in des levens loopbaan wenden,
Te rug gaan, struiklen, eer wy onzen gang volënden.

Dit keurig Kunststuk zelf, zo heerlyk voor 't gezicht,
Dees prachtige Aardbol, door de Almogendheid gesticht,
Zal eens door eigen vuur, of dat van 's hemels kringen,
Zich zien de wondre vorm van zyn gedaante ontwringen.
De Godgewyde Ziel alleen, die uit den schat
Der denkingen, deze aarde in één gedachte omvat,
Om wier bezittingen wy Koningen zien woelen,
Zal 't edel voordeel der Geduurzaamheid gevoelen.
Dus zal zy, veilig voor verschrikking, welgemoed,
Van 't brandend Aardryk, van dien vreesselyken gloed,
Den uitslag afzien, of de Stoffe in 't Zyn volherde,
Door vuur vernietigd⁽⁴⁾, of door vuur gelouterd werde:

(4) *Men zie hier over de Godvruchtige Verhandeling van Joan Ray, genoemd De Waereld, van haar begin tot haar einde.*

Doch wat de Dwaalstar⁽⁵⁾ voor een lot moge ondergaan,
Zy ziet de schikking van haar' Schepper juichende aan.

Is 't niet genoeg, dat haast uw schyngeluk zal enden,
ô Stervling! om uw oog naar de Eeuwigheid te wenden?
Dat dan de elend', waarin de snelle Tyd⁽⁶⁾ u stort,
Des waerelds Tegenspoed, uw Leermeeresse word'!

- (5) *Onze Aarde behoort onder de Dwaalstarren: en gelyk de Maan onze Aarde verlicht, zo verlicht ook onze Aarde de Maan: zynde het afgestoten licht van de Aarde op de Maan veertienmaal sterker, dan het afgestoten licht der Maan op onze Aarde. Dat de Maan wel te passe komt, (vermits men haar bewoond geloofd,) in haar' nacht van byna vyftien etmalen; veroorzaakt door het draaijen op haar as, in haar synodique tyd van 29 dagen, 12 uren, en omtrent 43 minuten.*
- (6) *(Zie aanmerk. 9. van den 2den Brief.) De Tyd kan zeer klein verdeeld worden. Deslisle heeft een klein Wormtje, door een Vergrootglas, gezien, dat in één seconde den voet verbazende veelmaal beweegde: nadien nu tot ieder beweging tyd verëischt word, (begrypende men door beweging een door eenig ligchaam doorgelopen ruimte, hoe klein ook,) dan vinden wy, in dit voorbeeld, een zeer kleine verdeling, of groote snelheid des Tyds.*

Zo dra gy't schouwtooneel der waereld op komt streven,
 Is schreijen de eerste rol, u door Natuur gegeven;
 Uw Jeugd is slaverny; uw Mannelyke staat
 Word fel geteisterd door begeerte en eigenbaat.
 Dit kwynend Rif, dat gy, met ongelyke schreden,
 Den Mensch ziet naderen, omhelzen, en vertreden,
 Gewenscht eer 't ons verschynt, doch op zyn komst beschreid,
 Is de Ouderdom, die ons met smart ten grave leid.

Ook slaakt, opdat gy de aardsche aanloksels zoud besnoeijen,
 Natuur, op Gods bevel, der Ongevallen boeijen.
 De lichaamskwalen, 't vuur⁽⁷⁾ dat onder de aarde brand,
 Hare oppervlakten schokt, zyn geessels in Gods hand.

- (7) *Zonder twyfel is het vuur een groote oorzaak der Aardbevingen; als bekwaam zynde, niet alleen om veele onder het oppervlak der Aarde zich bevindende brandbare stoffen te verteeren; dus onderaardsche holtens, en vervolgens instortingen, te veröorzaken: maar ook de veêrkracht der aldaar zich bevindende lucht, en dampen, zodanig te vermeederen, dat zy de korst der Aarde opbeuren kunnen, en van één doen bersten. Gelyk men dan ook by een zwaare Aardbeving, veelyds, door het gescheurde oppervlak der Aarde, deze dampen, verzeld van vuurvlammen, ziet opklimmen.*

Nu vreest ge, in 't zuivren van de lucht, de donderslagen,
De bliksemvlammen, die het stoutste hart vertsagen;
Dan doet een onweêrwind⁽⁸⁾, een bulderende Orkaan,
Als hy uw' Vloteling verrast op d'Oceaan,
Uw' Steêling siddren, die, vol doodängst, vol verlangen,
In 't loeijen van den storm de weeklagt waant te vangen,
Te hooren 't laatst Vaarwel, gezonden van de vloot,
Aan vader, broeder, vrind, aan kroost, en echtgenoot.

(8) Alles *het geen de veêrkracht der lucht veranderen kan, als warmte, koude, inhangende waterdelen, en het gene de Zonne meer, door hare verdunningskracht, uit de Aarde en Zeeën doet opryzen*, kan tot oorzaken zyn *van de luchtstroomen, welke wy winden noemen*.

Wanneer de uitwerksels van Natuur haar lieve Telgen
 Zo onmeêdoogend' voor haar aangezicht verdelgen,
 Wil de Almagt, dat gy ze als afhankelyk⁽⁹⁾ beschouwt,
 En op het stoflyk nooit uw hoop, uw' welstand bouwt⁽¹⁰⁾.

- (9) *Het moet den genen welke geen' God erkennen, maar de Natuur tot hunne Schepster stellen; (want zy weten dat zy zich zelve niet voortgebragt hebben) vreselyk voorkomen dat hunne Voortbrengster ook hunne Verdelgster is. En welke moet de trap van hunne vreze zyn, daar de tegengestelde hartstocht geen artzeny voor zyn kan! Want deze beklagenswaardige menschen missen de aangename hoop dat hunne gebeden verhoord, en hunne wenschen gekend worden: en voorâl het geruststellend betrouwen dat een almagtige Hand hen geleid. Zy noemen zich sterke Geesten (Esprits forts,) en zy zyn het; indien zy slechts zo veel sterkte van geest bezitten van zich vergenoegd te kunnen veinzen: want inderdaad vergenoegd te zyn, is het lot van een' Ongodist niet: dewyl zy steeds alles te vrezen hebbende van hunne Voortbrengster de Natuur, die geen verstandige, en daarom ook geen weldadige oorzaak, zynde, hen in de naaste omstandigheden en elenden kan storten: zonder dat voor hen van deze blinde Werkster eenige hoop op een gunstig medelyden of krachtadige hulpe, tot verlichtinge in hunne akelige omstandigheden, te verwachten zy. Die zodanig een' reddeloozen staat van rampzaligheid te vrezen hebben, kunnen niet redelyk vergenoegd zyn: dierhalven indien zy, in weêrwil van deze hunne billyke vreze voor een blind geval, nochtans vergenoegd waren, dan behoren zy geen sterke Geesten, maar Dwazen genaamd te worden: vermits dezen alleen bekwaam zyn om (op den boord eens afgronds staande,) hun gevaar met vergenoegde oogen aan te zien.*
- (10) *Zie aanmerk. 2. van dezen Brief.*

Ginds moord het pestvuur... Maar 'k zie woedender Verslinders
In uw Verdedigers, in uwe Heldenkinders!
Een bloedig Monster, daar het wild gediert' voor gruw,
Van kogels, bomben, vuur, en moordgeweer omstuw,
Dat ons de vryheid, 't heil, en 't leven, durft betwisten;
Richt landkrakkeelen Ach! wat rechter voor een' Christen!
't Gekorven bloedloos Dier, dat nu op wickjes strykt,
Doch morgen 't klein gestel van Mier of Worm gelykt,
Ziet grooter orde in zyn gestaltewisselingen
Dan gy, ô Dertlen! in uw lotsveranderingen:

Een bittere omstandigheid, een averechtsch geval
 Verslind uw schyngeluk, vervolgt u overäl.

Onttroonde Koningen, gevallen Amptenaren!
 Verjaagde Dienaars van de Goddelyke altaren!
 Beschreide Weduwen! verlaten Kroost! tred toe,
 Opdat uw droefheid eene ontroerende aanspraak doe,
 Waarın ge ons de Ydelheid der Waereld doet vervloeken,
 En 't menschdom zyn geluk in God en Godsdienst zoeken!

Hoopt niet, ô Schepsels! dat u Zenoos dwaalleer⁽¹¹⁾ redd',
 Wanneer men dus uw' ramp in 't volle daglicht zet.
 Zegt niet: 'Wy zien de Deugd alöm het meest bestreden;
 'En 't kwaad Fortuin heeft ook zyn wisselvalligheden.

(11) *De Filosoof Zeno, het Hoofd der Stoïcynen, wilde, dat zyne Leerlingen alles met een onverschillig oogge zouden beschouwen; ja, zyne gevoelloosheid ging zo verre, dat by trachtte te betoogen, dat de pyn geen dadelyk kwaad ware.*

'k Wil niet betwisten, dat gelyke tegenheên
Den Godsdienstminnaar en den Boozen zyn gemeen;
Maar 'k stel, dat kwellingen, hun beiden onvermydlyk,
Voor Boozen doodlyk zyn, doch voor de Vromen lydlyk,
Een edel uitzicht doet hen hopen in 't verdriet,
Daar u noch hoop, noch troost, ô Snooden! overschiet.
Schoon u de Voerspoed streele, u overstort' met gaven,
Wier lieve aanloksels meest ons aan het aardsch' verslaven;
Schoon Rykdom, Schoonheid, Eer, ja 's Waerelds heerschappy,
Schoon Kracht van lyf en geest op aarde uw heillot zy;
Wat baat een voorrecht, zo verganklyk? daar ge u tevens
Geen uur verzeekren kunt van 't zoet genot des levens!
't Ware u voordeeligt, daar ge uw hart aan 't beuslen schenkt,
Dat God aan u niet dacht, gelyk ge aan Hem niet denkt.
Ach! daar ge, in 't midden van uw vreugd, alle oogenblikken,
Voor uw' Meêstervlings dood, voor 's Hemels wraak moest schrikken,

Kan 't zyn dat ge echter juicht, en woelt, en hoopt, en bouwt,
 Alsof ge, onstervlyk, nooit deze aard' verlaten zoud?
 Durft ge, ô Vermeetlen! meer van uwe Zonen wachten,
 Dan uwe Vaders van hun dwaaze Nageslachten?
 Wat blyft van 's Waerelds vierde en beste Monarchy
 Een flaauwe grootheidschets uw' Roomschen Keizer* by!
 Mogt Cesar de opbouw van die Mogendheid gelukken,
 Men zag August, niet hem, daarvan de vruchten plukken.
 Verschenen Tyd, voorheen als wenschelyk beöogd,
 Eer ge ons verlangen in zyn lieve hoop bedroogt!
 Beminde Wenschen, in een' ydlen klank verloren!
 Vergeefsche Poogingen, uit aardsch belang geboren!
 Leert, leert ons, dat de zorg, de hoop hier palen heeft,
 't En zy ze op wicken van een hooger uitzicht streeft.

* *Dit is geschreven ten tyde dat Karel de zevende den Keizerlyken Troon beklom.*

Gelukkigen, die op uw levendgouden' vlerken
 Uw' zweeflust involgt door de ruime hemelperken!
 Die, onvernietigd, draagt de tegenwoordigheid⁽¹²⁾
 Van Gods ontzagchelyke en hooge Majesteit!
 Wat denkt ge, als ge uw gezicht, waarby de zonnestralen
 Onzuiver blaken, laat op 't woelziek Menschdom dalen?

- (12) *De byzondere tegenwoordigheid van God, in den Hemel, bestaat niet voor de Engelen in Hem te zien; want die onëindige Majesteit, een Geest zynde, valt niet onder de zinnen: maar de Almagtige is daar byzonderlyk naby hen door de volzalige mededeeling zyner liefde. En nadien een Geest is, daar hy zich openbaart, dus is ook God by de Engelen tegenwoordig in zyne kostelyke geschenken der hooge trappen van duidelyke kennis van zyne heerlyke werken: (waar in de Allerhoogste zich uitstekend kennen doet.) Deze hooge trappen van duidelyke kennis doen deze gelukzalige Wezens in het scheppings- en genadewerk een volmaakte wysheid en goedheid zien, die hen verrukt, en dringt, om hunne diepe verwondering Gode uit te boezemen! Dit hoog geluk word hier in een vergrotende manier van spreken voorgesteld, als ware het voor een eindig Schepsel ondragelyk.*

Als gy hun Vorsten ziet van Vorsten aangebeên,
 Hun Wyzen in 't geheim der Opperwysheid treên?
 Hun pracht..? Maar mooglyk word uw verbeschouwende oogen
 Dees Stip van 't groot Heeläl⁽¹³⁾, om zyne kleente, onttoogen:
 Doch, zo gy dien bespeurt, gewis ziet ge onzen waan,
 Ons schynheil, ons vernuft, met mededoogen aan.
 Vlucht heen, ô Tyd! vlieg; ga den wyden kring voltrekken,
 Wiens sluiting, reeds naby, ons Wondren zal ontdekken;
 Verheven Wondren, waard des Scheppers Majesteit,
 Waard dat men 't hart verheffe uit de aardsche nietigheid.
 Men blyv', dus blakende in 't onwankelbaar verlangen
 Naar deze grootheid, aan geen schors van zaken hangen!

- (13) *De hedendaagsche Natuurkenners beweerden dat ieder vaste Star een Zon is, welke omringd word door een stelsel van Dwaal- en Staartstarren: (zie aanmerk. 49. van den 7den Brief.) Doch wat hier van zyn moge, onze Aarde is klein in vergelyking van de Zon, Jupiter, Saturnus, enz.*

Des Waerelds glorie, vreugd, genoegen, vleijery,
Snelt als een schaduwbeeld, vliegt als een damp voorby.
Zou dan onze eedle Ziel, tot eer van God geschapen,
Aan beuzelingen, aan schynheilen zich vergapen?
Neen, neen! u, die wanneer ge op God uw hope bouwt,
Het vak der starren als het vloertapyt beschouwt,
't Geen ge, op uws Heilands komst, met ongemeten schreden,
Het Ryk der doën ten trots, zeeghaftig zult betreden,
Voegt, nog op aard' geplaatst, gedachte, drift, noch daad,
Die met de grootheid van uw Wezen niet bestaat.

MDCCXLII en MDCCLXI.

***Bespiegeling over de onstoffelykheid en onstervelykheid der ziele.
Zevende brief.***

Doorluchtig Kunststuk van den Maker aller dingen!
Bevallge Mensch! die u van Schepslen ziet omringen,
Die klimmend' zyn van 't min begaafde Schulpgediert'
Tot u, met zinnen, met vernuft en kunst versierd:

U leide ik opwaards naar de onstervlykheid, om te oogen
Op schooner Schepselen⁽¹⁾, die, trapwys, zich verhoogen

- (1) *Door naauwkeurige vergelyking van veele dingen met en aan elkanderen in hunne oorzaken, eigenschappen, uitwerkingen en betrekkingen, verkrygt ons verstand het vermogen om zich veele Waarheden duidelyk voor te stellen: en door wel afgeleide gevolgen dezer Waarheden en der hoedanigheden van de Schepselen, die ons bekend zyn, vormt ons oordeel zyn besluit tot de mogelykheid van andere (ons tot nog toe) onbekende Waarheden en Schepselen: zelfs besluit ons oordeel tot hunne bestaanlykheid, wanneer de redenen voor hun bestaan de redenen voor hun niet bestaan overweegen.*
Dierhalven, in aanmerking neemende de verbazend veele trappen van vermogens, die wy, te rekenen van de minst begaafde dieren af, tot ons toe, in hen ontdekken; als mede die ontelbare menigte van onderscheidene trappen van vermogens, die wy in het menschelyk geslacht gewaar worden; ja daar wy door onze naturelyke Reden alleen tot God kunnen opklimmen, en betoogen dat Hy is; waarom zouden wy dan niet, door vergelyking van de veele verschillende gaven, onder Gods Schepselen verdeeld, veele kunnen te zamen voegen, en dus tot de moogelykheid van Schepselen besluiten, met onëindig meerder gaven en trappen van vermogens voorzien, dan wy menschen bezitten? en daar wy nu de mogelykheid van dusdanige Wezens erkennen, en Gods heerlykheid door de verscheidenheid zyner Schepselen openbaar word, (vooräl door Schepselen welke Hem loven kunnen en dankbaar zyn, voor hunne uitgestrekte vermogens,) waarom zouden wy niet tot hun bestaan besluiten mogen, zonder de Heilige Schrift, (die dit zeker maakt,) te hulp te roepen?

In kennis, in verstand, geluk, en majesteit.
In welk een' kring van hen zoekt ge uw bestaanlykheid?
Zal ik uw reedlyk deel verganklyk, stoflyk, noemen?
Of durft uw schoone Ziel⁽²⁾ op hooger afkomst roemen?
Zal ziel en ligchaam beide ophouden van te zyn?
ô Smaadlyk denkbeeld! Bron van 't kwade! ga, verdwyn,
Verdwyn voor altoos! Wyk voor edeler gedachten,
En laat myn uitzicht op een hemelsch erfdeel wachten.
Treed toe, Bewyzen! vleit myn wenschen, sterkt myn hoop
Op langer duuring dan een' aardschen levensloop.

(2) Zie de bepaling van het wezen der Ziel, aanmerk. 5. van den 2den Brief.

Bewyzen! zal ik u in 's menschen vreeze ontmoeten
 Voor Gods rechtvaardigheid, die de ondeugd zal doen boeten?
 Vrees, die met hooger recht en vierschaar, 't hart bezwaart,
 Dan die gespannen word door Rechters van onze aard':
 Door Rechters, boven straf en wetten wel verheven⁽³⁾,
 Maar die op 't misdryf ook, als andre menschen, beven,
 En siddren voor Gods wraak, die 't schuldig hoofd genaakt.
 Wat raakt hen straf, zo hen de onstervlykheid niet raakt?
 Gy, Wysgeer! die Natuur beschouwt met kundige oogen:
 Die, in bespiegling, 't Ryk der Schepslen doorgetogen,
 Van hun beweegingen en werking zyt bewust;
 Doch in dees kennis, als begreep zy 't alles, rust.
 Gy, die dit Schepslen heir, ja, 't gantsch heeläl doet denken;
 Of, reedloos weigrende om aan de eedle ziel te schenken

(3) Vorsten, wier Onderdanen lyfëigenen zyn: als de Turksche Keizer, de Czaar van Moskovie, enz.

Den rang van Schepsel, haar vernedert tot den trap
 Van stoslyk toeval, of werktuigelyke eigenschap.
 Gun, eer gy vaststelt dat uw ziel zal 't leven derven,
 En met haar ligchaam, (als daar door bestaande,) sterven;
 Gun, bid ik, my gehoor, eer gy de zaak beslist:
 Zie of ik dwaale, of gy gevaarlyk zyt vergist.

Gelyk de Zeeheld zich den weg niet zou bepalen
 Naar 't wyd te zoeken Oord, maar in het zeespoor dwalen,
 Indien 't kompas niet, door den zeilsteen als bezielde,
 Voor hem de Noordstreek in het ongebaande hield:
 Zo dwaalde ook ons vernuft, als niet de zuivre Reden⁽⁴⁾
 Ons op het waarheidsspoor geleidde, en voort deed treden.

- (4) *Daar is een naturelyke en een door konst beschaafde Reden. De naturelyke Reden hebben alle Menschen, en worden daarom redelyke Schepselen genaamd; en wanneer deze Reden door een welopgeleide kennis van voornamelyke Wetenschappen aangekweekt is, en dus door de konst beschaaft, dan word zy in ons tot een vaardigheid des verstands, om alles wat men beweert uit onwedersprekelyke gronden onwankelbaar te bewyzen. Hiertoe behoren de sluitredenen: waarvan een goed besluit niet te ontkennen is, wanneer de bovenste stelling (propositio major) een algemeene kundigheid (axioma) en de onderste stelling (propositio minor) een ondervinding is. Onwedersprekelyke gronden zyn de wet van tegenstrydigheid, en de reden waarom iets dus is, en niet anders. enz.*

De Redenheerschappy gaat verre, is niet bepaald
Aan aardsche grenzen, maar haar hooge luister straalt
Verr' boven 't stargewelf; daar zelfs de Hemellingen⁽⁵⁾
Erkennen 't groot geluk dat zy, door haar, ontvingen;
En 't Aardkroost, als het zich naar haar bevelen voegt,
Doordringt de wetenschap, verheft zich, leeft vernoegd.
Ook noopt die Leidsvrouw hun vernuft zich te onderwinden
Een eeuwig heilbestaan voor hunne ziel te vinden;

(5) *Hoe hooger en doorziender de Reden van Gods Schepselen is, hoe meer zy hun geluk vergenoegen, en Hem, die hen daar in plaatst, kunnen kennen.*

Opdat het, ongeschokt van 't rustloos aardsch gewoel,
In zich 't vernoeegen dat die kennis geeft gevoel'.
Europaas Praal, Paleis der verzeziende Reden!
Uw Hofzaal noopt ons voor haar' marmren troon te treden,
Opdat elk Rechtgeaarde, een beuslend leven moê,
Met al zyn poogingen der Reden hulde doe!
Hen, zien we ook van alöm voor dezen rykstroon nadren,
Die wetenschappen, tot der menschen heil, vergaadren.
Men vind hier Godvrucht, Trouw, Geweten, Wetten, Deugd,
Ter hooge standplaats van haar waardigheid en vreugd;
Bevryd van d'onspoed dien ze, in aardsche omwandeligen,
Van 't stofvergoodend' volk verächtlyk ondergingen.
Weêrzyds den zetel staat een Eerzuil opgerecht
Waarään, door Beeldhouwkunde, op 't sierlykst zyn gehecht
Oudheden, vreemdhêen, en natuurelyke schatten.
Twee Wichtjes, die den top van ieder Zuil omvatten

Met d'eenen arm, en in den andren zyn belast
 Met teeknen, ieder kunst en vinding, toegepast,
 Zien smeekend' neder, als of zy de aanschouwren dringen
 't Geheim te zoeken van elks kunstbetekeningen:
 Een derde wyst, hoe in het vlak der bouwsieraën
 De onkreukbre regelen der wetenschappen staan.
 Grondregels, die de kracht der Reden uit doen blinken,
 En aan haar Zegekoets onze overtuiging klinken.
 Maar, Wysgeer! lees het geen ons de eerste regel zeyd:
 'De onloochenbare wet van tegenstrydigheid⁽⁶⁾

- (6) Iets kan niet te gelyk zyn, en niet zyn. *Dit is de eerste grondregel waaröp alle Waarheden gegrond zyn, die tot het noodzakelyke, dat is tot die dingen waarvan het tegengestelde onmogelyk is, behoren. Alle de bewyzen in de Geömetria zyn van dien aart. Want als ik zegge een teerling (of cubus) is in zes gelyke quadraten of vierkanten ingesloten: dan is de daar tegengestelde bepaling, een teerling of cubus word door meer of minder dan zes gelyke quadraten of vierkanten ingesloten, onmogelyk; of met de bepaling van een cubus of teerling tegenstrydig.*

‘Kan ons het mogelyk⁽⁷⁾ der dingen klaar ontvouwen:

‘Het tegenzeglyk als onmooglyk doen beschouwen.

‘Want dat ten zelfde tyde een zaak is, en niet is,

‘Luid tegenzeglyk; stryd met alle ervarenis.

Naast dezen regel laat zich dees bepaling lezen:

‘t Geen d'aart van eenig ding verklaart, dat is zyn wezen.

‘Dus, 't geen den grond bevat die al het ovrig schoort,

‘Dat aan, en tot een zaak haar mooglykheid behoort,

‘Is 't wezen dezer zaak⁽⁸⁾. Dat, eer 't aan God gelustte

't Heeläl te scheppen, in zyn hoog verstand berustte.

- (7) *Dewyl iets niet te gelyk zyn, en niet zyn kan, blykt het, dat dat gene, het welk tegenstrydigheid in zich bevat, onmogelyk is: en dat dat gene mogelyk is, waarin niets tegenstrydigs gevonden word.*
- (8) *Men kan van eenig ding niet eerder iets denken, dan hoe het zelve mooglyk is: dierbalven is het wezen van een ding deszelfs mogelykheid. En zulk een verstaat het wezen van een ding, die weet, op welk een' aart en wyze een ding mogelyk is: dat is, wanneer men weet, hoedanig het zelve ding in zyn' aart bepaald word.*

Doch ruste in dat verstand der dingen aart, en hoe,
 Dan zyn ze ook eeuwig⁽⁹⁾; want in God neemt nooit iets toe,
 Of af. Gelyk ook dat verstand niet kan gehengen
 Der dingen aart, en wys, verward in één te mengen;
 Noch 't rond te schenken d'aart die ons de driehoek meld.
 Elk wezen blyft zo als 't de Godheid voor zich stelt.

- (9) *Dat eeuwig is, is onveränderlyk. Want om dat de wezens der dingen (dat is hunne mogelykheid,) in Gods verstand berusten, moeten zy noodzakelyk eeuwig en onveränderlyk zyn, om dat God eeuwig en onveränderlyk is; door wiens verstand de dingen alleen mogelyk zyn. Men moet der dingen wezen of mogelykheid wel onderscheiden van het bestaan der dingen: want de vervulling van het mogelyke, is het bestaanlyke. By voorbeeld, zo begreep God van alle eeuwigheid de mogelykheid van deze Waereld, (of derzelver wezen,) eer Hy dezelve schiep: en wanneer deze Waereld geschapen wierd verkreeg zy haar bestaan. Dus is haar wezen of mogelykheid wel eeuwig in het Goddelyk verstand bevat geweest, maar haar bestaanlykheid heeft zy eerst verkregen wanneer God haar schiep.*

Want eeuwig is 't, als 't was, en zyn zal, by d'Alwyzen.

'k Zie duidlyk ten gevolge uit dees bepaling ryzen:

‘Dat geen twee dingen zyn, of worden ooit tot één⁽¹⁰⁾,

‘Wanneer zy strydig zyn in hun hoedanigheên.

De zekerheid drukt in 't gebeurlyk ook haar zegel,

Aan deze Zuil verklaard door eenen tweeden regel:

‘Daar is een oorzaak, een beweegrede⁽¹¹⁾, als 'er iet

‘Word voortgebracht, gewild, of in 't heeläl geschied.

(10) *Zie aanmerk. 85. van dezen Brief.*

(11) Alle dingen, *geenen uitgezonderd, moeten haar genoegzame reden en toereikenden grond hebben*, waaröm zy veelcer zyn, dan niet zyn, *en waaröm zy dus zyn en niet anders. Dat is, daar moet altyd een reden zyn, die zich verstanelyk laat verklaren*, waaröm een zaak geschied. *Dezen grondregel volgen ook alle Menschen, die vernuftig handelen, natuurlyk op: want niemand bepaalt zich eerder tot de eene dan tot de andere zaak, 't en zy hem een voldoende reden voorkome waaröm hy de eene aan de andere zaak voortrekt. Die dezen grondregel willen loogchenen vallen in tegenstrydigheden: want zo haast als men toestaat dat iets zonder genoegzame reden geschieden kan, dan kan men niet verzekerd zyn, dat een zaak één oogenblik dezelfde blyft, dewyl alles van het een in het ander, zonder eenige oorzaak en wyze hoe, of reden waaröm, zoude kunnen veranderen, en dus zouden 'er geen waarheden, dan voor één oogenblik, voor ons in deze waereld zyn. De stelling van den genoegzamen grond waaröm iets is, maakt het onderscheid van een waarachtige geschiedenis en van een' droom uit. Zonder dezen grondregel zoude men van dit schoon heeläl, waarvan alle de deelen zo wonderlyk met elkanderen verknocht zyn, niet zeggen kunnen dat het door een opperste Wysheid voortgebracht was. Want indien de uitwerkselen en gebeurtenissen, die in het zelve dagelyks voortkomen, zonder genoegzame reden of grond waaröm, en wys geregelde wyze hoe dezelve geschieden, voortkwamen, dan zoude een blind geval dezelve ook kunnen voortbrengen.*

Zo roept al 't Schepslenheir u toe, ô Godverzakers!
Ons aanzyn melde u 't doel der heerlykheid uws Makers!
Wy zyn niet zonder reên: Natuursgeschiedenis
Vertoont in elk gewrocht, waaröm, en hoe het is.
Gy, reedlyk Denker! zult ook nooit uw' wil bepalen,
't En zy voldoende reên u daartoe overhalen.

Door deez' voldoende grond van redenen, waaröm
 Iets kan, of zal bestaan⁽¹²⁾, heerscht de orde in 't Schepseldom.
 Want zonder reednen voor 't gebeurlyk, stond te vreezen,
 Dat deze Zuil terstond een Monsterdier zou wezen.
 Het blind geval regeerde, en baarde alöm den schrik.
 Daar was geen zekerheid; zelfs voor geen oogenblik.
 Dit voetstuk toont ons nog één dezer redenschappen:
 'Eene oorzaak⁽¹³⁾ moet in zich al 't geen zy werkt bevatten.
 Zo is onze eedle ziel, door ingeschapen magt,
 Een werkende oorzaak⁽¹⁴⁾ van haar' wil, verbeeldingskracht,

- (12) *Een ding of een iets is alles wat mogelijk is, en bestanelyk kan worden: in tegenstelling van een Niet dat noch mogelijk is, noch bestanelyk kan worden.*
- (13) *Een oorzaak is dat gene, het welk den grond der veranderingen, die zy veroorzaakt, in zich heeft.*
- (14) *Wanneer de stof iets veroorzaakt of voortbrengt, dan werkt zy door aanraking; dus kan zy afwezig zynde niet werken; maar de Ziel kent, verstaat, denkt, oordeelt en wil afwezende zaken: dierhalven word der ziele kennis, verstand, denking, oordeel en wil door geen stof veroorzaakt of voortgebracht, maar de Ziel doet deze werkingen door zichzelf.*

Gedachten, driften: haar vernuftige onderwinding
 Baart duizend wonderen van waarheid, konst, en vinding.
 Zo is de vaste stof, die zich verdeelen laat,
 Die uitgebreid is, die beweging wederstaat,
 Eene oorzaaks tegenbeeld: misdeeld van zelfsvermogen,
 Is ze enkel lydlyk⁽¹⁵⁾, en moet werkingen gedoogen:
 Ze is ook het tegenbeeld der Ziel, die, werkend', toont
 Dat de overéénkomst niet in beider wezens woont⁽¹⁶⁾.

- (15) *Schoon de lichamen werkende gelyken door hunne beweging, nochtans zyn zy louter lydende; (zie de 3de aanmerk. van den 5den Brief) want naar mate dat de lichamen eenige beweging aan andere lichamen mededeelen, verliezen zy de hunne: 't welk niet geschieden zoude, wanneer zy hunne beweging uit eigen kracht voortbragten.*
- (16) *Wanneer de Ziel en de stof geen overéénkomst in haar wezen met elkander hebben, dan is de Ziel iets anders dan de stof. Vermits nu niet anders onder de geschapene dingen gevonden word dan de enkelvoudige dingen, en die genen die te samengesteld zyn, dan moet de Ziel, geen stof zynde, (want de stof is te samengesteld,) een enkelvoudig ding zyn, dat is een onstoffelyk op zichzelf bestaand wezen, dat door ingeschapen eigen kracht zyne werkingen en veranderingen zelf voortbrengt. (Zie aanmerk. 14. van dezen Brief.)*

Deze, en meer Reeglen⁽¹⁷⁾, [want geen kunstleer kan ze ontbeeren,
Zal zy, betoogende ons haar nutte gronden, leeren;]
Zyn scherpe wapnen, die de Reden vaak gebruikt,
Als zy de dwalingen, den waan, de wartaal fnuikt.
Dit edel wapentuig hier ten triomf gehangen,
Doet d'Overwonneling een zelfde zege erlangen
Als d'Overwinnaar: want die voor de Reden zwicht,
Verwisselt voor den nacht het heuchlykst morgenlicht.

(17) *De stelkonst, meetkonst, natuurkunde, bouwkunde, enz. hebben ieder hare byzondere regelen. Doch om te bewyzen dat de Ziel onstofflyk, dus onsterflyk is, zullen wy ons voornamentlyk van de voorgaande grondregelen, hunne gevolgen, en de opgenoemde bepalingen bedienen.*

Voorstander van de stof⁽¹⁸⁾! die 't Menschdom wilt betogen,
 Dat alle denking werkt door stoffelyk vermogen:
 Gy, die de Ziel niet op zichzelf bestaanlyk acht,
 Maar alles toeschryft aan ligchamelyke kracht;
 Waant gy dat meeningen, schynreednen, herssenschimmen,
 De Reden moordende, op haar' zetel zullen klimmen?
 Gy, die geen denking in 't onstofflyk mooglyk houd⁽¹⁹⁾,
 Is niets in wezen dan 't geen uw verstand⁽²⁰⁾ beschouwt?

- (18) Stoffe is *alles wat* uitgebreid, beweeglyk, deelbaar, *en* onindringbaar is, *of* wederstandbiedende kracht heeft. *Men moet de* ligchamen *van de* stoffe onderscheiden: *want* benevens alle de genoemde eigenschappen *van de* stof, bestaat *nog* ieder ligchaams wezen, *daarenboven*, in den aart en wyze zyner te samenstelling. *By* voorbeeld *het* wezen *van een* uurwerk *bestaat in de* wyze van de te samenstelling *zyner* raderen *en andere* deelen; *zonder dat men in* aanmerking *neemt de* stoffen, *waariit de* raderen *en andere* deelen gemaakt zyn.
- (19) Die geen onstoffelyke denking erkennen, verloogchenen God. (*Zie* *aanmerk.* 44. *van dezen Brief.*)
- (20) Verstand *is een* vermogen *der* ziele, *om zich het gene* mogelyk *is*, duidelyk voor te stellen.

Zo vleit zich 't Jongske, dat voor de eerstemaal zyn treden
 Ten zangspel richt, en hoort een heldenstuk ontleden;
 't Kind, ziende 't kunsttuig niet, waardoor het vliegwerk zweeft,
 Wil Perseus na, in waan dat hy op vleuglen streeft.

Beklaaglyk Denker! die het licht der Ziel verduistert,
 Haar, reeds aan de Aard' gehecht, nog naauwer daaraan kluistert,
 Dacht gy slechts voor uzelv', ik zag 't meêdoogende aan:
 Maar daar gy opentlyk de dwaling vóór durft staan,
 Dat stof en ziel niet zyn verscheiden, zal ik trachten
 De Ziel te ontrukken aan uw stoffelyke krachten,
 Dus 't Menschdom aan den dood⁽²¹⁾: want als uw mensch vergaat⁽²²⁾,
 [Wiens stofziel enkel door haar ligchaams vorm bestaat,]

- (21) *Die betoogen kan dat de Ziel onstoffelyk is, betoogt tevens haare onstervelykheid: en ontrukkt dus het Menschdom aan den dood. (Zie de volgende aanmerking.)*
- (22) *Wanneer de Ziel gelyk het ligchaam stoffelyk is, of dat zekere stof, dus of zo te samengesteld, een' Mensch uitmaakt; welke te samenstelling met den dood ophoud, (want de stoffen raken van elkander,) dan volgt ook, dat de Ziel met het Ligchaam sterft: als zynde ziel en ligchaam nu niet meer een stoffe, tot een' Mensch te samengesteld.*

Dan zal de dood van beide ook teffens zegepralen:
 De Ziel gevoelloos, als haar Rif, ten grave dalen.
 Ontwaakt dan, gy, die meer gelooft dan onderzoekt,
 Onächtzaam Aardkroost⁽²³⁾! eer dees Denker u verkloekt.
 Ontrouwe Leidsman! die de hoop durft palen zetten;
 Die alle vrees verwerpt; belagchende alle wetten;
 Hoe weert gy 't wanbedryf dat jeugd, dat dwaasheid doet?
 Hoe snoode ontwerpen, daar natuur voor schrikken moet?
 Wat doel beöogt gy, door 't bederf der goede zeden⁽²⁴⁾,
 Dat gy veröorzaakt, styft, door uw verdwaalde reden,

- (23) *Men zoude het nog slimmer als onächtzaam noemen kunnen, wanneer men anderen betrouwt, laat denken en zorgen voor het geen ons alleen betreft, en ons eeuwig welzyn raakt.*
- (24) *Zonder aan te roeren dat op het bederf der zeden de Goddelyke straffen volgen, zo kan het Menschdom onmogelyk bestaan zonder wetten, en eerbied voor dezelve. Daar geen zeden zyn, daar is geen opvoeding: en wat beloven de mannelyke jaren van een verwaarloosde Jeugd? Daar de list zich belooft de rest der verönächtzaamde wetten te zullen verkloeken, en de grootste vreeze voor een' dood is, die doch geen mensch ontgaan zal; daar zit geen Koning veilig op den troon, en geen mensch gerust in zyne bezitting. Ja de eer en het leven word dan een genadegifte van ieder Fiel, die u dezelve wil laten behouden. Dus sleept de leere dat de Ziel stoffelyk is, (en daarom met het ligchaam sterft:) zekerlyk den geheelen ondergang van het menschelyk geslacht met zich.*

En gruwellessen vol van doodelyk fenyn?
Het heil der Menschen is onstervelyk te zyn:
En 't is bevestigd, als 't geen tegenspraak zal lyden
Dat stoffe en denking in haar eigenschappen stryden:
Dat beider wezen niets elkaer gelyks bezit.

ô Menschlyk welzyn! Hope op 't eeuwig! Edel wit
Van myne poogingen, zo zuiver, zo vol vrindschap,
Voor 's Naastens vordring tot den rang van 't hemelsch kindschap!

Bestier myn pen, dat zy geen twyffel overlaat,
Dat de eedle Ziel altoos na 's ligchaams dood bestaat.

De onstoffelyke Ziel, voor 't stofflyk onāanraakbaar⁽²⁵⁾,
Is voor bederf en dood gelyklyk ongenaakbaar;
Zy beide ontzien dat beeld der Godheid: want het blykt,
Wanneer het zenuwstel in zyne kracht bezwykt,

- (25) *Een ligchaam is een door anderen bestaand ding: dierhalven lyd het ontsloping, want het is afhankelijk van zyn deelen; welke deelen, door botzing en aanraking der rondöm zynde dingen, van elkanderen gebragt kunnen worden; en van elkanderen gebragt zynde, maken deze verstrooide deelen, bygevolg, het voorig ligchaam niet meer uit. Met een eenvoudig wezen of de Ziel is het geheel anders gesteld, deze heeft geen deelen, dus hangt zy 'er niet van af; ook valt zy onder geen beweging en aanraking. Dewyl nu de dood des ligchaams in de ophouding der geregelde beweging tot het leven nodig, en vervolgens in de ontsloping der ligchaamsdeelen bestaat, doch de Ziel noch beweeglyk, noch deelbaar, noch aanraaklyk voor de stof is, zo kan zy ook niet ontsloopt en verdeeld worden, en dierhalven ook den dood des ligchaams niet sterven, kunnende zy niet ophouden te zyn dan door vernietiging. (Zie aanmerk. 92. van dezen Brief.)*

Om in 't verlamde Rif de spieren op te heffen,
 Dat de ongeraakte Ziel die lamheid niet kan treffen:
 Zy wil, als voortyds, dat haar deze dienst geschied;
 Maar 't magtloos ligchaam buigt zich op dat willen niet.
 Bewoog een stofziel hier het ligchaam, dan gebeurde
 Het nimmer dat de dienst zich van het willen scheurde:
 Neen, 't wilgezag der ziele, ontzenuwd, wierd ook lam,
 Door de eigen oorzaak die der spieren kracht benam:
 Nu toont de onkwetsbre Ziel, steeds willende, als voordezen,
 Onstoffelyk, en op zichzelf bestaand te wezen⁽²⁶⁾.

- (26) *Dat gene het welk den grond zyner veranderingen in zichzelf heeft, is een op zichzelf bestaand ding. En zodanig een op zichzelf bestaand, of door ingeschapen eigen kracht werkend ding is de Ziel; (Zie aanmerk. 14. van dezen Brief.) in tegenstelling der stof: want dat gene het welk den grond zyner veranderingen buiten zichzelf heeft, dat is een door anderen bestaand ding: en dit is het stoffelyk ligchaam, bestaande dat door andere dingen. By voorbeeld, zo word een bloem, wanneer haare (in haare bol of zaadje opgeslotene) deelen van wortels, steng, bladen, enz. zich uitzetten, door andere dingen, als daar zyn de hemelsche en aardsche vochten, voedende aarddeelen, en wat dies meer zy; welken de bloem, naar haaren aart en wyze van te samenstelling, ophaalt en in zich omvoert. Zonder deze genoemde dingen was de bloem niet, en dierhalven bestaat zy door dezelve, dat is door andere dingen.*

Alleen bewogen met haar weêrhelfts brozen staat,
Tracht zy door artzeny.... Getrouwe! ach! 't is te laat.
Ondanks haar hulp ziet zy Natuur, by 't wreed vernielen
Van eigen kroost, verwoed, haar Liefving mede ontzielen.
Terwyl zy veilig, voor vernielinge bewaard,
[Den Schepper lovende, die haar in 't aanzyn spaart,]
Niet lyd als 't ligchaam, dat, van 't stoffelyk vermogen
Beweeving ondergaat, dus de oorzaak moet gedogen,
Die 't kwynende, verlamt, misvormt, ten grave stort.
Dewyl door eigen kracht nu niets vernietigd word,

En 't enkelvoudig door geen Schepslen is verderflyk,*
 Dan blyft de onkwetsbre Ziel 't geen ze is; dat is onsterflyk⁽²⁷⁾.
 Des ligchaams broosheid raakt de Ziel niet. De Opperheer
 Van al dit zienlyk schiep den Stervling t'zyner eer,
 En eischt zyn dankbre liefde en lof tot offerhanden.
 Dit hemelsch offer zou dat slechts op de aarde branden?
 Neen, 't einde uws Scheppers is, dat ge u vereeuwigd ziet
 In zyne liefde. 't Doel van God keert nooit tot Niet⁽²⁸⁾.

* (Zie aanm. 92. van dezen brief.)

- (27) *Sterven is wanneer een dierlyk ligchaam van zyne te samenstelling ontbonden word; maar de Ziel is eenvoudig en niet te samengesteld, (zie aanmerk. 16. van dezen Brief,) derhalven kan zy van geen te samenstelling ontbonden worden, en zy dus ook niet sterven. Gevolglyk is zy onstervelyk en zal zy eeuwig leven, zynde de eeuwigheid een duuring zonder palen.*
- (28) *Een wys mensch zoude zich schamen wanneer hy iets voortbragt dat nergens toe diende, of tot niet keerde. Hoe zoude men dan zich de bevatting durven vormen, dat de alwyze God iets voortbragt, zonder reden waaröm, of einde waartoe, of dat dit einde tot niet keerde? Immers ware dit de hooge wysheid van God te na gedacht.*

Uw waan, die al de stof doet denken, kan slechts voegen
 Aan wyzen, die zich met der zaken schors vernoegen;
 Wier kennis is op 't nooit bewezene gebouwd.
 Want zie hier stof waarīn geen denking zich onthoud:
 Deze arm, die nog terstond een Veldheers staf mogt dragen,
 Door 's Vyands dondertuig van 't ligchaam afgeslagen,
 Erkent niet meer den wil, of de eertyds blyde wet
 Van hem, die thans, van zyn Beschermers hulpe ontzet,
 Den slinken arm beveelt in 's rechten dienst te treden.
 Zie daar, ô Wysgeer! stoffe, in de afgeknotte leden
 Des wakkren Veldheers, die gevoel noch denking heeft:
 Leevlooze stof, waarvan de Ziel en denkt, en leeft⁽²⁹⁾.

- (29) *Wanneer het wezen van de stof dacht, dan zou 'er geen gestorven stof, (of stof waarvan de Ziel afgescheiden leefde,) mogelyk zyn. Want dat gene dat in het wezen van een ding gegrond is, dat behoort 'er noodzakelyk toe, en is 'er onāfscheidenlyk aan verknocht. Dierhalven, wanneer de denking tot de stof noodzakelyk behoorde, en 'er onāfscheidenlyk aan verknocht ware, dan zoude 'er bygevolg geen stof zonder denking, (of geen onbezielde stof,) mooglyk zyn. Maar in dit gegeven voorbeeld ervaren wy stof (de afgeschoten arm) die niet bezielde is: dus blykt het dat de denking (of de ziel) niet in het wezen van de stof gegrond is. En wanneer men de denking (of de ziel) een toeval der stoffe wilde stellen; dat is dat de ziel door een' zekeren aart en wyze van te samenstelling der stof haar bestaan verkreeg, dan zoude in dit bygebragte voorbeeld het toeval, de denking, (of de Ziel) in wezen blyven, terwyl de zaak zelve (de bezielde arm) niet meer in wezen was: maar dit is ook onmogelyk: want een onderwerp kan wel bestaan zonder deze of gene toevallen, maar een toeval zonder onderwerp niet. Dierbalven is de denking (of de ziel) in het wezen, en in de toevallen der stof niet gegrond; en behoort 'er niet toe. En 'er niet toebehorende kan zy 'er ook door geen magt aangevoegd worden. (Zie aanmerkingen 9, 75, 85 en 80 van dezen Brief.) Gevolglyk is de ziel onstofflyk, en dus ook onstervelyk, (Zie aanm. 92 van dezen Brief.)*

Maar door wat redenen zult gy 't bewys volbrengen
 Dat zich de stofklomp en de denkingskracht vermengen,
 Daar 't log gevaarte beide en oog en oor ontbreekt⁽³⁰⁾,
 Door 't welk de Ervarenis de Schepselkennis kweekt?

- (30) *Vermits de zinnen stoffelyk zyn, en de beweging der rondöm zynde dingen, in hen de veranderingen voortbrengen, daar de ziele kennis van heeft; dacht Lucretius, (en denken beden zyne Navolgers;) dat de ziele ook stoffelyk is: en dat door den natuurelyken invloed van stof op stof, (dat is door aanraaking, en beweging;) de ziele en het ligchaam, op elkander werkten. Maar Descartes, inziende de gevolgen van een stoffelyke ziele (als haren zekeren dood, met den dood van haar ligchaam,) verdedigde hare onstoffelykheid, om hare onstervelykheid te beweerden. Vermits nu de zwaarigheid die de stofstellers maken, dat het stoffelyk niet op het enkelvoudig werken kan, een waarheid is: zo wilde Descartes, om deze zwaarigheid op te losschen, dat de zinnelyke aandoeningen, door tusschenkomst van Gods Almagt, in de zielen wierden voortgebracht; en dat, wanneer het ligchaam eenige bewegingen volvoerde, op den wil der ziele, dat God ook deze bewegingen, door zyn alvermogen, in het ligchaam veroorzaakte. Doch nadien deze stelling een groote onvolkomenheid in het Scheppingswerk vertoont, om de veelheid der tusschenkomende wonderwerken; want het gene in de kracht der Natuur niet gegrond is, is een wonderwerk (zie aanm. 64. van dezen Brief:) als mede dat onze ziele, en de werkende kracht der Natuure, dus niet genoeg onderscheiden worden van Gods werking; ja niet genoeg van God zelve; (te weten dan wanneer God alles 't geen de ziele van de Waereld bewust is, onophoudelyk in haar voortbrengt; en ook gestadig in het ligchaam veroorzaakt alle die veelvuldige bewegingen, die de ziele geduurig van het ligchaam eischt:) terwyl nog daarenboven alle deze nieuwgeschapene bewegingen strydig zyn, met de éenerlei kracht die in de Waereld onderhouden word; om alle deze zwaarigheden is Wolf op de gedachten gekomen dat de ziele een eigen kracht van God ontfangen had, om hare denkbeelden zelf voorttebrengen; overéénstemmende met de veranderingen die de rondöm ons zynde dingen in de zinnen veroorzaken: en dat het ligchaam, zich op den wil der ziele, beweevende, deze beweging niet van de ziele ontfing, maar dezelve oeffende, naar zyn' eigen aart en wyze van te samenstelling; volgens de algemeene bewegingswetten der Natuur. Om de mogelykheid van dit gevoelen aan te toonen; merkt Wolf aan; dat alle de veranderingen der Waereld in een onverbroken order op elkander volgen; en vermits nu ook alle de veranderingen der ziele in elkander gegrond en aanéén verknocht zyn; (dat is dat altoos de voorgaande staat der ziele den navolgenden staat der ziele in zich heeft; want zy is een eenvoudig wezen dat hare werkingen zelf voortbrengt: (zie aanmerk. 16. van dezen Brief:) Zo moeten dan ook de bevindingen der ziele elkanderen, in een onverbroken order opvolgen. Aangezien nu de bevindingen der ziele de veranderingen die in de Waereld voorvallen, aan de ziele voorstellen, zo is het alleen nodig dat de ziele en het ligchaam eenmaal (in den beginne;) in overéénkomst (of harmonie) te samen gebracht worden: kunnende alsdan vervolgens die overéénkomst geduurig haren stand behouden. Doch wat hier ook van zyn mooge, aangezien de ziele, naar ieder der stellingen van Lucretius, Descartes en Wolf zich schikt naar de veranderingen die in haar ligchaams zinnetuigen voorvallen om zich de Waereld voor te stellen, en 'er van te denken; zo zyn dan in ieder van deze drie stellingen de zinnetuigen nodig, wanneer de ziele overéénkomstig met de veranderingen, die in haar zinnetuigen voorvallen, zal denken: maar de massa der stof ontbreekt deze zinnetuigen, dierhalven kan zy de Waereld (of haarzelve) zich niet voorstellen: vervolgens ook niet denken. Ook kan zy zichzelf van zichzelf niet onderscheiden. (Zie de volgende aanmerking.)*

Wat buitendenkbeeld zal uw stof tot kennis leiden,
Om, zich bewust, zich van iets anders te onderscheiden?

Dat eerste denkbeeld⁽³¹⁾ 't welk het verder denken schraagt.
Of scheidt zy zich een schets van 't geen zy in zich draagt;

- (31) *Wanneer men iets onderscheiden, of vergelyken zal, dan moeten 'er ten minsten twee dingen bekend zyn: te weten een zaak waar van, en een andere zaak waar aan, iets vergeleeken word: want wanneer men een zaak aan dezelfde zaak vergelykt, dan word 'er niets onderscheiden, maar alles blijft het zelfde. Dierhalven moet 'er aan ons menschen iets buiten ons zelve bekend worden, zullen wy onszelven van iets anders onderscheiden, of bewust worden dat wy zyn. Nu dit bewust worden dat wy zyn, (of deze zichzelf onderscheiding van iets anders,) is het eerste denkbeeld; waarop alle onze andere denkbeelden gegrond zyn.*

't Gene Aarde en Hemelen vertoonen aan onze ooghen?
Dan heeft de blinde Stof een krachtiger vermogen

Dan de allerwyste mensch, die van dit schoon Heeläl
 Zich, zonder zinnen⁽³²⁾, nooit een denkbeeld vormen zal.
 'k Zal hier, ter uwer gunst, van geen gevolgen reppen,
 Van zich, door eigen kracht⁽³³⁾, een waereldschets te scheppen:
 Ik roer slechts aan, hoe dan, d'Almagtigen ten spot,
 De Stof verheven word tot Schepper; dus ten God!
 Zoek reednen, Wysgeer! om 't onstofflyk my te ontwringen
 Dat in het denkbeeld heerscht van de algemeene dingen⁽³⁴⁾;

(32) *(Zie de 30ste en 31ste aanmerk. van dezen Brief.)*

(33) *Om door eigen krachten, van het mogelyke iets tot bestaan te brengen, of te Scheppen, moet men almagtig zyn: welke Goddelyke eigenschap aan de stof toe te eigenen, is te gelyk de stof ten God te stellen.*

(34) *Gelyk de soorten der dingen door de gelykvormigheid der byzondere dingen ontstaan, zo ontstaan de geslachten der (of de algemeene) dingen door de gelykvormigheid der verscheidene soorten. By voorbeeld, de bloemen, kruiden, gewassen, boomen, enz. zyn ieder op zichzelve een soort van byzondere dingen: makende de gelykvormigheid die in deze byzondere dingen haar soorten is, het geslacht der groeibare dingen uit. Vermits ons in de Reken- Meet- en Stelkunst proefstukken van het zuivere Vernuft voorkoomen, welkers gevolgen en besluiten allen uit duidelyke bevattingen en gronden, van de zinnen afgescheiden, afgeleid worden; en dierhalven onstoffelyke denkbeelden zyn: en vermits ook de algemeene (of geslachten der) dingen uit loutere betrekkingen en overéénkomsten, en dus van dingen die niet onder de zinnen vallen, door het vernuft opgemaakt worden: zo dunkt my dat ik hier rechtmatig besluiten mooge, dat de onstofflykheid ook in het denkbeeld van de algemeene dingen heerscht.*

Die uit byzondren van een soortgelyk geslacht,
 Ter overéenkost, door 't Vernuft, zyn voortgebragt.
 Dus heeft met d'Oceaan, wiens baren op de rotsen,
 Als bergen aangerold, zichzelf aan stukken klotsen,
 De Lucht, de Kwik en 't Licht, de vloeibaarheid gemeen.⁽³⁵⁾
 Wat heerscht 'er stofflyks als wy al de opzichtigheên

- (35) *Een ligchaam is vloeibaar wanneer derzelver deelen voor de minste drukking wyken en onder elkander bewogen worden; als het water, de kwik, de olie, enz. Ook zyn de vreemde stoffen (zie aanm. 5. van den 4den Brief.) die door de tusschenruimten van de ligchaamen heenen beweegen vloeibare stoffen: als de lucht, de warmte, het licht, de magneetstoffe, enz. want indien deze vreemde stoffen niet onder elkanderen bewogen wierden, en voor de minste drukking en tegenstand weken, dan zouden zy ook niet door de tusschenruimten der ligchamen heenen kunnen beweegen; dat nochtans de ervarenheid leert.*

Van wet en handel, van gewisse en plicht bespeuren?
 Of daar wy d'enklen wil tot kwaad misdadig keuren?
 Want heerscht 'er schuld in een nog onvolvoerde daad,
 Dan heerscht de onstofflykheid in 't zeedlyk goed en kwaad⁽³⁶⁾.
 Zo min als 't zinlyk kent der dingen algemeenheid,
 Zo min bepaalt zich 't ook de ware grootte en kleenheid
 Van 'swaerelds schepslen, 't zy naar d'omtrek, of 't getal;
 Wyl zich een voorwerp groot of klein vertoonen zal
 Naar dat zyn hoekmaat u, door d'afstand, afgemaald word:
 Een maat die niet door 't oog maar door 't verstand bepaald word.⁽³⁷⁾

(36) *(Zie aanm. 28. van den 4den Brief)*

(37) *Wy leren in de Optica dat de voorwerpen die een grooten hoek in onze oogen maken, ons groot toeschynen; terwyl de voorwerpen die wy onder een' kleinen hoek zien, zich klein aan onze oogen vertoonen: maar het zelfde voorwerp vertoont zich onder een' grooten hoek wanneer het naby ons, en onder een' kleinen hoek wanneer het verre van ons af is; en dus zien wy het zelfde voorwerp nu grooter, en dan kleinder, naar mate van deszelfs afstand. Om dierhalven van der dingen ware grootheid bewust te worden, moeten wy onzen toevlucht tot ons vernuft neemen: het zy dat wy de grootheid van een voorwerp naar de evenredigheid van de dingen, die tusschen ons en het voorwerp, of rondöm het zelve geplaatst zyn, beoordeelen; of het zy dat wy, om zekerder te gaan, de grootten der voorwerpen, volgens de gronden van de Geömetria en Optica, beschouwen: als zynde deze de wetenschappen, welke de ware afstanden der dingen, en dus ook de grootten der gezichtshoeken bepalen en bewyzen kunnen.*

Dus poogt ge ook vruchtloos, daar veel duizend oorlogslîen
Het slagveld naderen, hun waar getal te zien;
Doch 't oordeel uwer ziel ontdekt hun juiste sommen
Uit diepte en breedte der geleedren van hun drommen.
Uw oog niet, Wysgeer! maar uw schrander oordeel vond
Dees platgelykende Aarde een ommezwaaijend rond.

Uw zinnen kunnen wel u d'indruk doen verwerven
 Van ieder voorwerps stand, gedaante, zwaarte en verwen⁽³⁸⁾;
 Doch zo ge elks oorsprong, einde en krachten wilt verstaan,
 Dan moet gy met verstand en kunst te rade gaan:
 Dat is, uw ziel moet, door haar eigen krachten, vinden
 't Verband en de orde, die de schepslen t'saam verbinden;

- (38) *Onze zinnen kunnen niet meer dan de gestalten, grootten, geplaatstheden, verwen en zwaarten der rondöm ons zynde dingen gewaarworden. Vermits wy nu met deze weinige kennis niet doordringen kunnen tot de oorzaaken van der dingen gestalten, grootten en geplaatstheden, als mede waaröm zy zwaar zyn, en hoe de verwen voortkomen, enz. en wy echter deze en duizende andere oorzaken, hoedanigheden en werkingen, van al wat rondöm ons is, ontdekken, kennen en bepalen kunnen, zo blykt het dan dat deze ontdekkingen, kennis en bepalingen der oorzaken, hoedanigheden en werkingen der rondöm ons zynde dingen (zonder verdere hulp der zinnen, dan bunne gewaarwordingen,) alleen door onze zielsvermogens geschieden: en dierhalven dat niet de stof of onze zinnetuigen, maar onze onstoffelyke enkelvoudige ziel, (zie aanm. 16. en 41. van dezen Brief.) tot al de kennis, die wy bezitten, doordringt.*

Vernuftig inzien 't geen elk zaak ontkent, of stelt,
 Veröorzaakt, voed, verderft, zal volgen en verzelt.
 Dit welgeschikt Heeläl bekore en streele uwe oogen!...
 Maar dit is alles 't geen uw zinnen hier vermoogen:
 Uw schrandre ziel, alleen door haar vernuft bestierd,
 Zoekt of 't Heeläl steeds was, dan of 't geboren wierd:
 Zy, door al de eeuwen, tot zyn' eersten stond gekomen,
 Erkent dat stoffe en tyd heeft een begin genomen[†]:
 Ze ontdekt dat dit begin zichzelf nimmer schiep⁽³⁹⁾;
 Maar dat een Magtiger de stof tot aanzyn riep.

† *De tyd is een order der dingen die elkander volgen: zynde de tegenwoordige dingen veröorzaakt door voorgaande dingen: want de tegenwoordige stoffelyke Schepselen hebben den grond van hun bestaan niet in zichzelf, maar in de hun naastvoorgaande stoffelyke Schepselen. Daaröm met deze ondervinding, door de order der dingen die elkander volgen, of door alle tyden heen, opklimmende, ontmoeten wy noodzakelyk eenen eersten stond, of het begin van den tyd: en dierhalven de geboorte van 't heeläl, of liever, het begin der Schepselen.*

(39) *Het is bekend dat alle beweging uit een voorgaande beweging voortkomt, en daar door kunnen wy tot eene eerste beweging of bewegende stof opklimmen. (Want de beweging behoort niet noodzakelyk tot de stof; zie aanmerk. 3. van den 5den Brief;) maar nu, deze eerste bewegende stoffe heeft den grond of oorzaak van haar beweging niet in zich zelve, (want wy spreken hier van de eerste bewegende stof,) maar heeft hare beweging noodzakelyk door een oorzaak, buiten haar, verkregen. Vermits 'er nu niets gewerkt of voortgebragt kan worden dan door wil of beweging; dan zo moet de eerste beweging haren grond in eenigen wil hebben; welke wil almachtig zyn moet, om iets uit het niet bestaanlyke, of de beweging, daar zy niet was, voort te brengen. Dus klimmen wy op tot God den almachtigen Schepper, en dierhalven kunnen wy betoogend zeggen:*

Ze ontdekt dat dit begin zichzelf nimmer schiep,
 Maar dat een Magtiger de stof tot aanzyn riep.

Die Magtiger bevat den grond dan van 't verganklyk:
Moet éénig...⁽⁴⁰⁾ eeuwig... zyn... volmaakt... wys... onafhanklyk,..
Onstoflyk.... Maar waar komt dit denkbeeld my van daan?
't Onstoflyk immers kwam my door geen zinnen aan.

(40) *Die den grond van zyn bestaan in zichzelf heeft, is noodzakelyk éénig, eeuwig, alwys, onafhanklyk, enz.*

Daar dan denkbeelden zyn⁽⁴¹⁾ dien 't zintuig niet kan schetsen,
 En gy, met Stof die scheidt, Gods eer niet meer durft kwetsen,
 Erken dan van de Ziel, als overtuigd, met my,
 Dat zy geen stoffyk maar eenvoudig wezen zy.⁽⁴²⁾
 Erken dat uwe Ziel, vernuftig, door de Reden,
 Het onbekende, door 't bekende, weet te ontleden;
 Tot iets byzonders, van het algemeen, besluit;
 En dat voor 't algemeen der zinnenkennis stuit.
 Blyft gy de onstoffykheid van 't zielbestaan steeds wraken
 Omdat uw zintuig u geen schets daarvan kan maken?
 Daar 't enkelvoudig, door geen beeldnis afgemaald,⁽⁴³⁾
 Door 't zuivere begrip alleenlyk word bepaald:

- (41) *Daar wy dan denkbeelden hebben, die ons door de zinnen niet zyn aangekomen, daar moet immers de Ziel een eenvoudig wezen zyn, dat zyn denkbeelden zelve voortbrengt.*
- (42) *Zie de vorige aanmerking.*
- (43) *Daar moeten genoegzame lichtstralen van de voorwerpen afstuiten als zy een beeld in onze oogen zullen vormen, en wy dat zien zullen. Maar de enkelvoudige dingen worden enkelvoudig genoemd, om dat zy geen deelen hebben, waaröm zy dan ook, als onaanraakbaar voor de stof zynde, geen lichtstoffen afstuiten kunnen, om een beeld in onze oogen te vormen.*

Daar 't enkelvoudig geen lichtstoffen af kan kaatsen,
Om op het weefzel van uw oog een beeld te plaats.
Ik twyffel niet, had u de ontzagchlyke Oppermagt
't Gezicht geweigerd, en slechts hoorend voortgebragt,
Gy, die uw zinnen voor uw kennis steeds wilt danken;
Gy vormde zekerlyk een Ziel van enkle klanken.

Verwacht, ô Wysgeer! niet dat ik, door list verkloekt,
Den Schepper vinde in 't stof, daar gy de denking zoekt:
Want als ik toesta dat zich Geest en Stof vermengen,
Kunt ge uw gevolgen ligt tot aan de Godheid brengen;
Die ook van stof doen zyn; afhanklyk en bepaald:
Voorts wierd een God, door u zo strydig afgemaald,

Vergeefsch gediend; terwyl geen snoode iets had te vrezen;
 En gy besloot: *Een God, zo vreemd, is niet in wezen.*⁽⁴⁴⁾
 Wie weet, Verleider! of gy heimlyk niet betreurt
 De hoop der Zaligheid, door euveldaên verbeurt:
 En Makkers zoekende in uw knagende verdrieten,
 Den Vroomen niet benyd dat Boozen nooit genieten:
 Gy, ken uzelf: maar erken ook tevens Hem!
 Wiens heilgenaê meer spreekt dan aller zonden stem;
 Die u deed zyn, u mint, meer Vader is dan Wreker:
 Val in zyn roede, en kiesch het zeker' voor 't onzeker'.

(44) *Wanneer men toestond dat eenige geest stoffelyk ware, dan konde ook God, die een geest is, stoffelyk zyn. Nu is de stof afhankelijk van zyn deelen, en lydelyk voor alle andere stof, dierhalven zoude een God, die stoffelyk ware, ook noodzakelyk afhankelijk en lydelyk moeten zyn: maar de afhankelijkheid en lydelykheid stryden met de Godheid; dewyl nu het tegenstrydige onmogelyk is, zo is ook een stoffelyke God onmogelyk: dierhalven een' stoffelyken God te stellen is genoegzaam gesteld, daar is geen God in wezen.*

Gy wilt niet dat ik u verdenk van euveldaên,
 Maar uwe dwaling u, door reednen, doe verstaan:
 Wel; ga dan voort, om steeds by uw begrip te blyven,
 Met my de ziel, als fyne, ondeelbre stof⁽⁴⁵⁾, te omschryven;
 Maar hoe verdeeld, hoe fyn, ge een geestlyk ligchaam scheidt,
 De ziel ontroert, als gy van haar, als meetbaar, rept.
 Zy laat zich niet gelyk één stip in grootheid stellen:
 Want, een natuurlyk stip laat hoogte en breedte tellen,
 Beide eigenschappen die gy aan het ligchaam ziet;
 Het stip der wiskunst kent zy buiten 't denkbeeld niet:
 Dus stof, hoe klein gy ze eischt, is steeds als stof te schatten.
 Maar.... zal uw stip den kreits van dit Heeläl omvatten

- (45) Fyne stoffe is ook stoffe. *Het komt hier op geen grootheid aan, want deze is slechts opzichtelyk; zynde een Leeuw klein in opzicht van een' Elephant, en groot in vergelyking van een Mugge, die rondöm hem vliegt. Wat ondeelbare stof belangt, zy stryd tegen haar eigen bepaaling; want men bepaalt de stof als uitgebreid, deelbaar, gedaante hebbende, enz.*

Wanneer gy dat beschouwt? dan volgt dat ge een geheel⁽⁴⁶⁾
 Besluit in d'omtrek van zyn allerkleenste deel.
 De zuivre Wysheid, hebt ge, ô Wysgeer! nooit gevonden.
 Hoe hield ge, als Gezellin, haar aan uw' wensch verbonden?
 Want als elk zielsgedachte iets stofflyks in zich houdt,
 Wierd uw doorletterd hoofd met stoffen opgebouwd:
 't Vervulde eerlang zichzelf: t'en waar' gy uw begripen,
 Ter plaatsöntlediging, 't geheugen deed ontslippen:
 Dus komt de wysheid, hoe gy 't neemt, u nooit te baat;
 't Zy ze u Gevangen blyve, of, Ballinge, u verlaat'.

- (46) Het geheel is gelyk aan al zyn deelen. *Nu dat ergens in besloten of bevat is, is kleiner als het gene omvat of besluit. Daarom wanneer door een gedeelte der stof het heeläl beschouwd wierd, dan zoude het geheel door één van zyn zeer kleine deelen, in opzicht van 's heeläls grootheid, besloten worden. Maar dit is onmogelyk; dierhalven kan een klein gedeelte der stof het heeläl niet beschouwen. Waaruit volgt dat de Ziel (mede een deel der Schepping en van het heeläl zynde) doch, dit niet tegenstaande, echter het heeläl kunnende beschouwen, dan ook bygevolg onder geen uitgebreidheid of stof behoort, en dierhalven onstoffelyk is.*

Maak toch, Beminnaar van het stoffelyk vermogen!
 Uw zinnen u tot nut, gebruik uw scherpziende oogen.
 Zie deze Starren, waar het luchtgewelf meê praalt,
 [Waarvan u Newton⁽⁴⁷⁾ den onmeetbren afstand maalt;]
 Staan die tot oogenlust der menschen daar te pronken?
 Zyn ze u, één' leeftyd slechts, tot onderzoek geschonken?
 En zal dan volgen uit uw stelling, dat, na 't deel
 Van 't kort bedryf, dat gy op 's Waerelds schouwtooneel
 Vertoont, waarna uw ziel geen oogenblik zal leven,
 Dat dit Tafreel der lucht aan niemand is gegeven?⁽⁴⁸⁾

- (47) *Men heeft in Engeland, door een zeer naauwkeurig werktuig, het verschilzicht gevonden van slechts één seconde in den helderen Star, die geplaatst is in het hoofd van den Draak; waar uit afgeleid word, dat dezelve 400,000 maal verder van ons af is, dan de Zon van de Aarde.*
- (48) *Want zo men al wilde tegenwerpen, dat op onzen Aardbodem het menschelyk geslacht voortgaat, en 'er dus steeds Aanschouwers van het Luchttafreel zullen zyn: nochtans blyft het een waarheid, dat, wanneer onze ziel niet overig blyft, dat dan dit heerlyk schouwspel met ieder mensch sterft, en eens aan niemand zal gegeven zyn, wanneer onze Aarde, in de veelvuldige veranderingen die zy ondergaat, ook, naar allen schyn, deze eens ondergaan zal, dat zy onbewoonbaar zal worden voor de wezens die zy nu voed.*

Want zelf erkent en looft het zynen Maker niet,
't Welk slechts door Schepslen, met verstand begaafd, geschied.
Omhels veelëer, als een gelovelyke waarheid,
Dat deze fakkelen, aan onze Zon, in klaarheid,
In licht en vuur gelyk, ook allen zonnen zyn⁽⁴⁹⁾;
Omringd van Dwaaleren, en Maanen, die den schyn

- (49) *De groote schynbaarheid welke in dit gevoelen is, omdat het grotelyks de hooge Majesteit van God ten toon stelt; doet het zelve van de Wysgeeren onzer, en der voorige Eeuw, aanneemen. Doch het word hier slechts als een onderstelling ter neder gesteld, en geenszins als een bewezen waarheid opgegeven. Zie hier 't geen de Wysgeeren, om deze stelling aanneemelyk te maken, voor dezelve inbrengen: onze Zon schynt door haar ingeschapen eigen licht, zo doen ook de Starren, dus zyn zy Zonnen; onze Zon zoude op den afstand der Starren zich niet grooter dan zy vertoonen, dierhalven zyn 'er eenige Starren van grootte, als onze Zon; ook zoude men onze Dwaalers op den afstand der vaste Starren niet zien kunnen, (dewyl men hunne diameters onder geen' zichtbaren hoek zoude kunnen afmeten of aantreffen,) geen wonder dan, dat wy geen Dwaalers van hen waarnemen; weinige vaste Starren, ten opzichte van die 'er zyn, worden door ons gezien, die zouden dan allen te vergeesch geschapen zyn; ook staan de vaste Starren onderling zeer verre van elkanderen; om dit alles nu word gedacht dat ieder vaste Star een Zon is, omringd van een Stelsel Dwaal- en Staartstarren, verzeld van hunne Maanen: alles na genoeg met ons Zonnestel overéénkomende, om 'er het gemelde uit te besluiten.*

Dier Zonnen vangende, gelyk onze Aarde, ook boomen,
Kruid, voedzaam veldgewas, voor Schepsels voort doen komen,
En, naar elks warmte en aart, versierd zyn en bewoond.
Waardoor zich ieder Bol, als de onze, schoon vertoont
Aan eigen Schepslen; 't is waarschylyk dat ze ook strekken
Om Hemelgeesten tot Gods glori op te wekken,
Ja; mooglyk dat elk Star, daar gy thans blyde op staart,
Ten hoogen oogmerk van uw' Schepper word bewaard,

Om, door een Wysheidsschat van duizende onderwerpen,
 In de eeuwigheid, uw' lust tot kennis op te scherpen:
 Maar neen; gy zyt reeds moede, en geeuwt op myn verhoog;
 Voor de eeuwge kennis sluit gy vadzig 't lustloos oog...
 Blyf waken; 'k zal met u tot de aardsche vreugde keeren.
 Maar... als ge eens dit vermaak, dees blydschap, zult ontbeeren⁽⁵⁰⁾,
 En, door den dood verrast, verändren van gelaat;
 Erkent gy niet, dat, schoon uw ligchaam te ondergaat,
 En andre wetten van beweging⁽⁵¹⁾ word beschoren,
 Nochtans geen deeltje word vernietigd of verloren?⁽⁵²⁾

- (50) *Met het verderf der zinnetuigen houden ook noodzakelyk alle zinnelyke vermaken op: en hoe die genen het zullen stellen, die, op deze Aarde, niet verder dan op het voldoen hunner zinnelyke begeertens gedacht hebben, geeve ik hen te overweegen.*
- (51) *Zo lang het menschelyk ligchaam voortgaat te beweegen in die order die tot de gezondheid vereischt word, sterft het niet; maar wanneer deszelfs vaste en vloeibare deelen die orde verliezen, door een voor hen te sterke, zwakke, of verkeerde gerichte beweging; dan houd het ligchaam op een menschlyk ligchaam te zyn: of sterft; gaande alsdan de stoffen, die het zelve uitgemaakt hebben, geheel tot andere bewegingen over.*
- (52) *Niettegenstaande de deelen uit- en van- elkanderen gaan of opgeheven worden, nochtans keeren zy geenszins tot niet; maar nieuwe betrekkingen tot iets anders verkrygende, maken zy eenig ander deel van de Waereld uit.*

En zoude uw schoone Ziel, die majesteit van de Aard',
In kunst en vindingen uw zelfsverwondring waard,
Dat licht van wetenschap, gebluscht in duisternissen,
Tot niet gebliksemd, haar bestaan, haar aanzyn, missen?
Ik vrees, beseffende uw beklaglyk zielsgevaar,
Dat uw vernietiging maar al te wenschlyk waar'!

Door 't zien der Dwaling word geen wyze ziel beledigd:
Wat Monster! die haar kent en evenwel verdedigt.
Haar kennis, Wysgeer! is als 't kennen van fenyn:
Wy zien 't; wy vlieden 't; en 't leert ons voorzichtig zyn.

Mogt ge eens voor 't Monster, dat, vermomd, u liefkoost, yzen!
 Uw dwaling kennen, met uw heil, in myn bewyzen!
Maar, zegt ge, als 't ligchaam aan de ziel iets kenbaar maakt,
Of, in beweging, op den wil der ziel, geraakt,
Hoe gaat dit toe, als zy niet op elkander werken?
Dus, by gevolg, ook van elkander niets bemerken.
Verklaar my, of zy t'saam veréénigd zyn, of niet.
En hoe men waant dat die verééniging geschied.
 Welaan: in 's Aardryks jeugd, wanneer der menschen oogen
 Noch waren met een wolk van onkunde oertogen,
 Zag 't beste deel van hen alreede een levensvlam
 Opflikkren, die geen einde in 's ligchaams sterven nam.
 Dat tuig' hun Tartarus, hunne Eliseesche Velden;
 Hun loon na 't leven, in 't vergooden hunner Helden...
'k Beken het, zegt ge, maar een denkbeeld zo verkeerd,
Als Goon te vormen, heeft de Waarheid niet geleerd;

't Bewyst ook niets. 'k Zoude u een Carus noemen konnen,
En Saduceenen.⁽⁵³⁾ Goed! ik geef het u gewonnen.
 Stel, dat men dacht als gy; dat ziel, dat loon, dat straf,
 Dat hoop, dat uitzicht, met het ligchaam, daalde in 't graf.
 Maar sints Descartes⁽⁵⁴⁾, om Vernuften op te scherpen,
 Een nut Gevaarte voor de Wysheid wist te ontwerpen,
 Op onderstellingen gegrond⁽⁵⁵⁾; en tot den top
 Rondöm besteigerd; klom een ieder daar by op:

- (53) *Zie Lucretius Carus van 't Heeläl. 2de en 3de Boek, 4de Afdeeling. 't Opschrift, de Geest en de Ziel zyn onderling veréénigd, en maken te zamen een wezen uit, dat ligchamelyk is. Bladzyde 231. De Saduceenen stelden dat de Ziel, na het Ligchaam niet overig bleef. Zie, van deze Secte, Flavius Josefus.*
- (54) *De menschelyke Reden is aan Descartes meer verpligt dan aan zyn verlichter Navolgers. Want het is minder moeilyk op den eens gevonden weg der Waarheid voort te gaan, dan die der Dwaling te verlaten. 't Is waarheid dat Descartes zich in eenige dingen bedroogen heeft; maar by was een Mensch; en het is aan geen eeuwen, veel min aan ééns menschen leeftyd, gegeven, alles te kennen.*
- (55) *De onderstellingen hebben haar nut in de wetenschappen, als zy met de gezonde reden, en de ondervinding, overéénkomen, allezins mogelyk, en eenigzins waarschylyk zyn; en niet gebruikt worden als by genoegzame proeven, welke de onderstelling ondersteunen.*

Toen zag het Menschdom, als waar 't hemelwaards getogen,
Een ongemeten ruim van wetenschap voor de oogen:
Nu bragt elk Wysgeer stoffe, en 't werkstuk wierd voltooid;
Doch slechts aan d'ingang: want voltimmerd word het nooit.

Gelyk de Reuzen, die den Hemelkreits bestormden,
Zich klimgevaartens van elkandrens schoudren vormden,
Zo klimt de kennis ook: elk Kunstnaar treed den trap
Van 's Voorzaats vinding op, verhoogt de wetenschap.
Zo vormde een Wolf, op 't spoor van Leibnitz, redenzegels,
Gelyk van zekerheid als Stel- en Wiskunstregels:
En door hunn' arbeid laat deze Eeuw, den twyffel moê,
Geen kindren des Verstands, dan op bewyzen, toe.

't Zyn dan bewyzen die wy van elkander wachten.

Een drietal stellingen⁽⁵⁶⁾ van ziels-enligchaamskrachten,

- (56) *De ziel en het ligchaam werken, door beweging en aanraking, wederkeerig op elkander; en dus zyn zy beiden stof; of wel ieder werkt op den anderen, door tusschenkoming van Gods wil, en dat is een wonderwerk; of eindelyk werken de ziel en het ligchaam (zonder dadelyken invloed op elkander,) gelyktydig en overéénstemmende, ieder op zichzelven voort; zodanig, dat als de ziel het denkbeeld heeft van te gaan zitten, dat dan het ligchaam, door zyn eigen werktuigelyke kracht, zulks doet; en dat wanneer een boom, of huis, op het retina van den mensch word afgebeeld, dat alsdan de ziel zich ook het denkbeeld van dien boom, of dat huis, vormt. Volgens de eerste stelling sterft de ziel met het ligchaam; (zie aanm. 22. van dezen Brief.) de tweede onderstelt onvolmaaktheid in de werken van God, of de Schepping der Waereld; want de Waereld is een order van veränderlyke dingen, welke nevens elkanderen zyn, of na elkanderen volgen, doch die alle te samen met elkanderen verknocht zyn. Welke order en verknochtheid der dingen, zeer verbroken zoude worden, wanneer ieder beweging van het ligchaam welke op den wil der ziele geschiedde, en ieder denkbeeld der ziel, het welk stemde met de gewaarwordingen van haar ligchaam, door Gods alvermogende tusschenkomst moesten voortgebragt worden. Dierhalven, deze tweede stelling een groote onvolkomenheid in het gewrocht van Gods wysheid aanduidende, (zie aanm. 64. van dezen Brief.) zo is zy niet zo aanneemelyk als de derde stelling; in welke men alleen de zwaarigheid maakt, hoe dat de ziel en het ligchaam overéénstemmende met elkander kunnen werken, zonder op elkander te werken. Waarvan (aanm. 30 van dezen Brief,) de mogelykheid, volgens het gevoelen van Professor Wolf aangetoond word. Doch, Lezer, nademaal geen vierde stelling omtrent de werking van ziel en ligchaam plaats kan hebben, zo zult gy, (indien gy iets van uwe ziel gelieft vast te stellen,) u één dezer drie stellingen moeten verkiezen. Aan uw Vernuft overlatende de gevolgen van ieder dezer drie stellingen wel in te zien.*

Van krachten, t'saam veréénd, gepaard tot één bestaan,
Één einde, één pooging, nam men van alle eeuwen aan:
Het zy, dat, naar de Leer, die ge ons hebt aangeprezen,
De ziel en 't ligchaam beî van stof zyn, ééns van wezen:
't Zy, dat by ieder daad, door wondren, [door Gods kracht,]
De werking weêrzyds in gemeenschap word gebragt:

Of eindlyk, dat gezag van Redenen doen klemmen,
 Dat ziel en ligchaam slechts in overéenkost stemmen:
 Hoe 't zy, een meer getal van stelsels heeft geen plaats.
 Terwyl dit drietal blyve ons voorwerp des beraads,
 Sta toe dan dat ik u herinner, dat de wetten
 Van tegenstrydigheid 't onmooglyk palen zetten;
 Dat, als de waarheid in één van drie stelsels legt,
 Zy aan de derde, als twee vervallen, blyft gehecht;
 En 't voorstel, 't geen ons best Gods wysheid doet bevatten,
 En 't menschlyk heil bedoelt, als waarheid zy te schatten.

Descartes, ziende op ziels- en ligchaams waar bestaan,
 Stelt tusschen beide God als middeloorzaak aan:
 Achtte, als 't waarschylykst, [daar het saamgestelde onmooglyk
 Op 't enkelvoudige iets kan werken:] dit betooglyk.
*De stof werkt op geen' Geest. Maar 't geen het zintuig meld
 Word, door Gods tusschenkomst, de ziele voorgesteld:*

*En daar het ligchaam werkt, ten dienst van 't zielsgebieden,
 Doet deze tusschenkomst die werking steeds geschieden.*⁽⁵⁷⁾
 Zie daar hoe 's ligchaams dienst, en 't willend ziels bewint,
 Eene overéénkomst in Gods alvermogen vind.
 Doch Wolf, na Leibnitz, om herhaalde wonderwerken,
 Gods wysheid veel te na[†], voorzichtig te beperken,
 Bepaalde: *Dat de ziel een reeks gedachten voed,
 Door eigen kracht; daar stof, als oorzaak, niets toe doet.
 En dat het ligchaam, door werktuigelyke krachten,
 In tyd en werking, stemt met zyne zielsgedachten.*⁽⁵⁸⁾
 Dus werkt het ligchaam op zichzelf, door de wet
 Die aan al 't stoffyk, in 't bewegen, is gezet:
 En de eedle ziel beschouwt, door eigen kracht, die dingen
 Die 't ligchaam, naar zyn' stand in dit Heeläl, omringen.

(57) *Het gevoelen van Descartes (zie de vorige aanm.)*

[†] *(Zie aanm. 64. van dezen Brief.)*

(58) *Het gevoelen van Wolf (zie aanm. 56 van dezen Brief.)*

Dus 't ligchaam, en de ziel, opzichtiglyk t'saamgewrocht,
 Niet werkende op elkaër, doch werkend naauw verknocht,
 Zyn als twee Helden, die, ter loopbane ingetreden,
 Gelyklyk, om den prys, verdubblen hunne schreden:
 Elk spoed zyn' eigen weg; doch de eene en de andre Held
 Richt zich naar 't zelfde doel, aan beiden voorgesteld.
 Dees beide stellingen, zyn in zichzelfven mooglyk;⁽⁵⁹⁾
 Door hen word, dat God is, en eeuwig was, betooglyk;
 De onstofflykheid der Ziel, gesteld in 't volle licht;
 Geleerd, dat alles, God, voor 't aanzyn, is verpligt;*

- (59) Mogelyk is dat gene het welk geen tegenstrydigheid in zich bevat. *Nu bevat het geen tegenstrydigheid dat God, door wonderwerken, de onderlinge gewaarwordingen van ziel en ligchaam zoude doen voortkomen. Ook bevat het geen tegenstrydigheid dat God de ziel en ook het ligchaam de krachten ingedrukt heeft, om, overéénkomstig en gelyktydig, dus overéénstemmende met elkander te werken.*

* *Want beide deze stellingen leiden ons op tot een almachtigen en alles veröorzakenden God. De wonderwerken, welken Descartes verönderstelt te geschieden, wanneer van het ligchaam eenig denkbeeld in de ziel, en, op den wil der ziele, eenige beweeging van het ligchaam, verkregen word; deze vertoonen klaar eenen allesvermogenden Werker, die, naar zyn welbehagen, voortbrengt en schept wat Hy wil. De voorbestemde Harmonie van Professor Wolf, of de overéénstemming van ziel en ligchaam met elkander, zonder wederzydsche werking op elkaër, vertoont niet minder één volmaakt wys Opperwezen: want dewyl ziel en ligchaam zonder elkander kunnen zyn, (als niet op elkander werkende;) zo kunnen zy niet te zamen in overéénstemmende werking gebragt worden dan door één, (van hen beiden onderscheiden,) verstandig, almachtig Wezen. Daarom, wanneer de vrywillige werkingen der ziel met de voorwaardelyke noodzakelyke gebeurtenissen in de Waereld overéénstemmen zullen, dan moet 'er een alveröorzakenden God zyn, die, hen beiden, ziel en ligchaam, (daar deze vrywillige werkingen en voorwaardelyke noodzakelyke gebeurtenissen plaats in hebben;) ieder op zichzelfven, ter overéénstemming bekwaam, doet voortkomen; en vervolgens in overéénstemmende werking te samen brengt.*

Ter verklaringe dezer aanmerking dient, dat dat gene volstrekt noodzakelyk is, 't welk zich niet meer dan op eene wyze laat bepalen en waarvan het tegengestelde onmogelyk is. Voorwaardelyk noodzakelyk is een noodzakelykheid onder beding: houdende de noodzakelykheid op wanneer het beding ophoud. By voorbeeld, de waereld bestaat niet noodzakelyk, omdat het niet tegenstrydig is dat zy niet bestaat; (hangende haar bestaan volkomen van Gods vrymagtigen wil af;) maar gesteld zynde dat zy bestaat, dan hebben wy de voorwaarde die hare geschiedenissen noodzakelyk of zeker maakt. Want de Waereld is een order van veränderlyke dingen, die alle nevens elkanderen zyn, of na elkanderen volgen, doch die alle te samen met elkanderen verknocht zyn. Deswegen hebben de geschiedenissen der waereld hunnen grond in elkanderen; kunnende men aantoonen waarom bet eene ding met het andere te gelyk is, en waarom het eene ding na het andere volgt: (zie aanm. 6 van den 5den Brief.) Dierhalven verkrygen de gebeurtenissen der Waereld, hierdoor hunne zekerheid; als kunnende, naar den loop der Natuur, niet agterblyven, maar moetende noodzakelyk voortkomen; zynde alle des waerelds gebeurtenissen en voortbrengselen met-en aanelkanderen verknocht.

Dewyl na de voorwaardelyke noodzakelykheid tevens verönderstelt dat, wanneer de voorwaarde of het beding ophoud, dat alsdan de noodzaaklykheid der gebeurtenissen ook ophoud: daarom, dewyl 'er meer Waerelden dan de tegenwoordige Waereld mooglyk zyn, zo hadden de gebeurtenissen, die wy thans in deze Waereld ervaren, ook, of geheel achter kunnen blyven, of onder andere omstandigheden, op geheel andere wyzen, kunnen voortkomen: en dierhalven zyn de geschiedenissen dezer Waereld wel noodzakelyk onder beding en hebben hunne zekerheid: maar zy zyn niet volstrekt noodzakelyk.

Dus worden de eeuwge stof, en 't blind geval, versmeten.
Dees beide stellingen ontrusten ook 't geweten,

Dat, door de zorgloosheid en wellust, afgemat,
Voor God en de eeuwigheid, geslotene oogen had.

Uw stelling, Wysgeer! raakt dus 't allerminste in achtung;
 Zy moord de ziel⁽⁶⁰⁾; en weert de vreugd- en strafverwachting;
 Dewyl zy, die de stof en denking t'samen bind,
 De ziel te niet doet gaan, als 't graf het rif verslind.
 Want al 't ligchaamlyk, van het geen 't omringt, afhanklyk,⁽⁶¹⁾
 Bewerkt, doordrongen, is noodzakelyk verganklyk.

- (60) *Het gevoelen van Lucretius. (Zie aanm. 53 en 56 van dezen Brief.) Om de gevolgen die deze stelling van Lucretius, dat de ziel stoffelyk is, aankleven, is zy onaanneemelyk. (Zie aanm. 24. van dezen Brief.)*
- (61) *Alle de lichamen zyn te samengesteld; en alles het geen te samengesteld is, hangt af van zyn eigen deelen, die, van de rondöm zynde, en ook veelyds van inwendige dingen, uit- en van- elkanderen gebragt kunnen worden. Dit lot ondergaat het ligchaam, wanneer het sterft; wordende de deelen uit- en van- elkanderen gebragt. Wanneer de ziel nu, gelyk het ligchaam stoffelyk is, dan houd zy ook met het ligchaam gelyktydig op te zyn, of te leven. (Zie aanm. 26 en 68 van dezen Brief.)*

Wie zoude, om 't oogenblik dat wy deze Aard' betreên,
 Zichzelve' verteeren voor den dienst van 't algemeen,
 Indien geen heilgezichte op 't eeuwigduurend leven
 Ware aan een moeijelyke en strenge deugd⁽⁶²⁾ gegeven?
 Wie baadde in wellust niet, tot walgens toe verzaad?
 Wie hield den teugel vast van gierigheid, van haat,
 Van staatzucht, van geweld? Wat hooggezag⁽⁶³⁾ waar' heilig?
 Wiens eer, onnozelheid, geluk en leven veilig?
 Dus ziet ge, ô Wysgeer! welk een alverslindbre pest
 De zieldood is voor de orde, en 't menschelyke best.

- (62) *Eer men tot een ware betrachtting der deugd komt, is zy moeijelyk: immers is het niet weinig werks, de vooroordeelen der meeste menschen, en onze eigene, te overwinnen; en den stroom des waerelds tegen te gaan. Na deze zegepraal is zy gemakkelyk en aangenaam.*
- (63) *(Zie aanm 24 van dezen Brief.)*

Daar dan in onzen twist getoond word, dat uw oordeel
 Volkomen strydig is met 's menschen best en voordeel;
 Gods hooge wysheid door Descartes word verkort,
 Als hy met wondren⁽⁶⁴⁾ 't schoon geschaapne als overstort;

- (64) *Een wonderwerk is dat gene het welk noch in het wezen, noch in de kracht der waereld, dienvolgens ook niet in de gantsche kracht der Natuur gegrond is: en dierhalven is een wonderwerk bovennatuurlyk, en kan alleen door God voortgebragt worden. Een Waereld, die gestadig door wonderwerken verbeterd en onderhouden moest worden, zoude wel een werk van Gods magt, maar geenszins van zyne wysheid zyn: want wysheid is een wetenschap, om zyne inzichten zodanig te schikken, dat het eene inzicht altyd een middel tot het andere inzicht word; ook zodanige middelen te verkiesen die tot de inzichten, welke men heeft, geleiden. Tegenstrydig is het met de wysheid, wanneer men gestadig nieuwe middelen moet hy der hand neemen, om zyn inzichten te bereiken; dewyl zulks ten teken verstrekt, dat men, of in de keur, of in de schikking, der eerst beraamde middelen gedwaald heeft. Gelykelyk zoude het, wanneer God de Waereld, door wonderwerken, gestadig verbeteren en onderhouden moest, ook een blyk zyn, dat God in de keur, of schikkinge, der voorheen verkoren middelen, ter bereiking van zyne inzichten in deze Waereld, gedwaald had: en dus zoude de Schepping van de Waereld alleen een werk van Gods magt, en niet van zyne wysheid zyn. Overéénkomstiger is het dan met de wysheid van God, te denken, dat, wanneer Hy zekere gebeurtenissen in de Waereld wil doen voortkomen, dat dezelve hare grondoorzaken of beginselen in de Schepping der Waereld hebben; en dus met alles dat in de Waereld is verknocht zyn, dan te geloven, dat de hoogste Majesteit dezelve dagelyks, door wonderwerken; moest voortbrengen. Ik spreek hier alleen van de wonderwerken die tot de geschiedenissen in de Natuur behoren; en geenszins van die, door de welke God zyne hemelsche bezendingen bekrachtigt.*

Daar dan twee stellingen verëischte gronden missen,
Durft gy in 't voordeel van de derde niet beslissen,
Waarby het wezen van de stof, der zielen aart,
Gods wysheid, en het heil der menschen word bewaard?
Hoe!... blyft ge, in weêrwil van dees stelling, en haar voordeel
Op de andren, nog by uw denkstoffelyk vooroordeel?
Laat ons dan inzien of de waarheid u vergunt,
Dat ge op uw stelling, als iets mooglyks, rusten kunt.

Zeg my, ô Wysgeer! als de schoone waerelddelen,
Of vindingen der Kunst, voor uw verbeelding spelen;
Als gy van hun Natuur eene eigenschap bepleit,
Hoe weet gy ieders naam in hunne afwezendheid?
Terwyl ge erkent dat, door aanraking, door bewegen,
All' 't geen het stoffelyk veröorzaakt, word verkregen;
En hier geen teeken zelfs geduld word, dat u meld
Het aanzyn van de zaak, waarvan gy oordeel velt.
Toon my den vreemden loop van uw bewegingskrachten,
Waardoor, wanneer ik voed rechtstrydige gedachten,
De denkstof, t'eigner tyd, rechtstrydige wegen gaat.
Dewyl in raking al de kracht der stof bestaat,
Hoe word het denkbeeld van 't *geen nog niet is*, verkregen?
Hoe zult ge iets dat misschien *nooit zyn zal*, overwegen?
Beschouw uw moedertaal, [want ieder Landstreek heeft
Byzondre klanken, als hy zaken namen geeft;]

Wat heeft uw taal gemeens met andre taalgeluiden,
 Die met verscheiden klank éézelfde zaak beduiden?
 't Is zeker, zo 't verstaan ruste in der stoffen kracht,
 Dat ieder Hoorder 't zelfde, op de eigen klanken, dacht.
 Maar verr' van d'eigen zin aan 't zelfde woord te schenken,
 Zal de eigen Landäart niet éézelvig daar van denken:
 Elk hartstocht stelt een' naam in onderscheiden rang.
 De Rechtbank tuige u hier, hoe moeijelyk, hoe bang,
 In 't woordenvitten, hen de zaken valt te ontdekken.
 Maar hoe zal 't kleen geluid een groote kracht voltrekken?
 Zie, d'Espinoza sterft⁽⁶⁵⁾ vol schriks; terwyl hy 't woord,
Ik ben hier de Opperste, uit den mond zyns Konings hoort.
 Hoe zult gy de oorzaak en 't gewrocht hier t'samen binden;
 In zo gering een' klank de kracht eens moorddolks vinden?

(65) *De Kardinaal d'Espinoza, eerste Staatsdienaar van Philippus den tweeden, Koning van Spanje, stierf van schrik: omdat de Koning tot hem zeide: Kardinaal, ik ben President.*

En wat beweging brengt het schrift, [zelf roerloos,] voort,
 Ter snelle uitwerking, die tot kennisvordering spoort?
 Zie, door een klein getal van lettren, vreemd gemengeld,
 Tot spreuken, redenen, bewyzen, t'saamgestrengeld,
 Den wil meer buigen dan Toledo's vuur en zwaard⁽⁶⁶⁾!
 Schoon uw bewegingskracht dees werking niet verklaart,
 Nochtans een Letterheir, geschaard tot wyze schriften,
 Verwint de onwetendheid, stelt palen aan de driften,
 Bewaart het geen geschiedde in 's Aardryks vroegen dag.
 Ik zwyg van Letteren⁽⁶⁷⁾, wier Goddelyk gezag
 De onsterflykheid der ziel verklaren, en tot wrekers
 Verstrekken zullen op hun waarheidsleerverbrekers.
 Waarmede of gy, die geen gezag dier Schriften duld,
 Als 't u hun vloek bewyst, uzelfen redden zult!

(66) *Onze Nederlanden geheugen nog den dwang des gewetens, welken F. de Toledo, Hertog van Alva, oeffende.*

(67) *De Goddelyke Verbondsboeken.*

Zielvyand! die het recht van 't menschdom durft verkorten
 Op 's hemelsch burgerschap; die 't stout in 't *niet* wilt storten!
 Vergoed ons dat verlies; toon ons, in helder licht,
 Hoe zich, naar onzen wensch, de stofbeweging richt.
 Wat veêr, welk raderwerk⁽⁶⁸⁾, maakt onze kennis gaande,
 Houd wetenschap, vernuft, en hooge wysheid staande?
 Wat heilgewigt helpt lust en yver aan den gang?
 Door welk een perssing duurt uw ligchaamswelstand lang?

- (68) *De veêren, raders, gewichten, enz. behoren tot de konstwerktuigen, die iets voortbrengen, en welker bewegingen in den aart en wyze van hunne te samenstelling gegrond zyn. Nu is het menschlyk ligchaam ook een kunstwerktuig, in welks aart en wyze van te samenstelling, de bewegingen, die het voortbrengt, gegrond zyn. Indien nu de denking, en al wat 'er toebehoort, één van des ligchaams voortbrengzelen is, dan word de denking door werktuigelyke krachten, dus door stof, voortgebracht. Doch dat de denking, noch door werktuigelyke krachten, noch door stof, voortgebracht word, is reeds, (zie aanm. 16 en 29 van dezen Brief;) en zal nog verder (zie aanmerk. 69, van dezen Brief,) bewezen worden.*

Schets my het windäs dat gelukkig my doet leven,
Opdat myn dagen, van gewoone elende ontheven,
In vreugd verdwynen, vry van ramp en tegenspoed.
Noem my, terwyl myn geest zich voelt door hoop gevoed
Op mindring van gevaar, of langgewenschten zegen,
Noem my den hefboom, die dees hartstocht doet bewegen,
Opdat de zachte rust myn deel worde; op dat nooit
Iets tot my nader' dan 't geen myn geluk voltooit.
Hoe! maakt de oplossing van 't geëischte uw antwoord schromend?
'k Weet, stof werkt daar zy is; en hoop rust in 't toekomend';
Doch daar is hoop: en, zo geen stof haar voortkomst werkt,
Erken hoe eng dan uw gevoelen word beperkt:
Erken, dat gy zo min 't beginsel kunt beseffen
Der krachten van de stof, als die de ziel betreffen,
Dewyl, ô Wysgeer! 't oog van uw vernuft hier stuit,
Pleeg met uw zielsbelang dan raad, eer ge iets besluit.

Gy, die uw levensvreugd met zielzorg nooit belastte,
Wat onheil! als u haar onsterfelykheid verraste.

De uitwerkzels van de stof, die gy ontelbaar ziet,
Zyn haar bewegingen⁽⁶⁹⁾; als roerloos werkt zy niet.

- (69) *Alle veranderingen der ligchamen komen door beweging voort: hebbende deeze veranderingen haren grond in de grootte, gestalte, en geplaatstheid, der deelen: daaröm, wanneer een ligchaam denken zoude, dan moesten de gedachten veranderingen zyn, in de geplaatstheid, de grootte, of de gestalte, van eenige deelen: welke veranderingen uit een bepaalde beweging moesten voortkomen. Indien nu een gedachte van eenige duuring ware, dan zoude deze veranderingen in de geplaatstheid, grootte, of gestalte, van eenige deelen, door de duurende gedachte gestuit worden; en te gelyk door de bepaalde beweging, (die, haar' grond in de gantsche Natuur hebbende, niet kan stilstaan,) onderhouden worden: maar dit is onmogelyk; omdat iets niet te gelyk zyn, en niet zyn kan. Deze bepaalde beweging (die altoos de eene gedachte zoude doen weggaan, en de andere gedachte doen komen,) kan dierhalven geen duurende gedachte toelaten: nochtans wy bevinden dat wy duurende gedachten hebben; dierhalven kunnen deeze duurende gedachten door geen bewegende stof voortgebragt worden; óok door geen stilstaande stof: want een stilstaande stof is voor eerst in de Natuur niet bekend; en, ten tweeden, kan de stof, als roerloos aangemerkt zynde, niet werken. Dus blykt het dan middagklaar dat de gedachten door de stof niet voortgebragt worden; maar dat zy onstoffelyk zyn en tot eene onstoffelyke ziel behoren.*

't Is waar, in haar gestalte, en grootte, is kracht gelegen;
Maar dezen heeft zy door beweginge ook verkregen⁽⁷⁰⁾:
Zo nu de denking in bewegingen bestaat,
Wat stuit haar leiding, wat haar snelte, als uw beraad
Een zaak doet stilstaan voor 't beschouwend zielsvermogen?
Word de onbewogen zaak ten zelfden tyd' bewogen?
Zal 't stilstaande onderwerp al 't stoflyk tegenstaan?
Zal 't zonder nieuwen drang weêr aan 't bewegen gaan?

(70) *Alle veranderingen der ligchamen komen door beweeging voort: 't zy door byvoeging, beneeming, of verplaatsing van derzelver deelen; zo by hunne wording uit de stoffen, waaruit zy te samengesteld zyn; als by hunne ontsloping: dewyl nu de uiterste deelen der ligchamen hunne gestalten en grootten uitmaken, zo verkrygen dan de ligchamen hunne gestalten en grootten door de beweeging.*

Dit is onmogelyk; dit 's zonder oorzaak werken;
Het tegendeel van 't geen wy in de stof bemerken.
Maakt u 't onmooglyke in uw stellingen verspreid,
Het geen wy, naar de wet van tegenstrydigheid,
Betoogden dat alszins haar aankleeft, niet verlegen?
Voldoen by u geen orde⁽⁷¹⁾, of wetten van 't bewegen?
Of stelt gy dees gelyk aan 't daaglyks onderhoud,
Op beuzelgronden, schyn en bygeloof gebouwd?
Daar 's Wysgeers taal en 's Volks bevattingen, hun weten,
Tot onderzoek gebragt, verschillen hemelbreetten.
's Volks wankelend gesprek gelykt d'onzekren tred
Waarmeê, door 't ongebaande, een vluchteling zich red.
Of eerder is 't gelyk aan die onruste dromen,
Die, zonder orde of schik voor onze inbeelding komen.

(71) Orde, *is* een overéénkomst in het menigvuldige.

Waarīn een aangenaam, een zielverrukkend oord,
 Dat de oogen streelt, den reuk, door balzemgeur, bekoort,
 Verāndert, ons ten schrik, in vlamme en afgrondsvonken;
 Waarīn de dromer op het akligst ligt verzonken.
 Maar deze ontwaakt, en ziet een einde aan vrees, en droom:
 Doch 't breidloos volkgesprek raakt nimmer in den toom.
 Moet ieder morgen niet elk wel bedacht Ontwaker
 In lof ontvonken op de goedheid van zyn' Maker,⁽⁷²⁾
 Die de orde heerschen doet voor 't menschlyk heil en best?
 Daar wreder ramspoed dan het yzig droomen schetst,

- (72) *Hoe ongelukkig zouden wy zyn, indien Gods goedheid niet alles wat ons omringde, ten onzen beste, en overēenkomstig met onze gesteltenis, geschapen hadde! Dit vertoonen ons, onder anderen, de Schepselen welke men onder de luchtpomp stelt, en voor wien men de lucht te veel verdikt of verdunt. Moetende deze beklagelyke Schepselen, niet alleen met een doodelyke benaauwtheid worstelen: maar ook, wanneer deze proefneeming maar een weinig te lang voor hen duurt, onder dezelve, hun leven, op een harde wyze, eindigen. Hoe veel dankbaarheid, ô Lezer! zyn wy dan aan den Almagtigen, die de zwaarte der lucht welke ons omringt, zo weldadig, ten onzen welzyn, in een geduurige evenredigheid houdt, niet verschuldigd.*

Alöm ons aangrynsde, in een baijert van geschichten,
 Moest niet Natuur haar' loop naar vaste wetten richten;
 Bewegingswetten⁽⁷³⁾, die, of oorzaak, of gewrocht,
 Verschynzels vormen, tot ons welzyn uitgedocht.
 Dus, daar we iets tegen de orde en 't mooglyk voort doen komen,
 Zyn gronden, stellingen, gevolgen, loutre droomen⁽⁷⁴⁾.
 Stoffleeraar! zie uw' droom. Helaas! hoe naar, hoe bang,
 Zult ge eens ontwaken, slaapt ge één oogeblik te lang!
 Gevalt het u, laat ons dan eindlyk overwegen,
Of denking in de stof natuurlyk is gelegen:
't Zy dat ze in 't wezen⁽⁷⁵⁾ van al 't stofflyk is gelegd;
Of slechts aan eenig deel toevallig is gehecht⁽⁷⁶⁾.

- (73) Deze worden by Descartes, Huigens, Newton, Desäguliers, Musschenbroek, en veele andere Schryvers, gevonden.
- (74) (Zie aanm. 11 van dezen Brief.)
- (75) Dat gene, waarïn de grond van al het overige dat tot een ding behoort te vinden is, word het wezen genaamd. *Zo zyn de eigenschappen van een ding in het wezen des dings gegrond, en behoren 'er geduurig toe. Daaröm, dat gene, het welk in het wezen van een ding niet gegrond is, dat behoort 'er niet toe; en kan 'er door geen magt aan toegevoegd worden: want wanneer 'er iets aangevoegd word, dan is het het zelfde ding niet meer. By voorbeeld: het wezen van een driehoek bestaat daar in, dat een ruimte binnen drie zyden besloten word; nu is het mogelyk dat men, in plaats van drie zyden, vier zyden neeme, om zodanig een ruimte in te sluiten; doch hierdoor word het wezen van den driehoek niet verändert; want als vier zyden een ruimte besluiten aan heeft men een vierhoek; en dus iets anders dan een driehoek: dierhalven ook het zelfde ding niet meer.*
- (76) Toeval, dat men ook wyze, (modus) noemt, is dat gene het welk aan een ding zyn, en niet zyn kan; zonder dat het wezen van een ding daaröm verändert word. *Zo kan een stuk wasch, rond, vierkant, of met eenig beeldwerk bedrukt zyn; zonder dat daaröm het wezen van de wasch eenigszins verändert word.*

Maar, als wy 't wezen van de stof bewustheid schenken,⁽⁷⁷⁾
 Dan doen wy de Aarde, 't Vuur, de Lucht, en 't Water denken.*

(77) Zie aanmerk. 29 en 85 van dezen Brief, nopens het wezen der dingen.

* Eertyds wilde men, dat uit deze vier dingen, als beginzelen der dingen, alle lichamen te samengesteld waren: sommigen telden 'er noch het zout, de zwavel en het kwikzilver toe: onze hedendaagsche Scheikundigen voegen 'er ook het slym by: tot welke beginzelen dan ook de Scheikunstenaren willen dat de lichamen weder opgeloscht kunnen worden. Maar wat kennen wy niet al van deze beginselen der dingen onderscheidene, (en voor de Scheikundigen ook niet tot de lichamen te brengene) stoffen! als de stoffe der zwaarte, der veêrkracht, des magneets, enz. Ik laat den Lezer de vryheid om de stoffe der electriciteit, des lichts, en der warmte, onder het vuurëlement te rekenen: terwyl ik uit het bovengemelde besluite, dat 'er meer stoffen zyn die de Natuur, of de Schepping, helpen uitmaken, dan (gelyk de Scheikunstenars willen,) de bovengenoemde beginselen der dingen; en de lichamen uit hen te samengesteld.

Weet gy wat de afgrond, die de zuivere ertsen voed,
Gevoelt, als Goudzucht, in zyne ingewanden wroet?
Hebt gy een' maatstok om de smart der lucht te meten?
Zal, als door 't bliksemvuur zy word vanéén gereten,
Het klatrend regenvocht haar jammertranen zyn?
't Gezweef der vlammen, zyn dat wringingen van pyn?
Druist, loeit de zee van smarte, als haar de orcanen drukken,
Ten hemel jagen, en vandaar naar d'afgrond rukken?

Wien, 't Zeekasteel, of zyn Geleiders, valt het bangst,
 Te deelen in het lot van naaren schipbreuksangst?
 Laat u de deernis toe een schoone bloem te plukken?
 Moorddadig 't lagchend ooft den koestertak te ontrukken?
 Ja, klaagt ook de Echo om der Bergen tegenspoed,
 Als gy hun brokken, tot uw bouwkunst, vormen doet?
 Sta toe, dat ik, 't en zy gy dit gevoel doet klemmen,
Dat denken 't wezen van de stof is, af blyv' stemmen.

*Maar, daar gy stof, gevormd tot zinnetuigen, ziet,
 Werpt gy my tegen, daar ontbreekt de denking niet.
 Dus rust zy in dien vorm. Want ylings, als onze oogen
 Verderven, missen we ook het zienelyk vermogen.*
 't Is waar, Stofleeraar! dat de Godheid nooit iets deed,
 Waarby haar wysheid schyn van onvolmaaktheid leed:
 Dus, daar zy 't zintuig vormt, betaamt het haar, daarneven,
 Aan 't anders noodloos werk, de denkingskracht te geven.

Doch dat de ziel alleen, en niet het ligchaam denkt,
Blykt, als een zintuig in zyn werking word gekrenkt:
Want wie zoude u, of my, de denkingskracht betwisten,
Schoon onze Reuk en Smaak den geur der spyzen misten?
Wie wanen, dat, terwyl een ligchaam door de kracht
Des slaaps verheerd, en als in ketenen gebragt,
Daar magtloos nederzygt, van 't nut gevoel versteken,
Dat daaröm ook de ziel in krachten waar' bezweken?
Daar 't droomen aanduid, dat, schoon 't zinlyk niets bemerkt,
De ziel nochtans, door haar begrip, en driften werkt...
*Noem me eedler zinnen, zegt ge, of gy betoogt niets zekers,
't Gevoel, de Smaak, de Reuk zyn kleine kenniskwekers.*
Maar, Wysgeer, 't opzicht van gebrek is hier gemeen:
Dus volgt in allen 't geen ik u vertoonde in één.
Want zie deez' Stervling in zyn oog en oor bedorven;
Zie, van vyf zinnen, hem twee zinnen afgestorven;

Waardoor hy, als een doode, in 't heuglyk zien belet,
 Ook van alle aanspraak, troost en omgang, is ontzet;
 Daar ondanks dit gebrek zyn ziel blyft tekens geven
 Van wil en denking; van twee zinnen te overleven;
 Daar is 't betooglyk, dat de ziel, het gantsch getal
 Der zinnen, ['s ligchaams dood,] mede overleven zal.
 Ja, als de diamant, ontwreven aan zyn windsels,
 Te sterker gloeijen, nu ontbloot van aardsche bindsels.
 Want noch door driften, noch belangen aangespoord,
 Is 't zeker dat ze alleen de stem der Waarheid hoort.

Zoud gy nog langer my, met ernst, betwisten willen,
 Dat stof en denking van elkaër geheel verschillen
 In eigenschappen, die elkandren tegengaan⁽⁷⁹⁾;
 Daar denking, na 't verlies der zinnen, blyft bestaan?

(79) Eigenschap, *is* dat gene het welk in het wezen van een ding gegrond is, 'er noodzaaklyk aan toebehoord, en 'er onafscheidenlyk mede verknocht is: *dus kunnen de eigenschappen van een wezen 'er niet afgescheiden worden of met elkanderen stryden. Daaröm, wanneer aangetoond word dat de eigenschappen van de ziel en het ligchaam van elkander afgescheiden worden of met elkander stryden, dan word tevens aangetoond dat de ziel en het ligchaam niet eenswezens met elkander zyn.*

Beroept ge u op Gods wil⁽⁸⁰⁾ ...? Als kon zyn magt gehengen
 Het tegenstrydige in een zaak tot één te brengen.⁽⁸¹⁾

- (80) *Dewyl men hier spreekt van de Wezens der dingen, is het bygevolg te vergeefsich zich op Gods wil te beroepen; want zy betreffen den Goddelyken wil niet. Gods verstand bevat de mogelykheid van de Wezens der dingen, zodanig als die zyn; als onveränderlyke waarheden; van alle eeuwigheid zodanig geweest: (want tot Gods kennisse komt niets toe, noch daar gaat niets van af) en Gods wil doet die mogelyke wezens, (die Gods verstand bevat;) bestanelyk worden; of schiept ze. Indien nu de Goddelyke wil iets anders voortbragt, of schiep, dan het Goddelyk verstand, als een mogelyke zaak, bevattede, dan zoude de hoogste wil met het hoogste verstand, stryden; dus de nooit genoeg geëerbiede Majesteit met zichzelve. 't Welk onbetamelyk van God gedacht is. (Zie aanm. 44 van aezen Brief).*
- (81) *Al wat tegenstrydig is, is onmooglyk; is een Niet: en van een Niet valt niets te zeggen. Zie aanm. 6, 7 en 8 van dezen Brief.*

Als waar' de Almagtigheid van God alleen de grond
Van al 't volmaakte, daar zyn Wezen uit bestond.
Ga voort, myn Wysgeer! hef uw eerbewys naar boven!
Erken Hem! dien ik hoop dat we eeuwig zullen loven!
Maar laat het zyn met die omzichtigheid, dat wy
Hem niets opdichten, dat Hem onbetaamlyk zy!⁽⁸²⁾
Gy wraakt betoogingen, misschien uit louter vrezen
Dat ge onbestaanbaar zoud voor 't licht der waarheid weezen:
Want uw beroep op Gods vermogen schynt me een sprong,
Daar 't doorzichtmissen in 't bewyzen u toe drong.
Doch daar wy, met in God onmoglykheên te vormen,
Ook tevens 't aanzyn van die Majesteit bestormen,
Moet ik Gods wil u recht doen kennen. Des gedoog,
Dat ik my verder van de Reden dienen moog',

(82) *Zie aanm. 44 van dezen Brief.*

Of dat ik me ook beroep', naar uw gegeven voorbeeld,
 Op d'eigen Rechter, die den dood der Ziel veroordeelt,
 Als Hy zich noemt den God der levenden!... Verpligt
 Gy my aan 't blyven by 't natuurlyk redenlicht?⁽⁸³⁾
 Dan zal ik, op uw' eisch, naar d'eigen aart der dingen,
 Den laatsten grondsteun van uw stelling u ontwringen.
 Der dingen wezen brengt niets tegenstrydigs voort.⁽⁸⁴⁾
 Maar strekt alleen ten grond van 't geen 'er toebehoort.
 't Veränderde is niet meer het geen het was voordezen:
 Want maakt ge een Veelhoek rond dan mist hy 's Veelhoeks wezen.

- (83) *Wanneer wy by het natuurlyk redenlicht blyven, en het gezag der heilige Schriften niet gebruiken: dan moeten wy ons onderwerpen aan de Reden, (zie aanm. 4 van dezen Brief) en aan hare regelen: waarvan twee voornamen zyn, de eene, de regel van tegenstrydigheid voor die dingen die noodzakelyk zyn; en de andere, de genoegzame grond waaröm iets dus is, en niet anders; voor die dingen die zich op meer dan ééne wyze laten bepalen. Zie aanm 6, en 11 van dezen Brief.*
- (84) *Zie aanm. 8 en 6 van dezen Brief.*

Gy, die u stout beroept op d'allerhoogsten wil,
Verwar de dingen niet⁽⁸⁵⁾. Sta hier een weinig stil.

- (85) *Men zoude alles verwarren, wanneer men de wezens der dingen niet, als van elkanderen onderscheiden, aanmerkten; zodanig dat ieder voor- en op- zichzelf een wezen uitmaakt; alleen dus en niet anders mooglyk. De verscheidenheid van de wezens der dingen blykt daar uit, dat ieder mooglyk ding in zyn' aart bepaald kan worden; en men de bepaling van het eene wezen onmogelyk aan het andere wezen toepassen kan: blyvende de wezens der dingen onveränderlyk het gene dat zy zyn. Zo is het wezen van den Cirkel het wezen van den Vierhoek niet, en zal het nimmer worden. Immers de bepalingen van het wezen dezer figuren bewyzen dat zy onderscheidene dingen zyn en zulks altyd blyven zullen: want men geeft de bepaling van een' Cirkel op, als zynde, een kromme lyn, waarvan alle de punten evenwydig van hun gemeen middelpunt af zyn: en een vierhoek word bepaald, als een ruimte tusschen vier zyden besloten. Hoe kan nu ooit een Cirkel een vierhoek worden, en blyven een kromme lyn, wiens punten allen even ver van hun gemeen middelpunt af zyn? Dierhalven blykt het dat de wezens der dingen onveränderlyk zyn. Dusdanig is het ook met de wezens in de Natuur gelegen; want, schoon wy dagelyks veele veränderingen in de waereld zien gebeuren, van naturelyke Schepsels, die worden en vergaan; nochtans blyft ieder natuurlyk wezen in zyn' aart bepaald het geene dat het is, alleen dus en niet anders mooglyk. Want het wezen van een stoflyk ligchaam bestaat in den aart en wyze van zyne te samenstelling: en daaröm, wanneer deze aart en wyze van te samenstelling verbroken word, dan houd zodanig een natuurlyk ligchaam op te zyn; doch kan nooit in iets anders veränderen, en blyven dat het is, of zyn eerste wezen behouden. By voorbeeld: het wezen van het hout bestaat in den aart en wyze zyner te samenstelling, en daaröm blyft dit hout zyn wezen behouden, zo lang als deze zyn aart en wyze van te samenstelling duurt. Doch wanneer men dit hout verbrand, dan verändert dit hout in assche; houdende alsdan de aart en wyze van de te samenstelling van het hout op; en gaande tot den aart en wyze van de te samenstelling der assche over. Dewyl nu het wezen der assche geheel iets anders is, dan het wezen van het hout: zo blykt het ook, wanneer een natuurlyk wezen tot iets anders overgaat, dat het alsdan het voorig wezen niet meer uitmaakt. Blyvende dus steeds ieder wezen onveränderlyk bepaald, het gene dat het is: alleen dus, en niet anders mooglyk.*

*Het Goddelyk Verstand⁽⁸⁶⁾ bevat all' 't geene is mooglyk.
Dus word van ieder ding, afzonderlyk, betooglyk⁽⁸⁷⁾,*

- (86) *Het Goddelyk Verstand, is, een evenmatige voorstelling te gelyk, of op eenmaal van al het gene dat mooglyk is. Dus is Gods Verstand voor ons onbegrypelyk. Men moet de mooglykheid en bestaanlykheid der dingen niet voor één en dezelfde zaak houden. Zie aanm. 9 van dezen Brief.*
- (87) *Zie aanm. 85 van dezen Brief.*

Dat God zyn wyze en aart, gelyk een waarheid, ziet,
 Die onveränderd blyft: want God verändert niet;
 Maar ziet, *zo als zy zyn*⁽⁸⁸⁾, op éénmaal, alle dingen:
 Dit Godlyk zien gedooft geen wezenmengelingen:

- (88) *De wezens der dingen te beschouwen zo als zy zyn; of iets te bespiegelen zodanig als het is; sluit deze waarheid in: dat men geen ander iets in de plaats van dit iets kan stellen, en dat alles blyven zoude zodanig als het van te vooren was. Want één aan dit iets niet gelykvormig wezen in deszelfs plaats te stellen; zoude zekerlyk voor de beschouwende kennis niet alles het zelfde doen blyven, zodanig als het te voren was: en één aan dit iets, in allen opzichte volkomen gelykvormig wezen in deszelfs plaats te stellen, ten einde, of opdat, alles volkomen het zelfde zoude zyn, en blyven; is een zeer onkundig voorstel: dewyl dat twee volkomen gelykvormige wezens, die in allen opzichte volkomen alléens gesteld worden te zyn, geen twee mogelyke wezens uitmaken, maar alleen één mogelyk wezen.*
Gelyk het boven aangemerkte een noodzakelyke waarheid is; en zich daarom lichtlyk door den regel van tegenstrydigheid laat bewyzen: zo behoort het onder de niet volstreckte noodzakelyke waarheden, dat, onder alle de geschapene dingen geen twee in allen opzichte volkomen gelykvormige dingen gevonden worden: het welk door den regel van den genoegzamen grond, of reden waaröm iets dus is, en niet anders, (waaruit men tot de dingen die niet volstreckt noodzaaklyk zyn redeneert;) bewezen word. Want ieder ding dat in deze Waereld ontstaat, verönderstelt all' het gene dat ooit voor het zelve is geweest en te gelyk met het zelve is: dierhalven, wanneer 'er te gelyk twee in allen opzichte volkomen gelyke en gelykvormige dingen gevonden wierden, dan moesten 'er ook twee volkomen gelykvormige waerelden nevens elkanderen zyn. Voor welke gebeurtenis geen genoegzame reden te vinden is: (zie aanm. 11 van dezen Brief.) aangezien Gods oogmerk zo wel door één Waereld, als door twee Waerelden, die in allen opzichte alléens of volkomen gelyk en gelykvormig waren, kan verkregen worden: waaröm dan ook dit vergeefsche werk met Gods wysheid zoude stryden.
Ik spreek hier alleen van de in allen opzichte alléens zynde dingen: en geenszins van de zulken die één of verscheiden hoedanigheden met den anderen gemeen hebben. (Zie aanm. 34 van dezen Brief.) Van welke alléensche of gelyke hoedanigheden, die in de dingen gevonden worden, alleen staat aan te merken, dat het menschelyk verstand, door die ten onderwerp der bespiegeling te stellen, een groote uitgestrektheid verkrygt, gelyk wy ervaren kunnen in de Schriften, welke van de gronden onzer kennis de Algebra, en de hoogere Mathematische wetenschappen handelen.

*Dus, als geen denking in de stof natuurlyk legt,
Kan zy nooit door Gods wil daar worden aangehecht:
Want, Wysgeer! wie zoude ooit zo snoode een stelling lyden,
Dat de Oppermajesteit zou met zichzelven stryden?*

De hoogste Wil het hoogst Verstand zou tegengaan?

En dit geschiedde: *indien Gods wil iets deed bestaan*

Dat met het mogelyke in Gods verstand verschilde.

Een wanbegrip, waar geen Godsstraar ooit aan tilde!

Gy, Wysgeer! daar gy moet erkennen, dat Gods kracht,

Naar zyne alwetenheid de ziel heeft voortgebracht,

Dus naar haar Wezen⁽⁹⁰⁾, dat noch zal, noch kan verändren;

Vermeng dan ook geen stof en denking met elkandren:

- (90) *Zie aanm. 8 en 9 van dezen Brief. Men wanne niet dat het mogelyke der dingen, of hun wezen, tot bestaan te brengen, (dat is te Scheppen;) de Almagt van God palen zoude zetten, om dus en niet anders te kunnen werken: gantschelyk niet: want de Almagtige, naar zyn hoogst welbehagen, scheidt en brengt voort wat Hy wil. God gebruikt de wezens der dingen tot middelen waardoor Hy zyn einde bereikt. Dewyl nu God de dingen doet voortkomen volgens zyn alwyze oogmerken; zo dienen dan al de geschapene dingen tot middelen, voor het einde dat God zich voorstelt: en dierhalven bepalen de wezens der dingen God niet om dus of zodanig te doen, maar God bepaalt de wezens der dingen om tot bestaan te komen, ter bereiking van zyn oogmerk.*
NB. De getallen der aanmerkingen, in deze aanmerking (91) aangehaald, behoren allen tot dezen Brief.

*Want denking, als ge aan all' 't betoogde duidlyk ziet,
Legt in de mooglykheid van 't stoffyk wezen niet.*⁽⁹¹⁾

(91) *In het begin van dezen Briefbladzyde 121 hebbe ik gezegd:*

zal ik trachten
De ziel te ontrukken aan uw stoffelyke krachten;
Dus 't menschdom aan den dood.
En vervolgens bladzyde 123.
Het heil der menschen is onstervelyk te zyn.
En 't is bevestigd, als 't geen tegenspraak zal lyden
Dat stoffe en denking in haar eigenschappen stryden;
Dat beider wezen niets elkaër gelyks bezit.

Om dit te betoogen vertoonden wy (aanm. 18) dat het wezen van een ligchaam (dus ook het menschelyk ligchaam,) behalven al de eigenschappen der stof, nog daar en boven bestaat in den aart en wyze van zyne te samenstelling: dierhalven bestaat een ligchaam door zyn deelen; zodanig dat, wanneer deze deelen uit en van elkanderen geraken, alsdan, een ligchaam ophoud te zyn. Eveneens is het ook gesteld met de byzondere werktuigen onzer ligchamen. Want zo houd ons ligchaam op te gevoelen; het oor op te hooren, het oog op te zien enz. wanneer de deelen die deze zinnelyke werktuigen uitmaken, bedorven of van elkanderen gebragt zyn: maar bladzyden 177 en 178. ervaren wy dat de ziel na het gemis, bederf, of verlies van hare ligchaams zinnetuigen dezelfde vermogens, die zy voor het gemis, bederf, of verlies van bare ligchaams zinnetuigen bezat, volstrekt blyft behouden; dierhalven verschillen de ziel en haar ligchaam in wezen met elkander. Zo beschouwden wy bladzyden 117 en 118 als een eigenschap der ziel dat zy haren wil, hartstochten en sommige haarer gedachten en verbeeldingen, door ingeschapen, eigen kracht zelf voortbrengt; dierhalven is de ziel een werkend wezen; terwyl men alöm aanneemt dat de stof enkel lydende is; waaróm dan ook de ziel en de stof in eigenschappen met elkander verschillen. Ook is het kennelyk, dat al het geene dat de stof voortbrengt, of veroorzaakt, door de beweeging moet geschieden: maar wy vertoonden bladzyden 169, 170, en 171, dat de beweeging strydig is met de duuring onzer gedachten. (aanm. 69.) Verder betwist niemand, dat, als de stof iets zal werken, dat zulks door aanraking moet geschieden; maar nu worden bladzyde 164. werkingen der ziel (als zich afwezende zaken te verbeelden, en zich ongebeurde dingen vóór te stellen,) opgenoemd; welke volstrekt zonder aanraking geschieden; deswegen verschillen de ziel en de stof in aart en wyze van bestaan met elkander; ja zy gaan zich in allen deele volkomen tegen; gelyk van bladzyden 164 tot 173, uit het gene tegenstrydig is, bewezen is: dewyl nu het tegenstrydige onmogelyk is, dierhalven is het ook onmogelyk dat de stof denkt. Dus betoogd hebbende dat de denking, (of de ziel,) en de stof, (of de ligchamen uit de stof te samengesteld,) verschillende wezens zyn, en blyven zullen: om dat de wezens der dingen eeuwig en onveränderlyk zyn; (aanm. 9, 75 en 85,) en aangezien dat 'er niets gevonden word of het moet enkelvoudig of te samengesteld, (dat is, onstoffyk of stoffyk), zyn: dierhalven dan moet de denking, of de ziel, dewyl wy agten volkomen betoogd te hebben dat de ziel geen stof, (of uit de stof te samengesteld,) is; een enkelvoudig ding zyn: (aanm. 41.) dat is, een onstoffyk, en gevolglyk een onstervlyk wezen. (aanm. 92.) Het welk in dezen Brief te bewyzen was. (Zie aanmerkingen, 14, 16, 29, 30, 41 en 46.

Dus de eedle ziel, op de Aard' verzeld van zinnetuigen,
Behoort zich onder 't juk dier zinnen niet te buigen.

Neen; zy, die 't ligchaam, dat zyn leven derft, verlaat;
 Voortduurende, eeuwig denkt; onstervelyk bestaat;
 Van alle stof, dus van ontsloping, onafhanklyk;
 Als enkelvoudig, door Gods wil alleen, verganklyk⁽⁹²⁾;

- (92) *De enkelvoudige dingen kunnen niet ophouden te zyn, dan door vernietiging: omdat dezelve noch meet- noch deelbaar zynde, niet uit- en van- elkanderen gebragt kunnen worden; en dierhalven ook niet, gelyk de lichamen, door scheidinge der deelen, in hunnen aart en wyze van bestaan ophouden: dewyl nu onze ziel onder de enkelvoudige dingen behoort, (zie aanm. 16 en 46 van dezen Brief.) daarom kan zy, ook niet ophouden te zyn dan door vernietiging. Doch zodanige gebeurtenis heeft onze ziel niet te vrezen: aangezien zulks alleen door den Schepper van het Heeläl zoude moeten geschieden: kunnende de enkelvoudige Schepselen door gene medeschepselen vernietigt worden, of ophouden te zyn: want alle Schepselen zyn of enkelvoudig, of te samengesteld; vermits nu de enkelvoudige Schepselen onaanraakbaar zyn, en bygevolg niet onder de beweeging vallen, zo zyn dan de te samengestelde Schepselen, (dewyl hunne werking alleen in beweeging en aanraking bestaat,) onvermogen om iets op de enkelvoudige Schepselen te kunnen werken; en dierhalven kunnen de samengestelde Schepselen de enkelvoudigen niet doen ophouden te zyn: ook kunnen de enkelvoudige Schepselen elkanderen niet vernietigen: dewyl dat niets gewerkt kan worden dan door wil en beweeging. Van de beweeging vertoonden wy terstond dat zy op geen enkelvoudig Schepsel kan werken; dus moet zulks dan door eenigen wil geschieden: maar de wil die op een enkelvoudig Schepsel zal werken, die moet almagtig zyn; (omdat de werking in een enkelvoudige onmiddelyk, of door een wonderwerk, moet veröorzaakt of voortgebragt worden;) welke almagtige daad aan geen Schepsel kan werden toegepast: dierhalven kunnen de enkelvoudige Schepselen (en gevolgelyk ook de menschelyke zielen) door geene medeschepselen vernietigd worden of ophouden te zyn. Alleen dat volmaakte Wezen dat den grond van het bestaan der enkelvoudige Schepselen (en dus ook van onze zielen) in zynen wil heeft; en hen van mogelyk heeft doen bestanelyk worden; kan hun bestaan weder doen ophouden. Dan het ware die hooge onëindige Majesteit misdoen, te geloven dat Hy zyne eigene werken zoude vernietigen. Gods einde keert tot geen niet: en God heeft zekerlyk zich een einde voorgesteld in het doen voortkomen van zyne Schepselen.*

Die Hemelburgeres, die Vreemdelinge op de Aard',
Is ééniglyk uw zorg, en 't einde uws arbeids, waard.

Dus ziet ge uw Stofgebouw, ontbloot van zuil en bindsels,
Ter nederstorten op zyn losse grondbeginsels.
ô Wysgeer! berg u, eer dees val u doodlykword':
Onsterfelyk u hervorme, en in elenden stort'!

MDCCLXI.